

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ**

**Kultúra ako hrad prepevný:
Hľadanie občianskej spoločnosti
Dominik Tatarka 1968-1969**

Bakalárska práca
Vyhotovil Pavol Kutaj
Viedol Prof. Miloš Havelka, CSc.
V Prahe, máj 2009

PhDr. Elene Stančokovej

Prehlasujem, že som túto prácu vytvoril samostatne a s použitím uvedenej literatúry. Súhlasím s jej zverejnením v tlačenej alebo v elektronickej podobe.

V Prahe dňa 20.5.2009

.....
podpis

POĎAKOVANIE

Ďakujem rodičom a starým rodičom za neutíchajúce vytváranie základného citového a hmotného zázemia domova.

Ďakujem priateľom. Radovi Rohalovi za chuť do práce, Terke Jeżowiczovej za odstup od práce, Ondrejovi Čechovi za trpezlivosť v spolužití, Táni Barnes za priateľskosť v pracovnom pomere, Radkovi Večeřovi za grafický návrh obálky.

Ďakujem učiteľom Fakulty humanitných štúdií, medzi ktorých patrili najmä doc. Zdeněk Pinc, Jan Horský, PhD., prof. Milošovi Havelkovi, CSc. a Doc. Mgr. Martin C. Putna, Dr.

Ďakujem pracovníkom Nadácii Milana Šimečku za vydanie knihy Kultúra ako obcovanie, najmä však za poskytnutie možnosti na vlastné oči pozorovať nimi rozvíjaný občiansky aktivizmus. Zvlášť ďakujem komunitným pracovníčkam Mgr. Ive Grejtákovej a Mgr. Pavle Tománkovej, ktoré mi umožnili k tomuto aktivizmu malým dielom osobne prispieť.

ABSTRAKT

Tematické zameranie predkladaného historického výskumu je sledovanie vývoja občianskej spoločnosti na Slovensku z paradigmy konštruktivismu. Sledovaná téma je konkretizovaná na živote a diele slovenského spisovateľa a publicistu Dominika Tatarku, so špeciálnym zameraním na jeho eseje z doby reformného procesu Pražskej jari. V kapitole s názvom *Kontextualizácia* sú prostredníctvom teórie modernizácie a metódy prosopografie vysvetlené vplyvy sociálneho a politického vývoja na osobný vývin autora v rokoch 1913-1967. V nadväzujúcej kapitole s názvom *Interpretácia* je prostredníctvom teórie občianskej spoločnosti a metódy kvalitatívnej obsahovej analýzy uskutočnená snaha k porozumeniu Tatarkovej koncepcii kultúry, ktorú prezentoval v rokoch 1968-1969. Prínosom k riešenej téme je záver, že Dominik Tatarka dospel vo svojom politicko-filosofickom myslení k východiskám príbuzným k východiskám občianskej spoločnosti. Špecifikami slovenskej spoločnosti v roku 1968 bolo iba čiastočné rozvinutie modernizačný proces a politicko-kultúrna priorita hájenia národného záujmu. Tieto fakty spôsobili, že uplatnením svojich východísk na slovenské prostredie si v perspektíve teórie občianskej spoločnosti Dominik Tatarka protirečí natoľko, že je nemožné ho označiť za slovenského mysliteľa občianskej spoločnosti Pražskej jari.

Kľúčové slová: Dominik Tatarka, Pražská jar, Slovensko, modernizácia, prosopografia, občianska spoločnosť, kvalitatívna obsahová analýza, ideológia, buržoázny nacionalizmus, liberalizmus, kultúra, úcta, antikonzumerizmus, záujmová komunita, národná identita, tradícia

---

ABSTRACT

The topic of this historical research based on a constructive paradigm is the development of civil society in Slovakia. This orientation is realised through the research of the life and work of the Slovak writer Dominik Tatarka, with a focus on the essays he wrote in the course of the reform movement of the Prague Spring. In the chapter called Contextualisation, there is an explanation of the influence of social and political developments on this author between 1913 and 1967. In the following chapter, called Interpretation, there is an attempt to understand Tatarka's concept of culture, which he presented and published in 1968-1969. This understanding is done from the perspective of the theory of civil society with a method of qualitative content analysis. Contribution to the topic lies in the conclusion that the basis of Dominik Tatarka's political and philosophical ideas is similar to the basis of ideas establishing a civil society. Specific to the case of Slovak society in 1968, however, was the fact that it was only partially modernized and that the first political and cultural priority was the defense of the national interest. By applying his ideas to Slovak society, Tatarka arrives at conclusions that are, from the perspective of the theory of civil society, contradictory and do not allow us to label him as a Slovak thinker of civil society in the Prague Spring.

Keywords: Dominik Tatarka, Prague Spring, Slovakia, modernization, prosopography, civil society, qualitative content analysis, ideology, bourgeois nationalism, liberalism, culture, respect, anticonsumerism, interest community, national identity, tradition

OBSAH

ÚVOD	13
<i>Nádej v hľadanie občianskej spoločnosti</i>	
1. PARADIGMATICKÉ UKOTVENIE	16
<i>Konštruktivizmus a pojem histórie; Naratívizmus a scientizmus, Hermeneutika a štrukturalizmus</i>	
2. KONTEXTUALIZÁCIA	19
2.1 Teória a metóda kontextualizácie	19
<i>Modernizácia; Prosopografia</i>	
2.2 Slovensko: Meškajúca modernizácia	21
2.3 Dominik Tatarka na pozadí agrárneho Slovenska	24
<i>Vývoj osobnosti: Od Československej republiky k rehabilitácii buržoázných nacionalistov</i>	
2.3.1 1913-1939: Od vypuknutia Veľkej vojny k zániku Československa	24
<i>Tatarka vidiecke dieťa a metropolitný študent</i>	
2.3.2 1939-1948: Od Slovenského štátu k Februárovému prevratu	25
<i>Tatarka filosofujúci literát a komunistický partizán</i>	
2.3.3 1948-1956: Od februárového prevratu k XX. Zjazdu KSSZ	28
<i>Tatarka ideológ</i>	
2.3.3.1 Kultúra a socialistický realizmus	28
2.3.3.2 Buržoázný nacionalizmus	30
2.3.4 1956-1963: Od XX. Zjazdu KSSS k rehabilitácii Gustáva Husáka	31
<i>Tatarka kritik ideológie</i>	
2.4 1963-1969: Slovenskí spisovatelia v roli intelektuála	37
<i>Od národného konsenzu k protichodnosti</i>	
3. INTERPRETÁCIA	45
3.1 Teória občianskej spoločnosti	45
<i>Teória občianskej spoločnosti ako ideálny typ; Okruhy výskumných otázok v interpretácii</i>	
3.2 Metóda obsahovej kvalitatívnej analýzy	48
<i>Kontrolovaná interpretácia</i>	
3.2 Štrukturujúca interpretácia	53
3.3.1 Hľadanie determinantov	53
<i>Determinanty koncepcie kultúry interpretovateľné ako determinanty občianskej spoločnosti ?</i>	
3.3.2 Hľadanie prínosov a určení	57
<i>Prínosy koncepcie kultúry interpretovateľné ako prínosy občianskej spoločnosti?</i>	
<i>Určenia koncepcie kultúry (interakcie-inštitúcie-identity) interpretovateľné ako určenia občianskej spoločnosti?</i>	
ZÁVER	69
<i>Protirečivosť v hľadaní občianskej spoločnosti</i>	
ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY	72
PRÍLOHA	
<i>Plné znenie analyzovaných esejí Dominika Tatarku</i>	

ÚVOD

Nádej v hľadanie občianskej spoločnosti

Impulzom mojej práce je úvodné tvrdenie práce Karla Müllera (2008, s.13), že súčasťou potrebou Európskej únie je výstavba európskej občianskej spoločnosti. Chcem vyjadriť presvedčenie, že konkrétne historické výskumy práve tejto oblasti, t.j. výskumy zlomkov vývoja jednotlivých občianskych spoločností Európy, môžu prispieť k prehĺbeniu porozumenia dnešnej situácie a k návrhom na zvládanie dnešných problémov.

Prvým posilnením a upresnením tohto impulzu je záverečné tvrdenie práce Barbary Falk (s.313), že je to práve občianska spoločnosť, ktorá dnes predstavuje to najcennejšie z dedičstva stredoeurópskeho disentu. Týka sa to najmä praxe a ideí intelektuálov, ktorí boli v Strednej Európe prenasledovaní režimom autoritárskeho komunizmu v rokoch 1969-1989. Podľa Falk sa toto dedičstvo začína rodiť *po kolapse* reformného hnutia Pražskej jari. Z tohto kolapsu vzišla rezignácia intelektuálov na ďalšiu spoluprácu s komunistickou štátotranou a začiatok mimoštátnej činnosti, pretože po sovietskej invázii sa ukázala definitívnu nemožnosť uskutočnenia plánu „osvieteného“ komunizmu (Falk, s.??). Analýza občianskej spoločnosti v normalizačnom období by bola predovšetkým analýzou jej minimalistických koncepcií (Müller, 2008, s.25), v ktorých tejto pojem vystupuje ako paralelná polis, ako sieť nezávislých dobrovoľných združení, ktoré sú mimo - hospodárstva, cirkví, štátu.

Druhým posilnením a upresnením Müllerovho impulzu je dvojhlas Havelka-Pehe, ktorí dnes vyzdvihujú dôležitosť motívu nadvlády občianskej spoločnosti *v priebehu* reformného hnutia Pražskej jari. Dôvodom je opätovná naliehavosť problému politickej filozofie, ktorá tkvie v otázke či je demokracia možná výlučne v kapitalizme. V priebehu Pražskej jari, v spoločenskom systéme inom než je demokratický kapitalizmus, sa tu podľa Havelky a Pehe na krátky čas vyskytla „*demokracie uskutečňovaná zezdola*“ (Havelka, 2007), „*ktará začala byť vlivnejší než samotná politika,*“ (Pehe, 2007). Analýza občianskej spoločnosti Pražskej jari by bola predovšetkým analýzou jej maximalistických koncepcií (Müller, 2008, s.24), v ktorých tento pojem vystupuje buďto ako verejná platforma, ktorá pod seba zahrňuje všetky mimoštátne organizácie, ktoré sa podieľajú na vytváraní sociálneho

kapitálu, teda sily vzájomnej dôvery, ktorá podporuje dobrovoľnú spoluprácu (Putnam, 1993, s. 171).

Cieľ drobnej práce, ktorú predkladám, je otvorenie problému historického vývoja občianskej spoločnosti na Slovensku cez život a dielo Dominika Tatarku. Táto osobnosť je v tomto ohľade zaujímavá ako v období normalizácie, tak v období reforiem, ktoré jej predchádzali. V čase normalizácie patril ako jeden z mála Slovákov do skupiny disidentov a signatárov Charty 77. Nevytvoril ale v tejto dobe texty, ktoré by sa teoreticky vyjadrovali k paralelnej polis disidentov a jeho reflexie spoločenskej situácie sa nachádzajú roztrúsené v dosiaľ nie plnohodnotne vydannej trilógii *Písačky* a v obsiahlom biografickom rozhovore s Evou Štolbovou z r. 1985, ktorý vyšiel knižne (2000) pod názvom *Navrávačky*. V oboch týchto dielach sa hlási k morálnemu nároku Václava Havla na *život v pravde* a nazýva paralelnú polis *obcou božou*. Totožné slovné spojenie však použil ešte ako spisovateľská celebrita Pražskej jari a to priamo v nadpise jednej zo série časopiseckých esejí, ktorú venoval téme vtedajšej kultúry. Po letnom nahliadnutí do týchto esejí sa ma zmocnila nádej, že práve v nich by sa mohli nachádzať ideové zárodoky hľadania občianskej spoločnosti na Slovensku, ktoré by zároveň odzrkadľovali širšie špecifiká tejto spoločnosti a času Pražskej jari.

Túto nádej nádeje som formuloval do výskumného problému, ktorého riešenie má tri časti a záver:

1. Paradigmatické ukotvenie je predstavenie teoretických základov, na ktorej práca stojí.
2. Kontextualizácia je krátka prezentácia osobnosti Dominika Tatarku na pozadí vývoja slovenskej spoločnosti. Skrz teóriu modernizácie a metódu prosopografie najprv vytvorím obraz špecificky sa vyvíjajúcich sociálnych a politických štruktúr, ktoré doplním o relevantné geopolitické udalosti a procesy. Z vplyvov tohto pozadia budem vyvodzovať ich vplyv na biografiiu Dominika Tatarku a poukážem rovnako na jeho miesto v skupine slovenských intelektuálov do roku 1969.
3. Interpretácia je podrobenie zmienených esejí o kultúre metóde kvalitatívnej obsahovej analýzy, do ktorej zakomponujem perspektívu (pojmy a otázky) teórie občianskej spoločnosti.
4. Záver je koncentrovanou odpoveďou, ktorá prinesie splnenie alebo sklamanie vyjadrených nádejí.

Poznámka k metodológii:

Frekventovanosť a vágnosť slova kultúra a naopak nezvyčajná a konkrétna významová náplň, ktorú do tohto slova vkladá Dominik Tatarka ma privádza k tomu, aby som v prípade vyjadrovania sa ku koncepcii sledovaného autora hovoril o *kultúre*, tzv. označujem dané slovo kurzívou.

Poznámka k názvu práce:

Práca nesie titul *Kultúra ako hrad prepevný* z dvoch dôvodov:

1. Charakterizačný. Metafora hradu prepevného pochádza z piesne, ktorú zložil Martin Luther v r. 1529 a ktorá bola do českého jazyka preložená Jiřím Tranovským v r. 1936 pod názvom *Hrad přepevný jest Pán Bůh náš*. Anachronia tejto metafory a pred-modernosť jej pôvodu je charakterizačným znakom celej sledovanej tvorby.
2. Dedikačný. Osobný prejav úcty voči osobnosti Dominika Tatarku spočíva v úmysle o malé splnenie jeho priania, ktoré predniesol v rozhovore bilancujúcom rok 1968¹. V ňom sa zmienil o svojom želaní knižne vydať súbor svojich esejí o *kultúre* z posledného obdobia a to práve pod titulom *Kultúra ako hrad prepevný*. Z tohto dôvodu a aj z dôvodu predpokladanej neoboznámenosti českých čitateľov s týmito textami som tie z nich, ktoré boli podrobené interpretácii, umiestnil do prílohy tejto práce. Pôvodne sa tieto eseje nachádzajú v širokom výbere Tatarkovej publicistiky, ktorý vydala Nadácia Milana Šimečku v roku 1996 pod názvom *Kultúra ako obcovanie*. Tento počin Nadácie mi veľmi uľahčil prístup k pramenným textom, za čo jej členom patrí poďakovanie.

---

¹ Spisovateľův rok 1968. *Reportér*, 4, 1969, č.1, s.28-29.

1. PARADIGMATICKÉ UKOTVENIE

Konštruktivizmus a pojem histórie Narativizmus a scientizmus Hermeneutika a štrukturalizmus

Teoretický model, v ktorom je práca ukotvená, je mentalistická paradigma - konštruktivizmus². Východiskom tejto paradigmy je téza, podľa ktorej je vedomie spoluautor reality. Tento princíp vyzdvihuje dôležitosť epistemologických aspektov historického výzkumu. K nim nás privádza aj postmoderná výzva voči vedeckej historiografii. Z nej vyplýva, že historik 21. storočia bude buďto sociálnym vedcom, alebo nebude vôbec – inak povedané, „*historiografia je projekciou sociálnych vied do minulosti*“ (Vašíček, s. 37).

Pojem histórie vychádzajúci z práce Zdeňka Vašíčka je v tejto práci definovaný ako druh vzťahu vedomia a predmetu. Nie je to vzťah subjekt-objektívny vo význame, ktorý predstavil historizmus v paradigme pozitivizmu, vo význame konceptu historika - univerzálneho diváka minulosti³. História nie je bádateľmi kumulovaná množina konečných a nemenných poznatkov. Je to intencionálny vzťah - prienik súčasnosti a minulosti. Presnejšie, ide o prienik súčasnosti, v ktorej dochádza k hľadaniu odpovedí na aktuálne problémy vzťahovaním sa do minulosti, s tými jej časťami, ktoré aktuálne pôsobia v súčasnosti.⁴

Pri plnení vedeckých kritérií môžeme vedomý pól historického vzťahu, pól z významňovania minulosti nazvať dejepisom (historiografiou) a pól predmetný, pól z významnenej minulosti zas označiť ako dejepisné (historiografické) poznanie. Z perspektívy predstaveného modelu dnes dochádza k napätiu medzi dvojicami paradigmatických prístupov. Na póle vedomia sa odohráva napätie medzi narativistickým a scientistickým prístupom, na póle predmetu zas medzi prístupom hermeneutickým a štrukturalistickým. Každý z prístupov pre mňa znamená otvorenie problému v mojom výskume.

---

² Pojem *mentalistická paradigma* používa Miloš Havelka (Havelka, s. 53). Inak vychádzam z definície spoločenskej reality podľa Bergera a Luckmana, ktorá je fixovaná ako súhrn objektívnych sociálnych štruktúr závislých na subjektívnom udržovaní, ktorej podstatným určením je dialektický vzťah medzi realitou a vedomím.

³ Vychádzam zo zhrnutia Gadamerovej kritiky historizmu z kapitoly *Hermeneutické sebezrušenie historizmu* (Grondin, s. 141-144).

⁴ Vašíček rád odkazuje na Jacoba Burckharta, ktorý históriu, resp. jej predmetný pól, vymedzuje ako všetko, čo je z minulosti podstatné pre prítomnosť. „To podstatné“ sa však každým dňom mení.

Narativistické kritiky historiografie vychádzajú z princípu, že každé písanie o minulosti je autoreferenčné, že je prioritne odhaľovaním symbolického systému, v ktorom sa pohybuje sám historik. Z faktu nemožnosti eliminácie súčasnosti autora v historickom výskume sa vyvodzuje odmietnutie vedeckého statusu historického poznania. Z týchto kritik si beriem uznanie dôležitosti výslovného zdôraznenia problému situovanosti bádateľa. Považujem za nutné priznať sebe a svojmu publiku môj osobný pôvod a väzbu na hodnoty. Držím sa Gadamerovho imperatívu k spriehľadneniu osobnej identity k tomu, aby mohla vystúpiť textová odlišnosť (Grondin, s. 126). Na rozdiel od narativistov však zastávam stanovisko, že pomenovaním zložiek osobnej situovanosti sa tieto dostávajú pod kontrolu do tej miery, že síce pôsobia ako činiteľ výberu (predmetu, oblasti, problému, teórie...) avšak nie už ako činiteľ výskumu (analýze). Predkladám teda niektoré zo svojich osobných predsudkov v reťazi Slovensko – vidiek – liberálny katolicizmus – politický konzervativizmus. Moja slovenská národná príslušnosť a vidiecky pôvod ma spája s Dominikom Tatarkom a je prvým činiteľom výberu a afiliácie k tejto osobnosti. Môj katolicizmus so sebou nesie nielen hodnotový odpor k spoločenského systému Československa v rokoch 1948-1989, ale aj k pôvodnému zneniu Komunistického manifestu. Priznávam spontánne sympatie k disidentskému hnutiu v Československu a k politicky prenasledovaným a taktiež spontánne antipatie nielen k funkcionárom komunistického režimu, ale k socializmu vôbec. Výber Dominika Tatarku, ktorý bol významný slovenský disident obdobia normalizácie, teda nie je náhodný. Témou práce je však obdobie jeho života, v ktorom sa ešte aktívne, aj keď kriticky, angažoval v komunistickej strane. Orientácia na konzervatívne ladenú politiku, ideu štíhleho štátu a skepsa voči priamemu zapájaniu intelektuálov do činnosti štátnych inštitúcií zas pôsobia na vytknutie výskumného problému smerom k histórii a občianstvu. Sú zároveň dôvodom presvedčenia o aktuálnosti tejto otázky pre Slovensko nielen v medziach akademického oboru.

Odmietnutie rezignácie na scientistický prístup vedie k sprísneniu pravidiel, k disciplinácii, ktorá vyplýva z toho, že sa pod paľbou narativistických kritik dejepis ocitá na „okraji priepasti“ (Chartier, 1997) nárokov na vedeckú pravdivosť. Znamená

to v prvom rade „*úctu k pojmosloviu*“⁵ (Horský, 2004) a explicitné zohľadnenie konkrétnych teoretických konceptov a metodologických nástrojov.

Až prijatie východiska, že historický výskum môže splniť kritériá vedeckej pravdivosti, otvára napätie medzi štrukturalistickým a hermeneutickým prístupom na predmetnom póle histórie, tj. v oblasti zvýznamneného historického poznania.

Prioritou štrukturalizmu je *vysvetľovanie* (explanation) neintencionálnych príčin myslenia a konania aktéra, zatiaľčo hermeneutika sa zameriava na *porozumenie* (understanding) zmyslu, ktorý im aktér prikladá (Wright, 2004). Nepovažujem však dané rozdelenie za dichotómiu, ale za kontinuum otvárajúce dva výskumné problémy a rozdeľujúce moju prácu do nasledujúcich dvoch častí. Na štrukturalistické vysvetľovanie kladie dôraz kontextualizácie, na hermeneutické porozumenie kladie dôraz interpretácie.

---

⁵ Tieto úvahy sú len syntézou seminárov a postojov, ktoré na našej fakulte vedie Jan Horský. *Okraj útesu* je obrat, ktorým nazval svoju knihu o stretnutí vedy a literárnej kritiky R. Chartier. *Úcta k pojmosloviu* je pre Horského princíp všetkých princípov a základ kultúry (až „kultúrnosti“) oboru. Tak o tom píše napr. v internetovom príspevku s názvom *Několik poznámek na okraj sporu o dějiny*.

2. KONTEXTUALIZÁCIA

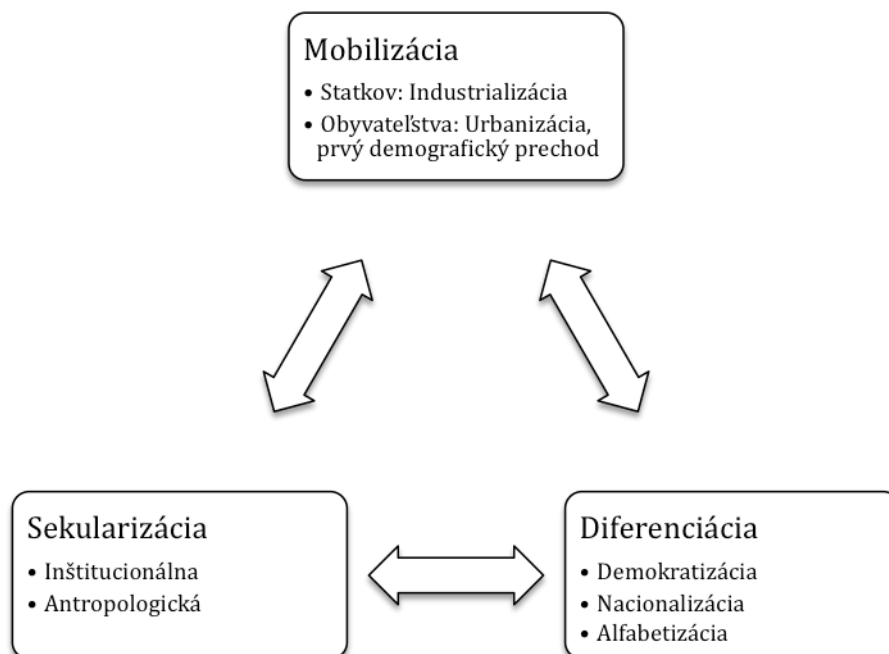
Cieľom tejto časti je prostredníctvom teórie modernizácie a metódy prosopografie vysvetliť a situovať osobný vývoj Dominika Tatarku:

1. V spoločenskom kontexte meškajúcej modernizácie Slovenska
2. V liberálnom prúde skupiny slovenských komunistických intelektuálov

2.1 Teória a metóda kontextualizácie

Modernizácia Prosopografia

Modernizácia je abstraktný, komplikovaný a v rozličných aspektoch používaný pojem, ktorý v tejto situácii definujem ako celospoločenský prechod od spoločnosti tradičnej (budem používať aj výraz pred-moderná) k spoločnosti modernej vyvolaný „dvojitou revolúciou“ (cit. Hobsbawn, Musil, s. 11): hospodárskou - industrializáciou a politickou - demokratizáciou. Zjednodušením téz Havelky a Müllera (s. 147) dospievam k pomocnej šablóne, ktorá znázorňuje tie základné procesy modernizácie, ktoré použijem ku konštrukcii spoločenského a kultúrneho pozadia:

Lawrence Stone (1971) prosopografickej metódy definuje ako výskum interakcie medzi zdieľaným štrukturálnym pozadím sledovanej skupiny a popredím zloženým z konkrétnych charakteristík jej aktérov a vzťahov medzi nimi. Metóda má ambíciu sledovať obojsmerný pohyb:

1. Prostredníctvom štatistického spracovania dát z dostupných prameňov⁶ o členoch skupiny indukuje vlastnosti pozadia.
2. Prostredníctvom známych vlastností pozadia vysvetľuje konanie a myslenie členov skupiny a skupinovú dynamiku.

Keďže je mojím cieľom kontextualizácia ideového vývoja Dominika Tatarku, používam túto metódu selektívne a zjednodušujúco, teda výlučne ako nástroj k vysvetľovaniu (*explanatory tool*, Stone, s. 65), bez snahy o indukciu. Mojm cieľom je vysvetliť neintencionálne príčiny praxe a idejí, ktoré zo svojej povahy idú za úroveň rétoriky, tzv. sú neexplicitné a nezachytené v pramenných textoch. Zjednodušenie sa prejavuje taktiež v tom, že dôraz na skupinovú príslušnosť Dominika Tatarku k slovenským intelektuálom kladiem až do záverečnej časti kontextualizácie.

Prosopografické uchopenie kontextualizácie ma privádza k postupnému kladeniu nasledujúcich výskumných otázok:

1. Aké sú špecifiká vývoja slovenskej spoločnosti v perspektíve teórie modernizácie?
Odpoveď sa nachádza v kapitole 2.2 Slovensko: Meškajúca modernizácia.
2. Aký je vplyv spoločenského vývoja na biografický a najmä ideový vývin Dominika Tatarku v čase pred prechodom Slovenska do stavu industrializovanej spoločnosti?
Odpoveď sa nachádza v kapitole 2.3 1913-1963: Dominik Tatarka na pozadí agrárneho Slovenska.
3. Aké je vplyv spoločenského vývoja na skupinu slovenských komunistických intelektuálov a akú rolu v nej zohral Dominik Tatarka?
Odpoveď sa nachádza v kapitole 2.4. 1963-1969: Slovenskí spisovatelia v roli intelektuála.

---

⁶ Jedná sa najmä o hospodárske a demografické dáta.

2.2 Slovensko: Meškajúca modernizácia

Proces prechodu slovenskej spoločnosti od tradičnej k modernej je možné označiť za meškajúci vo dvoch zmysloch:

1. Vnútronárodnom, v zmysle meškania jednotlivých zložiek voči sebe navzájom.
2. Medzinárodnom (a v tomto texte ignorovanom), v prvom rade v zmysle meškania voči Čechám a Morave, s ktorými Slovensko od r. 1918 tvorí československý štát⁷.

50% hranicu zamestnanosti obyvateľstva v priemysle, čo je kritérium prechodu z agrárnej do industriálnej spoločnosti, prekonáva Slovensko až roku 1963 (Londák, Sikora, Londáková, s. 173). Slovensko sa teda nevyznačuje významnou predvojnovou tradíciou kapitalizmu. Nekoncepčné, avšak intenzívne budovanie „*hocijakého priemyslu*“ (Londák, Sikora, Londáková, s. 173) je v prioritách programu KSČ od Februárového prevratu. Typickou vlastnosťou ekonomickej štruktúry Slovenska (Musil, s. 14), ktorá je odrazom politicky plánovaného hospodárstva, je prítomnosť množstva veľkých fabriek v malých mestách⁸. K industrializácii Slovenska teda dochádza spolu s radikálnou prestavbou sociálnej štruktúry (Londák, Sikora, Londáková, s. 172) a v prostredí, ktoré prakticky nepozná súkromné vlastníctvo kapitálu.

Štátne investície do priemyselnej výstavby však nepokrývali výstavbu bytovú a mobilizácia obyvateľstva (urbanizácia) mešká za mobilizáciou statkov (industrializáciou)⁹. Priemyselná spoločnosť dlho zostávala vidieckou spoločnosťou. Jej členovia síce od päťdesiatych rokov masívne vstupujú do priemyslu, ale nesťahujú

---

⁷ Komparáciou modernizačného procesu slovenskej spoločnosti a českých zemí sa vo svojej štúdiu *Česká a slovenská spoločnosť. Skica srovnávací studie* (1993) venuje Jiří Musil. Tento text je základným textom mojej pasáže.

⁸ Fabrika často na Slovensku reprezentuje mesto až do úrovne metonymického vzťahu pars pro toto. Niekoľko príkladov: Šaľa – Duslo, Zlaté Moravce – Calex, Nové Zámky – Elektrosvit, Sereď – niklová huta, Orava/Nižná – Tesla Nižná, Orava/Istebné – Kovohuty Istebné, Zvolen – Bučina, Detva – Podpolianske strojárne, Humenné – Chemlon, Vranov nad Topľou – Bukóza, Strážske – Chemko, Snina – Vihorlat, Ružomberok – Supra.

⁹ Urbanizácia nemešká len vnútronárodne za industrializáciou, ale aj medzinárodne, opäť v porovnaní s českými zemami. Desiatpercentný rozdiel v miere urbanizácie z roku 1950 sa do roku 1989 zdvojnásobil (z 30%-40% na 56%-75%). Dnes platí, že po Slovinsku je Slovensko druhou najmenej urbanizovanou krajinou Európskej únie. Viď online dáta OSN dostupné z http://www.un.org/esa/population/publications/WUP2005/2005WUP_DataTables2.pdf [cit.9.4.2009]

sa za ním. V momente prechodu do fázy industrializovanosti, čo bol spomenutý rok 1963, žije v slovenských mestách len približne 35% jeho obyvateľstva. Typickým vzorcom správania sa nestáva sťahovanie za prácou, ale dochádzanie za ňou z dedín, kde sa výrazne pokračuje vo svojpomocnom stavaní sídiel - rodinných domov¹⁰. Kultúrnym faktorom meškajúcej urbanizácie môže byť Musila skutočnosť, že demografické správanie slovenského obyvateľstva spĺňa kritériá konceptu východoeurópskeho typu rodiny a majetkových vzťahov¹¹. Ten sa vyznačuje nižším vekom vstupu do manželstva, vyššou plodnosťou, rovnomerným delením dedičstva medzi súrodencov, pomalým uvoľňovaním obyvateľstva do miest.

S diferenciačným aspektom modernizačného procesu je spätý najmä rozvoj deľby práce, ja sa však zameriam na diferenciáciu politických hnutí, o ktorej je možné v slovenskom prostredí hovoriť až po roku 1918. Musil cituje prvorepublikového sociológa A.Štefánka, ktorý v r. 1933 priradzuje slovenskej politickej činnosti štvoricu typických vlastností: nacionalizmus, autonomizmus, konzervativizmus, panslavizmus. Demokratický proces spojený s rozvojom politického pluralizmu trvá na Slovensku iba v čase rokov 1918-1938.

Štefánkom spomenutý nacionalizmus je ďalšou zložkou sledovaného aspektu modernizácie. Nacionalizácia Slovenska mešká za demokratizáciou – k „*meškajúcemu typu národného hnutia*“ ho Miroslav Hroch zaraďuje z dôvodu zabrzdenia silnou maďarizáciou v 70. rokoch 19. storočia. Keďže vznik národného hnutia nie je spojený s liberalizmom, „*občanské požiadavky se dostávajú do stínu požiadavkú národných,*“ (Hroch, s. 47-48). V tradícii slovenského nacionalizmu nie je toto hnutie za emancipáciu národných inštitúcií, národných záujmov a národnej pospolitosti spojené s hnutím za občianske práva.

K odstráneniu analfabetizmu na Slovensku dochádza v priebehu prvej Československej republiky, k výraznému rastu gramotnosti však dochádza až v dekáde po Februárovom prevrate. Londáková (Londák, Sikora, Londáková, s. 256) uvádza štatistiku, podľa ktorej ešte v r. 1945 končí 55% detí svoje vzdelanie ľudovou základnou

---

¹⁰ „Z celkového počtu bytí postavených v letech 1946-1985 bylo na Slovensku 40% v soukromých rodinných domcích, v Čechách a na Moravě pouze 22,7%,“ (Musil, s. 14).

¹¹ Autorom konceptu je John Hajnal, podľa ktorého je pomenovaná Hajnalova línia, ktorá oddeľuje tieto dva typy demografického správania, a je vedená medzi Sainkt Peterburgom a Terstom, a rozdeľuje taktiež slovenské a českomoravské územie: „*Jak je Hajnalova linie přesná, dokazuje i fakt, že zatímco rakouská a česká populace, která se nachází západně od této hranice, vykazovala průměrný věk novomanželů vyšší než 23-24 let, uherská populace ležící východně od Hajnalovy linie vstupovala do manželství v nižším věku 20-21 let,*“ (Livi Bacci, s. 125-126).

školou, 38% z nich meštianskou základnou školou a na strednú školu pokračuje len 7% z nich. Londákove údaje z r. 1960 (Londák, Sikora, Londáková, s. 172) hovoria o 500% náraste stredoškólkov a 300% náraste vysokoškólkov¹². Aj tieto údaje potvrdzujú tézu, že prvá vlna modernizácie sa uskutočňuje až v päťdesiatych rokoch.

Pod sekularizačným aspektom modernizácie sa od Maxa Webera rozumie proces, v ktorom náboženské inštitúcie, jednanie a vedomie strácajú dôležitosť. Na nízku mieru inštitucionálnej sekularizácie¹³ v priebehu prvej Československej republiky môže poukazovať vysoká popularita nacionalisticko-katolíckej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany či postava katolíckeho kňaza Jozefa Tisa na čele fašistického Slovenského štátu. Februárový prevrat znamená plánovanú elimináciu veľkej časti cirkevných inštitúcií¹⁴.

Hovorí sa však aj o antropologickej sekularizácii, ktorej obsahom je rast individuálneho racionálneho rozvažovania, odkúzl'ovanie sveta či dekonfesionalizácia. Tvrdím, že nielen v tomto ohľade, ale pre celý symbolický rozmer modernizácie na Slovenku vôbec, platí úvodná charakteristika, totiž že symbolická modernizácia mešká za modernizáciou štrukturálnou a inštitucionálnou. Ilustrovať sa to dá na skutočnosti, že aj v postupujúcej industrializácii a urbanizácii, a aj po prvom demografickom prechode, ktorý ruší delenie demografického správania na východoeurópsky a západoeurópsky, pretrvávala na Slovensku vysoká hodnota príbuzenstva, susedstva, authority a askriptívnych (vrodených a nezmeniteľných, prvobytných) faktorov. Medzi tie patria pôvod, rod a náhoda oproti vlastnému výkonu či individuálnemu kritickému mysleniu. Sem patrí taktiež hodnota zámožnosti a vzdelania rodičov, sociálnych kontaktov a politických spojení, národnostného a rasového pôvodu, náboženstva či miesta narodenia. V symbolickom ohľade pretrvávajú významy typické pre spoločenstvá malých štruktúr, spoločenstvá solidaristické a komunitné (Musil, s.18).

---

¹² Oproti 15tis. stredoškólkov z 1948 ide o 80tis. v 1960; oproti 9tis. vysokoškólkom uvádza 30tis. v roku 1960. Nominálna hodnota percentuálneho rastu samozrejme nezohľadňuje prirodzený prírastok obyvateľstva v tomto období

¹³ Hovorí sa o odcirkvení, resp. poštátňovaní inštitúcií, ktoré tradične spravovala cirkev (vzdelávacie, sociálne, zdravotnícke služby, správu matrik apod.) až k otázkam vzťahu cirkvi a politickej moci či jej financovania a odluku od štátu.

¹⁴ Príkladom môže byť snaha o zrušenie celej grékokatolíckej cirkvi (Akcia P), rušenie mužských (Akcia K) a ženských (Akcia R) kláštorov a rehoľných rádov. Rušené boli bohoslovecké fakulty, cirkev prišla o svoj majetok

2.3 1913-1963: Dominik Tatarka na pozadí agrárneho Slovenska.

*Vývoj osobnosti:
Od Československej republiky k rehabilitácii buržoáznych nacionalistov*

2.3.1 1913-1939: Od vypuknutia Veľkej vojny k zániku Československa: *Tatarka vidiecke dieťa a metropolitný študent*

Prvá svetová vojna vypukla rok po narodení Dominika Tatarku a priniesla so sebou nielen vznik Československej republiky, ale aj smrť jeho otca na jej bojiskách. Detstvo (narodil sa 14.3.1913), geograficky situované v katolíckej severoslovenskej dedine, prežil v obklopení novovytvorených československých inštitúcií. Je teda príslušník prvej slovenskej generácie socializovanej bez kontaktu s Maďarmi a maďarským jazykom (Eis, s. 35). Ako najmladšie dieťa a jediný syn v rodine vyrastá bez prítomnosti otca, s matkou a sestrami. Talentovaného syna vysiela matka do biskupského gymnázia v Nitre s perspektívou kňazskej dráhy. Potencionálneho štúdia teológie sa však Tatarka rýchlo vzdáva, opúšťa Nitru a do r. 1934 presúva svoje stredoškolské pôsobisko na gymnázium v Trenčíne, mesta textilného priemyslu. Tu dochádza k prvému kontaktu s problémom sociálnej spravodlivosti, s robotníckou triedou, na ktorú doliehala Veľká hospodárska kríza a so slovenskou ľavicovou inteligenciou (Eis, s. 43; Štolbová, Tatarka, s. 190).

Na Karlovej univerzite v Prahe pokračuje Tatarkov blížiaci sa rozchod s kresťanskou vierou¹⁵ a približovanie ku komunistickej strane. Počas štúdia československého a francúzskeho jazyka naňho neustále dolieha nemajetnosť. Tá spôsobila, že na radu Eduarda Goldstückerera zmenil zámer študovať filozofiu za praktický pedagogický obor. Závislosť na prospechovom štipendiu ho privádza do Jednoty nemajetných a pokrokových studentů. Ako člen ľavicového spolku sa v novembri 1934 zúčastňuje boja o univerzitné insignie, ktorý sa viedol proti nemeckým študentom. Do okruhu jeho priateľov patrili aj ďalší socialisti: Jan Drda, Lumír Čivrný či Jiří Marek (Eis, 75). Tatarka nielenže študuje český jazyk a literatúru, ale už v študentských rokoch v češtine korešponduje s priateľom

---

¹⁵ „Každý slušný Evropan musí uznať kulturní dílo křesťanství. (...) Křesťanství si cením především jako soustavu etickou. Ale je mi též jasné, že étos je původu utilitárního. Zákon všeobecně užitečný pro tužterou dobu anebo pro ten který národ lehko došel k jakési etické sankci. O tom nás poučuje vývoj morálky. Takové etické zákony jsou ještě teď dobré pro děti. (cit. Tatarka, korešpondencia s Jaroslavem Pavelkou, Eis, s. 67).

Jaroslavom Pavelkom. Frankofónna orientácia ho v roku 1939 na niekoľko mesiacov privádza na študijný pobyt do Paríža.

Vznik Slovenského štátu a vypuknutie Druhej svetovej vojny ho prinucujú k dokončeniu vysokoškolských štúdií v Bratislave. Stále, paralelne k zdôrazňovaniu svojej slovenskej identity a hájeniu slovenských záujmov bude u Tatarku prítomný prvok tolerancie a otvorenosti cudzine a neprítomný obranný nacionalizmus.

Dominik Tatarka je teda spočiatku formovaný vidieckym katolíckym prostredím Československej republiky, štúdiá ho zblížujú so socializmom spolu s českou a francúzskou kultúrnou tradíciou.

2.3.2 1939-1948: Od Slovenského štátu k Februárovému prevratu *Tatarka filosofujúci literát a komunistický partizán.*

Dobu Slovenského štátu trávi Tatarka v blízkosti rodnej obce a pracuje s mládežou ako gymnaziálny učiteľ v Žiline (1939-1940) a v Martine (1941-1944). Je to doba, v ktorej vôbec najhojnejšie publikuje literárne recenzie (neskôr sa venuje žurnalistike a esejistike) a v roku 1940 zverejňuje programové state *Neznáma tvár* a *O duchovnú orientáciu v slovenskej beletrii*, ktoré majú svoj deštruktívny (bod 1.) a konštruktívny (bod 2.) aspekt:

1. Kritizuje najmä medzivojnový slovenský realizmus a čiastočne i lyrizovanú prózu. Odmieťa ambíciu realistov využiť literárne dielo k vyriešeniu politických, sociálnych a morálnych problémov¹⁶, odsudzuje z toho vyplývajúce lipnutie na empirických dátach¹⁷ a následne i spontaneitu tvorivého procesu, nerefektovaného písania, ku ktorému dochádza kvôli vyššie uvedeným prioritám.
2. Diagnostikuje zlom v politike a kultúre, vyhlasuje nutnosť redefinície slovenskej literatúry a kritizuje absenciu jej programu. Teória literatúry nemá byť ideológiou literatúry, ale filosofiou literatúry¹⁸. Jej zmyslom nie je vyriešiť problém spoločnosti, ale *ozvláštniť* prežívanie individuálneho

---

¹⁶ „...utilitaristický názor na literatúru, ktorý videl jej cieľ v pôsobení mimoestetickom, je blud, lebo básnik nerozhodne spor vojnu vedúcich táborov...bičikom krehkého verša sotva vyženie kupčikov z chrámu...Dobré umenie bude slúžiť národu tým viac, čím menej bude zaťažované služobnosťou, tendenčnosťou a neviem ešte akými požiadavkami utilitaristických doktrinárov,“ (Tatarka, 1968, s. 35)

¹⁷ „V kronikách realistov umenie je zahlušené sociológiou, suchopárnym zaznačováním sociálnych javov...“ (Tatarka, 1968, s. 20)

¹⁸ „...i dnes ako včera problematika slovesného umenia zamieňa sa s problematikou politickou“ (Tatarka, 1968, s. 26)

človeka, čo je koncept osvojený zo školy ruského formalizmu Viktora Šklovského¹⁹. Hneď v otvorení prvej z esejí explicitne zaznie prihlásenie sa k romantizmu. Ozvlášťňovací zmysel Tatarkovi implikuje, že jadrom obsahu literárneho diela nie je realistický a mimetický popis empirických dát (faktografia), ale v zhode so surrealizmom je to idea - zvláštna (viď Šklovskij) a zázračná (viď názov novely Panna zázračnica, 1944), ktorá je „*novým videním skutočnosti, pod ktorým i každodenná realita nadobúda črty výnimočnosti, neobyčajnosti,*“ (Suchánková, s.96) . Formulácia Tatarku znie:

V tom zmysle možno povedať, že realita umenia je pravdivejšia a skutočnejšia než pravdivosť histórie a prírody, pretože len obmedzený človek nepochopí, že najskutočnejší človek je ten neskutočný, ten, ktorý sa za cenu tragického úsilia a lopotenia chce uskutočniť podľa svojej idey a viery.
(Tatarka, 1968, s. 21)

Taktiež je, opäť v súlade so surrealistami, odobraný výlučný monopol na tvorbu umelcom z povolania. Človek vôbec sa Tatarkovi stáva predovšetkým tvorcom ozvlášťňujúcim všednosť. Slovenská literatúra má opustiť spontánnosť tvorby a začať s reflexiou formálneho rozmeru diela. Tu sa nachádza rozpor so surrealizmom, ktorý bol definovaný ako čistý psychický automatizmus (André Breton). Naopak, požaduje sa „*uvedomeľé úsilie*“ (Tatarka, 1968, s. 19, zvýraznené autorom práce). V abstraktnej úrovni ide o apel k hľadaniu *orientácie* celku národnej literatúry, v tej konkrétnejšej zas požiadavku premyslenej výstavby skladby jednotlivého literárneho diela.

V roku 1942 vydáva Tatarka prvú zbierku noviel *V úzkosti hľadania*, o rok nato je za popis nacistickej brutality v Sovietskom zväze v jednej z noviel tejto zbierky (*Pach*) odsúdený k vojenskej službe v Martine.

Rok 1944 nie je len vydaním zmieňovej novely *Panna zázračnica*. Bol aj zlomom v skúsenosti celej generácie Slovákov. Vypuklo Slovenského národného povstanie (SNP) so suverénnym založením inštitúcií Slovenskej národnej rady (SNR) a Zboru povereníkov. Tento fakt prekonal na košických vládných rokovaníach prvý princíp Eduarda Beneša – odčinenie zrád na Československu. Zrád Západu, Nemcov

---

¹⁹ *Nuže proto, aby vrátilo pocit života, dalo cítit věci, proto, aby udělalo kámen kamenným, existuje to, co bývá nazýváno uměním. Cílem umění je dát pocit věci jako faktu umění, nikoli faktů poznání; metoda umění je metoda „ozvláštnění“ věci a metoda znesnadnění formy zvětšující obtíž a délku vnímání, poněvadž proces vnímání je v umění sám o sobě cílem a musí být prodlužován; umění je způsob prožívat děláni věci, ale to, co je uděláno, není v umění důležité.* (Šklovskij, s. 14, zvýraznil Šklovskij).

a Slovákov. Košický vládny program z 5.4.1945 ustanovil vzťah českého a slovenského národa v spojení „rovný s rovným“. Ale „slib zůstal opět (po Pitsburskej dohode z roku 1915) jen slibem“ (Pithart, s. 61), k federalizácii nedochádza a národná emancipácia zostane základnou prioritou veľkej časti slovenskej angažovanej verejnosti. Tatarka sa do SNP zapája a prvý krát sa stáva žurnalistom – v Banskej Bystrici rediguje nástenné noviny Hlas ľudu. Tieto okolnosti sú taktiež impulzom jeho vstupu do Komunistickej strany Slovenska (KSS). Po potlačení SNP uteká do horských oblastí a stáva sa členom partizánskej jednotky. V celom jeho ďalšom diele sa bude vracat' situácia, kedy sa ocitol pred nemeckou popravčou čatou a unikol len s veľkou dávkou šťastia. Prichádza o prvého syna. Zúčastňuje sa košických rokovaní. Po vojne pôsobí krátko v štátnej správe a následne v novinách Národná Obroda a Pravda. Národná Obroda ako ľavicovo orientovaný tlačový orgán SNR vychádzala z protifašistického odkazu SNP a federalizačného odkazu Košického vládneho programu. Jej šéfredaktorom bol básnik Laco Novomeský. Noviny zanikajú v r. 1948 nariadením ministra informácií Václava Kopeckého (Vereš, s. 104).

Konfrontáciou so slovenským stvárnením fašistického režimu je román *Farská republika* (1948). Tatarka v ňom spája katolícky klerikalizmus a pospolitý nacionalizmu do slova „malost“, výrazom ktorého je aj prevažovanie známostí nad zákonom. Tak je v románe možné, že matka uväzneného hrdinu - komunistu ide ku kňazovi – prezidentovi orodovať na faru za jeho prepustenie. Východiskom je komunizmus, ku ktorému „vedú všetky cesty,“ (cit. Tatarka, Mikula a kol., s. 565) s jeho vyzdvihnutím triedneho nad národné.

Už začiatok Tatarkovej publicistiky predstavuje programové vystúpenie²⁰. Politicky naňho pôsobí nová situácia Slovenského štátu, kultúrne najmä romantizmus, surrealizmus a kresťanský existencializmus (Mikula a kol., s. 564). Reaguje na politickú zmenu snahou o redefiníciu slovenskej literatúry. Jej zmysel posúva od

---

²⁰ Patera (s. 33) cituje v tejto súvislosti zo state, ktorú slovenský kritik Alexander Matuška napísal k Tatarkovým päťdesiatym narodeninám: „Tatarka do literatúry nevstupoval ako vták na vetvičku, ktorý spieva a nevie prečo: od začiatku si teoreticky ozrejmoval – a jeho práca bude s jeho teoretickými vývodmi raz v zhode, inokedy v zaujímavom rozpore – otázky priam noetické, t.j. otázky prístupu k skutočnosti, otázky témy, sujetu, epického a lyrického v próze, otázky metódy... Tatarka je reflektovaný, nie spontánny, je intelekt, nie živel; vie „jak se to dělá“, vie ako na to; Pritom však, paradoxne, práve uňho nie je dielo len výsledkom kalkulu, pretože sa na jeho vytváraní zúčastňuje vedľa vedomého aj – s dovoľením – podvedomé a nevedomé, tj. Tie fondy, bez ktorých niekto môže byť obratným literátom, nie však spisovateľom.“

riešenia problémov každodennosti k jej ozvlášťňovaniu. V obsahu diela sa odmieta realisticky držať faktu a nahrádza ho hlásaním motivujúcich ideí a hodnôt bez ohľadu nato, či je obsah korešpondujúci s faktografiou. Forma (usporiadanie, či ak chceme, štruktúra) diela má byť reflektívne vystavaná skladba. Udalosť SNP vplýva na jeho identitu, z Dominika Tatarku sa stáva slovenský komunista, ktorého presvedčenie je vyjadrené v jeho prvom románe *Farská republika*.

2.3.3 1948-1956: Od februárového prevratu k XX. Zjazdu KSSZ

Tatarka ideológ

2.3.3.1 Kultúra a socialistický realizmus

Komunizmus kontroluje kultúru. Hospodársky zoštatnením a personálne čistkami. Jej zmysel tkvie v plnení konkrétnych úloh, pre ktoré boli vytvorené konkrétne inštitúcie v rámci ideologického úseku štátostrany. „*Hlavním úkolem kultury bylo pomáhat při uskutečňování záměrů a cílů strany.*“ (Kaplan, 2008, s. 259, zvýraznené autorom práce). Kaplan na rovnakom mieste zdôrazňuje, že mocenský monopol KSČ v sebe nesie monopol na pravdu, z čoho vyplývala podriadenosť kultúry voči vedúcej úlohe komunistickej strany v dvoch aspektoch:

1. Politickom: prijateľné ideologické východisko bol výlučne marxizmus-leninizmus. Kultúra je politicky korektná²¹.
2. Estetickom: prijateľný umelecký výraz bol výlučne socialistický realizmus²².

Dominik Tatarka sa po februárovom prevrate podriaďuje novej kultúrnej politike. Začína pôsobiť vo Zväze československých spisovateľov (ZČSS, sic, *nie*

---

²¹ Skladba riadenia kultúry mala tri zložky (prebraté z Kaplan, 2008, s. 261-272):

- A. Stranícku. Hierarchická kontrola bola odvodená zo zásad kultúrnej politiky, ktoré vytýčilo centrum, t.j. ideologický úsek ÚV KSČ. Zásady sa prenášali na krajské, okresné a podnikové stranícké organizácie. Pracovníci ideologického úseku, v hierarchii referent – vedúci odboru – vedúci oddelenia – tajomník, mocensky kontrovali štátne ministerstvo a jednotlivé zväzy.
- B. Štátnu. Organizačne v rôznych podobách sa štátna zložka starala o hospodársku a technickú administráciu a exekúciu straníckych pokynov. Jej súčasťou bol i štátny úrad cenzúry.
- C. Zväzovú. Formálne samosprávne zväzy vznikali zjednotením niekoľkých záujmových skupín z predošlého obdobia, z ktorých vznikli zväzy spisovateľov, divadelníkov, novinárov skladateľov, výtvarníkov, architektov a neskôr filmových a televíznych pracovníkov. Vodcovia boli vždy umelci-komunisti zoskupení v straníckej skupine, ktorá bola napojená na stranícku zložku riadenia.

²² Milan Jungmann ho označuje za pojem, ktorý: „*byl zrozen voluntaristicky, z politických, ideologických potrieb, takže vědecky s ním pracovat byla metafyzika.*“ (Jungmann, s. 27)

Zväze novinárov), so striedavou intenzitou²³ publikuje v novinách a časopisoch a do roku 1954 vydáva tri socialisticko-realistické romány (*Prvý a druhý úder* 1950, *Radostník* 1954, *Družné letá* 1954).

Znamenalo preňho prijatie komunizmu logicky aj zavrnutie pôvodného neutilitárneho prístupu k zmyslu literatúry z roku 1940? Na zmenu situácie opäť reaguje programovo, v apríli 1948 prednáša na večierku spisovateľov *Manifest socialistického humanizmu* (sic, nie realizmu). A aj keď sa Manifest dočkal uverejnenia až v roku 1965, je predsa len ilustráciou Tatarckovej politicko-kultúrnej orientácie pri vstupe do nového spoločenského systému:

1. Za nástroj k vyriešeniu spoločenských problémov je určená politická ideológia, „*Marxizmus a leninizmus...svetový názor jedinej revolučnej a hybnej sily v prítomnosti – pracujúcej triedy.*“ (Tatarka, 1968, s. 99) Opakuje tu podobný krok ako programe *O duchovnú orientáciu...*(1940), kde tézam o literatúre predchádzalo prihlásenie sa k širším východiskám, vtedy kresťanským²⁴.
2. Zmysel literatúry už síce nie je pomenovaný ako *ozvlášťňovanie*, stráca sa výslovný dôraz na rast kvality individuálnej existencie, avšak dôraz a obmedzenie pôsobenia knihy len na motiváciu jednotlivca je súvisle prítomný. Posun sa odohráva v jej predmete: od motivácie k autentickému činu sa prechádza k motivácii k sociálnemu oslobodeniu.
3. Vzťah k socialistickému realizmu je nejednoznačný. Akceptuje termín, ale vykladá ho ako kombináciu východísk politiky a zmyslu literatúry (bod 1. a 2.), nie však za „*tvárnu metódu*“, na ktorú si vyhradzuje „*tvorivú slobodu*“, (Tatarka, 1968, s. 100-101).

Tatarka síce dostáva v roku 1949 Národnú cenu za román *Farská republika*, už o rok nato však bola zbierka jeho fejtónov *Ludia a skutky*, ktoré vychádzali v zlikvidovaných novinách *Národná Obroda* v rokoch 1945-1948, zošrotovaná. Kritike neušiel ani jeho prvý socialisticko-realistický román *Prvý a druhý úder* (1950) o protifašistickom odboji a budovaní zničenej krajiny. V roku 1954 vychádza dielo

---

²³ Príspevky v periodikách: 12 v r. 1948, 4 v r. 1949, 19 v r. 1950, 2 v r. 1951, 4 v r. 1952, 9 v r. 1953, 17 v r. 1954, 11 v r. 1955. Uvádzam príspevky len ilustratívne, bez žánrového rozlíšenia (boli to politické príspevky, kultúrne komentáre, cestopisy, úryvky z románov, rozhlasové hry).

²⁴ „*Východiskom k úvahám mi bude kresťanský dualizmus. Som kresťan.*“ (Tatarka, 1968, s. 28).

o budovaní trate mládeže s názvom *Radostník* spolu s dielom o kolektivizácii dediny s názvom *Družné letá*. Práve nimi „splatil dlh dobovému schematismu,“ (Patera, s. 37) a stál na vrchole svojho konformizmu s komunizmom.

Už o rok nato publikuje stať *Slovo k súčasníkom o literatúre*, v ktorom sa posúva ku kritike oboch spomenutých aspektov, v ktorých sa kultúra podriad'ovala vedúcej úlohe štátostrany. Kritika politiky tkvela v apele na vznik spisovateľských skupín mimo zväz a na rozvinutie diskusií v literárnych časopisoch na úkor byrokratickej práce spisovateľov v ZČSS.²⁵ Esteticky bolo skritizované kanonické dielo slovenského socialistického realizmu – *Drevená dedina* od Františka Hečka.²⁶

Toho, že marxizmus-leninizmus mal exaktne definovaný pojem kultúry, ktorý sprevádzala centrálna organizovaná činnosť centrálna vytvorených inštitúcií, si bol Tatarka ako ich aktívny člen dobre vedomý. Ešte v prvej polovici roku 1948 zastával tvrdenie, že kultúra má prospievať jednotlivcovi, oficiálne stanoviská oproti tomu hovorili o prospievaní komunistickej štátostrane. Presvedčenie o nerozpornosti týchto princípov trvalo u Tatarku do roku 1955.

2.3.3.2 Buržoázny nacionalizmus

Druhý z problémov, ktorí významne zasahuje do Tatarkovho života, je kampaň proti slovenskému buržoáznemu nacionalizmu, ktorú zahájil slovenský predseda československej vlády Viliam Široký svojim prejavom na IX. Zjazde ÚV KSS v máji 1950, a ktorá trvá do rehabilitácií roku 1963. Kaplan (2005, s. 230) uvádza dva dôvody tohto politického prenasledovania príslušníkov vlastnej strany:

1. Z medzinárodnej perspektívy ide o výraz sovietskej taktiky hľadania nepriateľa vo vnútri komunistických štruktúr spojený s presadzovaním vplyvu Moskvy na úkor národných záujmov. Pojem samotný bol vytvorený v r. 1948 s súvislosti s juhoslávskym odmietnutím sovietskej hegemonie. Rok 1949 už procesy s touto nálepkou prebiehali v Maďarsku, Poľsku, Bulharsku.

---

²⁵ „To, po čom volal D. Tatarka v skutočnosti znamenalo zbaviť zväz spisovateľov tej úlohy, ktorá bola priamou príčinou jej vzniku – byť nástrojom kontroly literárneho života a zabráňovať diferenciálnemu procesu medzi spisovateľmi,“ (Marušiak, s. 9)

²⁶ Kritika kladného hrdinu, ktorý je ústrednou charakteristikou socialistického realizmu, vychádza už v r. 1954 v eseji *O pozitívnom hrdinovi, o svedomí a o pravde* (Tatarka, 1968, s. 108): „Kladný hrdina v literatúre ľudových demokracií ak nenesie v sebe ťarchu doby, konkrétne historickú skúsenosť a povedomie svojho ľudu, hneď sa zdvihne ako balónik a fuja, už je aj v komunizme.“

2. Lokálnym špecifikom je SNP, ktorého aktívny účastníci (ktorí boli taktiež Pavicoví predvojnoví intelektuáli: Husák, Clementis, Novomeský, Horváth) vyšli z vojny s vysokou prestížou a politickým kapitálom. Toto je dôvod nielen k osobnému mocenskému konfliktu so Širokým (ktorí sa SNP bezprostredne nezúčastnil), ale aj ku konfliktu o spôsoby celoštátnej politiky.

Medzi obvinených sa Tatarka spolu s ďalšími spisovateľmi dostáva na aktívne spisovateľov-komunistov v marci 1951²⁷ a invectívy s touto nálepkou sa objavovane opakujú v celom desaťročí.²⁸ Návrhy na vylúčenie zo strany však neboli z neznámych príčin prijaté a Tatarka ostáva (narozdiel od vylúčeného básnika Ivana Kupca) členom komunistickej strany.

Takmer 14 rokov trvajúce perzekúcie proti slovenským intelektuálom poukazujú na miestnu kultúrnu a politickú prvoradosť otázky nacionalizmu a všeobecný pocit ohrozenia národnej identity. Dominik Tatarka bol za buržoázneho nacionalistu viackrát označený.

2.3.4 1956-1963: Od XX. Zjazdu KSSS v rehabilitácii Gustáva Husáka *Tatarka kritik ideológie*

V roku 1955 je na návrší Letná v Prahe odhalený Stalinov monument. Už o rok nato sa XX. Zjazdom Komunistickej strany Sovietskeho Zväzu (KSSZ) začína destalinizácia Východného bloku, čím skončila totalitárna perióda československých dejín. Rok 1956 je taktiež rokom II. Zjazdu Zväzu československých spisovateľov na hrade Libnice, na ktorom zaznieva kritika spisovateľskej praxe posledných rokov. Paralelne s ním vychádza v Kultúrnom živote Tatarkova reakcia na „tání“, ktorou je *Démon súhlasu – fantastický traktát z konca stalinistickej epochy*. Václav Havel túto alegóriu v predhovore k jeho francúzskemu vydaniu (1986) charakterizuje ako *výkrik prozření*, ktorý sa podľa neho do augusta 1968 etabloval takmer ako žáner, ktorým sa intelektuáli zapojení do politického diania päťdesiatych rokov zbavujú svojej naivity a stávajú sa hlavnými aktérmi reformného hnutia pražskej jari. *Démon súhlasu*

---

²⁷ To, že bol stalinistickým vedením označený za nekonformného však považoval za nespravodlivé ešte v polovici osemdesiatych rokov: „*A všetci, všetci a odsúdili. A jedného dňa, vieš, Janko Kostra a jeho pizda Krista Bendová efektívny prejav mali na moju obranu,*“ (Štolbová, Tatarka, s. 202).

²⁸ Za príklad nech poslúži Jurajom Maruščiakom (s. 125-126) uvedená konfrontácia so štátostranou z 18.1. 1958, ktorú vyvolal ním pripravovaný príspevok *Kukučín náš prorok* a cestopisy z Londýna a Paríža. Maruščiak cituje oficiálne stanovisko: „*Súдруh Tatarka sa chcel dovolávať súhlasu verejnosti, chcel využiť tlaku verejnosti-čitateľov proti neoznačeným vedúcim činiteľom strany a z buržoázno-nacionalistického hľadiska proti marxisticko-leninskej téze o vývoji národa v tomto a iných článkoch pre nihilistické náhľady nielen v literatúre, ale i vo výstavbe socializmu.*“

je zrieknutie sa perspektívy marxizmu-leninizmu. Nesie sa sa v tendencii krízy ideológie, ktorú Chruščev spustil, nedokázal zastaviť, a ktorú zavŕšil nástup Brežneva v r. 1964 (Kaplan, 2008, s. 602). Základné motívy alegórie sú nasledujúce:

1. Konformita. Z východiska „*svätého presvedčenia*“ (Tatarka, 1991, s.13) prijal autobiografický hlavný hrdina nepredpokladané obvinenia (s najväčšou pravdepodobnosťou z buržoázneho nacionalizmu) a uznal svoju vinu na verejnosti i pred rodinou. Záver, že „*väčšina súčasníkov myslí cudzím mozgom,*“ (Tatarka, 1991, s.13) vedie k totálnej poslušnosti intelektuálov vo verejnom priestore.
2. Pokrytectvo. To, že „*sväté presvedčenie*“ prestalo byť legitímne, je vyslované spisovateľmi len v súkromí, na verejnosti zatiaľ panuje jednohlasý konsenzus. To je zhrnuté do (neskôr často opakovanej) metafory o „*fialkách, ktoré nevoňajú*“ (Tatarka, 1991, s. 51).
3. Subordinácia. Podriadenie zmyslu a obsahu literatúry ideologickým tézám. Avšak ak v roku 1941 Tatarka kritizoval empirické „*sociologické zápisky*“ realistov, tak v *Démonovi súhlasu* je odmietnutie opačného extrém, dedukcie obsahu próz z ideologických postulátov. Tento extrém však prechádza nielen literatúrou, ale aj činmi autorov. Preto sa odsudzuje aj „*schôdzovanie*“ ako hlavná náplň práce spisovateľov, ktorí tým ignorujú reálne zažívané ťažkosti obyvateľstva²⁹.

V roku 1957 vychádza súbor cestopisov *Človek na cestách*. Cestami Tatarka nadväzuje na svoje predvojnové zahraničné štúdiá západne od slovenského územia. V knihe sú totiž aj reportáže z Londýna a Paríža, písané bez triedneho kritéria a bez hodnotového delenia sveta na morálne správny socialistický Východ a morálne nesprávny kapitalistický Západ. V tom istom roku sa práve aj v tejto súvislosti objavuje návrh na vylúčenie Dominika Tatarku z KSS. Okrem problémovej state *Kukučín, náš prorok*, v ktorej sa stavia proti selektívnosti pri vydávaní súborných diel, bolo faktorom taktiež jeho predvolebné vystúpenie v Bratislave, na ktorom poukázal na vyššiu životnú úroveň robotníkov na Západe (Marušiak, s. 125). V roku 1959

---

²⁹ „*Keď nediskutujem, trýzňim sa, chorím, meriem. Musím vám povedať, že sa stal zo mňa maniak, maniak táravý, diskusný, zovšeobecňujúci, maniak zásadový, zjazdový. Odkedy mi mozog začal aplikovať citáty, tézy tých druhých, odkedy začal fungovať nezávisle na svojom majiteľovi, akože na mne, nezávisle na skutočnosti, vie ho zaujať nie človek, ľudia, príroda, ale iba diskusia,*“ (Tatarka, 1991, s. 35).

vychádzajú *Rozhovory bez konca*, súbor dvoch intímnych noviel. Treba však pripomenúť i Tatarkovu loajálnosť. V r. 1961 vychádza prihlásenie sa ku štátostrane v článku *Čo pre mňa znamená členstvo v KSC*. Treba pripomenúť, že v r. 1962 vychádza kniha o brigádach socialistickej práce *Naša brigáda*.

Ak aj destalinizácia v Československu postupovala najpomalším tempom v Strednej Európe, kultúrna obec reagovala na XX. Zjazd KSSZ veľmi rýchlo, a to najmä tá jej časť, ktorá dospievala ešte počas prvej Československej republiky³⁰. Tatarka sa k nej zaradil alegóriou *Démon súhlasu* a taktiež otváraníu Slovenska zahraničným, a najmä západným vplyvom, zatiaľ v podobe cestopisnej literatúry.

Československo vstúpilo do šesťdesiatych rokov s vyhlásením dosiahnutia socializmu. Štát dostal novú ústavu, nové meno a nové symboly³¹. Z princípu centrálného riadenia vychádzalo zrušenie slovenského Zboru poverencov a výrazným zoštíhlením prešli aj právomoci Slovenskej národnej rady. Nové územnosprávne členenie Slovenska bolo riadené priamo z pražského ústredia.

V októbri 1961 sa v Moskve schádza XXII. Zjazd KSSZ s dvoma dôležitými tézami: o odstránení pozostatkov kultu osobnosti a o rozvoji a zbližovaní národov a národností. V nasledujúcom roku z Letné v Prahe mizne najväčší monument štátu - Stalinov pomník a vo Vysokých Tatrách je premenovaný najvyšší vrch štátu - Stalinov štít na štít Gerlachov (neskôr Gerlachovský, Londák, Sikora, Londáková, s. 18). Prezident Novotný v auguste 1962 predkladá návrh na „*prešetrenie najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie*,“ (Londák, Sikora, Londáková, s. 38), z čoho sa formuje Kolderova rehabilitačná komisia. Táto miestna adaptácia sovietskych pokynov tvorila súčasť balíčku príprav na XII. Zjazd KSC v decembri 1962.

Slovenské elity sa v tejto situácii chopili tej časti sovietskej tézy, ktorá zmieňovala rozvoj národa. Rok 1963 je súhrou udalostí, ktoré tvoria zlom v slovenskej otázke. Hlavní aktéri ťaženia proti buržoáznym komunistom sú odvolaní (Viliam Široký z čela vlády, Karol Bacílek z čela KSS) a nahradení Jozefom

---

³⁰ František Hrubín (*1910), Jaromír Seifert (*1901), Dominik Tatarka (*1913), Alexander Matuška (*1910), Hela Volanská (*1912). Medzi kritickými hlasmi však predsa boli aj Ivan Skála (*1922), Ladislav Mňačko (*1919) či Milan Ferko (*1929), ktorí adolescentné obdobie života prežili vo vojne alebo v ľudovej demokracii.

³¹ Novinkami v symbolike novej Československej socialistickej republiky je výmena koruny nad hlavou českého leva za päťcípú hviezdu a obohatenie jeho hrudi za nový slovenský znak, ktorým sa stal národný štít Kriváň s plameňom symbolizujúcim plameň revolúcie.

Lénartom a Alexandrom Dubčekom, ktorí sa na stalinistickej brutalite päťdesiatych rokov nepodieľali. Hlavní prenasledovaní komunisti sú plne rehabilitovaní a vracajú sa do verejného života - spomenúť treba najmä Laca Novomeského a Gustáva Husáka.

Husák vydáva k príležitosti 40. výročia SNP knihu *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní* (1964), zmysel ktorej tkvie v pozitívnom prehodnotení tejto udalosti, a to na úrovni kolektívnej pamäti národnej skupiny. Osláv výročia sa zúčastňuje i Nikita Chruščov, v Banskej Bystrici je otvorené nové Múzeum SNP. Už rok predtým sa koná valné zhromaždenie Slovenskej historickej spoločnosti, ktorá samu seba podrobila sebakritike z dôvodu produkcie spolitizovanej histórie, precenenia úlohy KSS v SNP a podieľaní sa na politickom prenasledovaní.

Novomeský zas vystupuje na Zjazde Zväzu slovenských spisovateľov (1963) s prejavom upozorňujúcim na Vladimíra Clementisa, ktorý bol v čase stalinského teroru popravený.

Dôležitosť premeny kolektívnej pamäti sa odráža aj na tom, že je to práve historik – Miloš Gosiorovsky, ktorý ako prvý vyslovil v marci roku 1963 požiadavku federalizácie (Londák, Sikora, Londáková, s. 87), že je to jedna z hlavných tém I. Zjazdu slovenských novinárov (taktiež 1963).

Intelektuáli (Zora Jesenská, Ladislav Mňačko, Milan Rúfus, Vojtech Mihálik) k tomu v roku 1964 vstúpili na stránkach Kultúrneho života do diskusie o „*jazyku starých materií*“, kde sa vymedzili proti druhej časti sovietskej tézy, ktorá hovorila o zblížovaní národov, ktorého zložkou je prekonávanie jazykových rozdielov. Táto idea je označená za parafrázu Stalinových téz o jazykovede a výsledkom diskusie je výzva k defenzíve slovenčiny (Londák, Sikora, Londáková, s. 82).

Rok 1963 je rokom znovuoživenia slovenskej otázky. Viedla k nemu výmena politických elít, návrat rehabilitovaných komunistov do verejného priestoru, pozitívna premena kolektívnej pamäti, problematizácia štátoprávneho usporiadania či jazykové obrany. Slovenská otázka je faktorom vzniku širokého kultúrno-politického konsenzu, je integračným činiteľom intelektuálov a politikov a stáva sa z nej prioritný spoločný záujem vymedzujúci sa proti centralizmu, ktorý bol reprezentovaný v prvom mužovi KSČ – Antonínovi Novotnom³².

---

³² Antonín Novotný obhajoval IX. Zjazd KSS ešte 12.6.1963 vo svojom košickom prejave: „*Môj názor je, že na IX. Sjezdu KSS byla kritika nacionalismu na Slovensku v podstatě správná....My musíme*

Naznačené témy a udalosti slovenského verejného priestoru rezonujú u Tatarku už v r. 1962 v jeho texte *O pozitívnom programe národnej literatúry*. Východiskom národnej literatúry má byť vyzdvihovanie miestnych špecifik, ktoré vyplývajú z kontinuity historického až prehistorického vývinu³³. Osobný vývin korešponduje so spoločenským, do popredia záujmu sa dostáva obrana národnej identity, v centre ktorej je kolektívna pamäť. Prvý krát som tu u Tatarku objavil výslovnú definíciu pojmu kultúra: „...kultúru považujem za systém dorozumievacích, poznávacích, organizujúcich znakov – foriem,“ (Tatarka, 1968, s. 252). Snáď je validné konštatovanie, že zatiaľ ide o rozvinutie prístupu k literatúre, ktorý vyjadril už v 40. rokoch, a ktorá vychádza z formalizmu V. Šklovského. Okrem národa a kolektívnej pamäti je tretím problémom textu slobodný prístup k informáciám: „Pravda je štátnym tajomstvom“ (Tatarka, 1968, s. 251). Tento citát Ilju Erenburga sa bude na mnohých miestach opakovať. Vychádza voľné pokračovanie *Démona súhlasu* s názvom *O vládcovi Figurovi* (1963), kde Figura je alegóriou Antonína Novotného. A opäť je kritizovaná jeho centralistická politika aj dezinterpretácia Druhej svetovej vojny minimalizovaním samostatného domáceho odboja. Nielen v tomto texte vystupuje ako dôležitý motív otvorenosť ktorú okrem motívu prístupu k informáciám zdôrazňuje ešte v dvoch ďalších aspektoch: otvorenosť vlastných činov a otvorenosť zahraničným (západným) vplyvom. Rázne odmietnuté je vysvetľovanie spoločenského diania skrz determinizmus: „Raz príčinou všetkého zla je tajomná žaba na prameni, taz akási rozkladná mašina a raz vrtošivé ročné obdobie,“ (Tatarka, 1991, s. 85), čo je v nealegorickej podobe zopakované v článku *Vajatáme, vajatáte, vajatajú. List spisovateľa* (1963)³⁴. Tu sa smerom k intelektuálom zdôrazňuje ich sloboda voľby, potreba vlastnej artikulácie slovenských záujmov a nutnosť nesenia zodpovednosti nielen za ich plnenie, ale aj za vlastnú pasivitu. Na otvorenosti vlastných činov trvá i v kritickej recenzii na prózu Ladislava Mňačka *Záhrada Mučenia*. Mňačko legitimizuje protiprávne konanie sudcu v päťdesiatych rokoch kultom osobnosti, Tatarka oproti tomu považuje vedomé odsúdenie nevinného

---

mluvit o tom, jakou cestou jít, abychom oba naše národy neustále zblížovali, atd.“ (Prepis z rádiového záznamu [online] [cit. 1.5.2009] < http://www.rozhlas.cz/radionapran/archiv/_audio/00557156.mp3 >

³³ Tatarka (Tatarka, 1968, s. 250) si už tu vypomáha archeológiou a bude tak robiť opakovane: „Na určitom horizonte a na rôznych lokalitách archeológovia našli formy natoľko osobité, že pre ne, pre ich osobitosť, napriek ich spoločným dobovým znakom, napriek ich zviazanosti s formami z iných lokalít a rôzneho pôvodu, bolo treba raziť osobitné pomenovanie.

³⁴ „ Pokúsme sa zakázať si tak lacno navzájom sa podplácať lichotením a zároveň obviňovaním tých druhých,“ (Tatarka, 1968, s. 266).

na trest smrti za neospravedliteľné³⁵. Po otvorenosti voči zahraničným, a najmä západným vplyvom (Sartre, Camus, Hemmingway) Tatarka volá v texte *Polohlasom pred Sjazdom spisovateľov*³⁶ z roku 1963 (Tatarka, 1968, s. 177-185), taktiež do slovenskej kultúry pozýva dielo Franza Kafku, čo je reakcia na kafkovskú konferenciu, ktorá sa konala v tom istom roku na Libnici.

---

³⁵ „Pravda, hoci nemilá. Zodpovednosť za seba na nikoho zvaľovať nemôžeme, na otcov, dedov, komunistov, tým tamhore, ani na sedem rán egyptských, ani na kult.“ (Tatarka, D.: K Záhrade mučenia. *Kultúrny život* 1963, roč.18, č.35, s.10.)

³⁶ Hneď v úvode volá i po prístupe k informáciám v lakonickom zhrnutí, že o stave, v ktorej sa nachádza Východný blok vie Nikita Chruščov viac, než ktorýkoľvek učenec či spisovateľ.

2.4 1963-1969: Slovenskí spisovatelia v roli intelektuála: *Od národného konsenzu k protichodnosti.*

Posledný oddiel druhej kapitoly chcem venovať rozvedeniu téz Eleny Londákovovej, ktorá vo vzťahu k slovenským intelektuálom Pražskej jari hovorí o „*priepasti medzi dvoma úplne protichodnými názorovými prúdmi*“ (Londáková a kol., 2008, s. 102). Uzatváram kontextualizáciu pokusom o ilustráciu vývoja týchto prúdov a predkladám hypotézu, podľa ktorej

Je zjednodušujúce tvrdiť, že ciele intelektuálov reformného hnutia pražskej jari sa dajú rozdeliť na demokratizáciu v Čechách a federatívnu zmenu štátneho usporiadania na Slovensku (viď napr. Pithart, s. 70).

Na spoločenských udalostiach a Tatarkových postojoch k nim ukážem narušovanie konsenzu intelektálov z roku 1963, ktoré viedlo k vyformovaniu Londákovou spomenutej *protichodnosti*.

Rehabilitácia buržoázných nacionalistov je rehabilitáciou sledovania slovenských záujmov, čo bola zjednocujúca priorita slovenských politikov so slovenskými spisovateľmi³⁷. Spisovateľov, ktorí boli zároveň intelektuáli a členovia komunistickej štátostrany. Národný konsenzus z roku 1963 je však postupom času narušovaný. Tvrdím, že v priebehu ďalších šiestich rokov je možné sledovať polarizáciu slovenských komunistických intelektuálov do dvoch prúdov: liberálneho a autoritárskeho. Dominik Tatarka patril medzi hlavných predstaviteľov prvého z nich, ten druhý reprezentujem štvoricou Ladislav Novomeský, Vojtech Mihálik, Vladimír Mináč a Miroslav Válek.

Na Zjazde Zväzu slovenských spisovateľov (ZSS) v r. 1963 Tatarka otvára diskusiu slávnostným privítaním rehabilitovaného básnika a politika Laca Novomeského, ktorého členstvo v Zväze bolo zrušené v r. 1951. Ešte o rok nato (1964) je v blahoželaní k 60. narodeninám³⁸ Novomeský Tatarkom vyzdvihnutý ako najvyššia morálna autorita na Slovensku.

---

³⁷ Vo vzťahu k intelektuálnym elitám Kaplan (2008, s. 237) uvádza, že vedenie KSČ a vedenie KSS sa síce zhodli na potrebe podpory intelektuálov, interpretácia tohto princípu sa však od 1963 líšila. Zatiaľ čo Praha vyžadovala konformitu, Bratislava tvrdila, že z potreby podpory intelektuálov vyplýva rešpekt voči nim. Zatiaľ čo v Prahe boli potláčané liberálne tendencie, v Bratislave boli odsúvaní najmä tzv. dogmatici. A Zatiaľ čo v Prahe boli spisovatelia kritizovaní, v Bratislave prevažovala chvála kooperácie s nimi.

³⁸ TATARKA, D.: Básnik, dobrý deň Vám. *Slovenské pohľady*, 1964, roč 80., č.12, s.4-7.

Rozpor v prístupe k občianskym právam a tolerancii sa prejavil v čase konfliktu o časopis *Tvář*³⁹ (1965), ktorí viedli mladí nekomunistickí českí spisovatelia proti vedeniu KSČ. Proti druhej petícii, ktorej cieľom bolo zvolanie mimoriadneho zjazdu spisovateľov, a s ktorou do Bratislavy prichádza Václav Havel, sa postavil predseda ZSS Vojtech Mihálik, zatiaľ čo Tatarka túto českú iniciatívu nekomunistov podpísal ako prvý. Dôraz na homogénnosť v autoritárskom prúde vyplýva z výroku sprevádzajúcom Mihálikovo odmietnutie podpory petičnej akcie: „*Nech už je ako chce, Slováci sa musia zachovať jednotne.*“ (cit. Mihálik, Havel, 1989, s. 218). V tom istom roku sa identický rys autoritárov prejavil v kritike o stave ZSS, z ÚV ktorého na protest proti „*odstredivým tendenciám*“ vystupuje Vladimír Mináč: „*Z hľadačov pravdy sa stávajú jej majitelia a vyvlastňovatelia...obrazne zástava skupiny zaviala vyššie než ÚV Zväzu,*“ (cit. Mináč, Kaplan, 2008, s. 573, pozn. 78). Ich obavy vytvárania rôznych názorových skupín spisovateľov nakoniec viedli v novembri 1965 k zrušeniu iniciatívy problematizácie cenzúrnych zásahov (Kaplan, 2008, s. 573, pozn. 80).

Tatarkovo nabádanie nielen k tolerancii voči vplyvu Západu, ale aj k zvýšeniu komunikácie s ním je prítomná v tom istom roku v článku *O nutnosti konfrontácie literatúr*. V článku *Hlas o avantgarde* zas definuje svoju generáciu ako „*pokolenie dokaličené dvoma svetovými vojnami*“ (Tatarka, 1968, s. 220), a stotožňuje ju s generáciou Francúza Alberta Camusa. Na tom istom miesta je taktiež vyvracaná „*fantastická hypotéza novej éry*“, tzn. téza o socialistickej kultúrnej revolúcii, ktorá bola východiskom výkladu národných dejín. Tatarka naopak zdôrazňuje kontinuitu, konkrétne na tomto mieste kontinuitu s tradíciou Československej republiky, ktorú zažil a kedy študoval. A neštudoval v Bratislave, ale v prvorepublikovej Prahe. Vo vzťahu k českému národu ide opäť viac než o toleranciu, v dobovom jazyku ide o jeho kladný vzťahu k *zbližovaniu národov a národnosti*. Ilustrovať sa to dá návrhom k umiestneniu pamätníku Janka Kráľa vedľa sochy Karla Hynka Máchu na Petříně a

---

³⁹ Určite zaujatým spôsobom, ale pre moju prácu predsa len relevantne hodnotia svoj postup samotní aktéri. Václav Havel zdôrazňuje anti-ideologický aspekt: „*Předvedli jsme nový model chování: nepouštět se to rozplizlých globálně ideologických polemik s centrem, kterým jsou obětovány četné konkrétní věci, ale bojovat právě „jen“ za tyto konkrétní věci...*“ (Havel, 2000, s. 94-95).

Emanuel Mandler zdôrazňuje aspekt demokratický: „*Uvědomoval jsem ti ovšem, že podpisovou akcí začínáme cosi, co tu od Února 1948 nebylo, ale až později jsem pochopil její celkový význam. Rozšířili jsme interní, dalo by se říci literární spor ve Svazu spisovatelů na celou intelektuální veřejnost a v tomto víceméně veřejném sporu jsme postupovali politickým způsobem. Uprostřed rigidních podmínek autoritativního režimu použili metody převzaté ze svobodné společnosti.*“ (Mandler, s. 53).

obohatenie bratislavského Slavína o slávnych oboch národov. Táto idea je vyslovená v rozhovore s A.J.Liehmom v roku 1967. Tu taktiež rozširuje motív tolerancie a dejinnej continuity o náboženský aspekt: „*Do humanistických národných tradícií, o ktorých tu hovorím, patrí aj tradícia kresťanská,*“ (Tatarka, 1968, s. 305).

Na IV. Zjazde ZČSS, ktorý je považovaný za významný stimul Pražskej jari, sa Dominik Tatarka nezúčastnil, podľa vlastných slov kvôli chorobe. Už predtým však na stretnutí straníckej skupiny na Dobříši zamietol prax predbežného vypracovania zjazdových téz a rezolúcie⁴⁰. Na Zjazde naopak do popredia vystúpil autoritársky prúd slovenských intelektuálov. Vojtech Mihálik aj Miroslav Válek stáli za návrhom stanoviska, ktorého zmyslom bolo stabilizovať vzťahy so straníckymi štruktúrami, ktoré sa vážne narušili po prvom zjazdovom dni (27.6.1967), kedy ho na protest proti jeho priebehu stranícka delegácia opustila.

Letné mesiace toho istého roku sú taktiež vypukutím šesťdňovej vojny na Blízkom východe. V konflikte stranil Izraelu spolu so Západom aj slovenský spisovateľ Ladislav Mňačko, ktorý 11.8.1967 vydáva protest proti zahraničnej politike Československa a opúšťa krajinu. Mihálik, Válek i Novomeský boli medzi tými, ktorí sa za vedenie ZSS podpísali pod vyjadrenie ľútosti nad tým, že „*Mňačko miesto účasti v boji za pravdu socialistického humanizmu si zvolil cestu anarchie a politického avanturizmu,*“ (Kaplan, 2008, s.577, pozn. 102). Tatarka sa naopak verejne postavil na Mňačkovu objahobu (Londáková a kol., s.75).

Koncom roka 1967 sa na politickej scéne odohráva politický konflikt medzi prezidentom Antonínom Novotným a vodcom slovenských komunistov Alexandrom Dubčekom. Tento stret je ďalším dôležitým stimulom reformného procesu, pretože jeho výsledkom je výmena vedenia KSČ v januári 1968. V deň výročia vzniku Slovenského štátu je 14.3.1968 schválený zákon, podľa ktorého sa Bratislava opäť stala hlavným mestom Slovenska, o týždeň nato rezignuje Antonín Novotný z prezidentského postu. Tatarka označil nový status Bratislavy dobovo frekventovaným pojmom za jej „*rehabilitáciu*“ a svoj osobný postoj k tejto zmene za „*životnú satisfakciu*“ (Tatarka, 1997, s. 156). Toto prihláseniu sa k liberálnemu

---

⁴⁰ „*Zjazd predsa aj tentoraz nad slnko jasnejšie ukázal, že nikto sa tu nemôže tváriť taký múdry a predvídavý, ani taký všemocný, aby mohol pol roka pred hocíjakým zjazdom – nielen spisovateľským – písať jeho rezolúciu,*“ (Tatarka, 1996, s. 235).

nacionalizmu je vystupňované v článku *Figúry a Cézaropapi raz navždy odchádzajú*⁴¹ do prihlásenia sa ku gaullizmu. Samotný článok je reakciou na Novotného demisiu a reflexiou rozdelenia mocenského vplyvu na Jaltskej konferencii v roku 1945. Tatarka sa síce stále vyslovene hlási k členstvu v Komunistickej strane a uznáva nevyhnutnosť rešpektu geopolitického postavenia Sovietskeho Zväzu, dobová neutralita Francúzska k Spojeným štátom je však pokladá za možnú inšpiráciu pre Československo. Volá po politike, v ktorej je zrejماً prioritou československých štátnych záujmov v geopolitickom, hospodárskom či umeleckom aspekte, aj keby mali tkvieť vo zvýšení kooperácie KSČ so Západom. Okrem toho v kritike pojmu *tajomník* rázne apeluje na zvýšenie slobodného prístupu k informáciám, príkladom nech je prvé tvrdenie textu spočívajúce v označení prezidenta Klementa Gottwalda za prvého cenzurovaného autora po Februárovom prevrate. Z jeho spisov podľa Tatarkových slov zmizla „*klúčová pasáž, v ktorej sa hovorilo o osobitej ceste Československa k socializmu,*“ prezidentova replika na túto výtku zodpovedá vedenej kritike: „*Žaba na prameni. Ale súdruhovia, verte strane,*“ (Tatarka, 1996, s. 151) . K tomu skrz pojmy *cézaropapizmus* a *Figúra*, ktorý použil v spojení s Antonínom Novotným už v roku 1963, navrhuje spolu s mnohými ďalšími odstránenie kumulácie mocenských funkcií.

Ďalšou udalosťou v marci 1968 bola prekvapivá secesia predstaviteľov autoritárskeho prúdu, Novomeského, Válka a Mihálíka, z redakcie Kultúrny život. Sami ako dôvod udali nesúhlas s proizraelskými postojmi redakcie k Blízkovýchodnému konfliktu. Historici (Londáková, Kaplan) i politológ Petr Píthart (1990, s. 72) však zdôvodňujú ich oddelenie dištancovaním sa od demokratických postojov redakcie k reformnému procesu. Súčasťou týchto postojov bolo časové uprednostnenie demokratických reforiem pred reformami štátoprávnymi, t.j. federalizáciou (Londáková, s. 101). Tatarka ich náhlu secesiu odmietol, napríklad vo svojom prejave na konferencii ZSS 30.4.1968, kde stránky periodika Kultúrny život označil za tolerantné prostredie, kde publikuje aj katolícky biskup Néczey. Tu mohli a mali podľa neho vstúpiť do racionálnej polemiky, sami však volili „*dištancovanie,*

---

⁴¹ Tatarka, 1996, s.151-155. Pôv. *Smena* 27.3.1968. Historik Hagen Schultze v knihe *Stát a národ v evropských dejinách* označuje pojmom *liberálny nacionalizmus* pôvodný typ národného hnutia, ktorého súčasťou bolo aj hnutie za demokratické práva a ktorý sa vo vzťahoch k ostatným národom vyznačoval rovnostárskym prístupom a otvorenosťou ku kooperácii. Neskôr sa objavujúci *integrálny nacionalizmus* (s. 254) je príznačný exkluzivitou vlastného národa a izolovaním sa pred vonkajšími vplyvmi.

ktoré vyznelo ako manifestačný nesúhlas,“ (1996, s.180)⁴². Novomeský však už na konferencii stál ako Tatarkov oponent, z jeho prejavu sa uvádza najmä jeho výrok, že „on je síce za reformu socializmu, ale nie za jeho likvidáciu,“ (Londáková a kol., 2008, s. 102), bol teda za dôsledne štátostranou kontrolovaný výkon novoprijatého Akčného programu KSČ, publikovanom po zasadaní ÚV KSČ 1-5.apríla 1968. Naopak Tatarka, ktorý sa v máji 1968 osobne zúčastnil študentských nepokojov v Paríži, vyjadril v článku *Študentské povstanie v Paríži* svoj názor na československé reformy a označil ich za nepostačujúci kompromis. V júli 1968 v odpovedi na anketovú otázku vôbec odmieta pre reformný proces používať pojem demokratizácia⁴³.

V prejave z konferencie ZSS tiež zaznieva zmienka o tom, že sa práve zúčastnil stretnutia klubu Matice slovenskej v Štúrove. Inštitúcia, ktorá vznikla v r. 1863 s účelom ochrany a podpory vznikajúcej slovenskej kultúry, aktívne fungovala v čase Slovenského štátu a následne bola zrušená pri realizácii socialistickej kultúrnej revolúcie päťdesiatych rokov, ktorej zložkou bolo aj nekompromisné odmietanie princípov a inštitúcií fašistického štátu. V prvej polovici roku 1968 dochádza najmä na južnom Slovensku k spontánnemu, štátom neriadenému zakladaniu tzv. klubov Matice slovenskej, a práve v tejto dobe sa k problému vyjadruje i Tatarka – najprv ústne, a neskôr aj písomne⁴⁴. Vo svojom návrhu však chce kontinuálne nadviazať práve na Maticu slovenskú 1940-1945 a nielenže toleruje, ale až uznáva literárne i hospodársko-organizačné kvality jej vtedajšieho šéfa, spisovateľa a neskoršieho emigranta Jozefa Cígera Hronského. Podľa vlastných slov by sa z reštituovanej Matice slovenskej mal stať „vydavateľský trust“, inštitúcia nie priamo napojená na štruktúry štátostrany ani na finančné dotácie zo štátneho rozpočtu. Hospodárske

---

⁴² Tatarka, D.: Figúry a cézaropapi raz navždy odchádzajú. In *Kultúra ako obcovanie*, s. 179-184. Retrospektívne v roku 1969 túto udalosť interpretoval takto: „Nuž a mal som konflikt v Kultúrnom živote s niektorými spisovateľmi, členmi redakčnej rady. Bol to čudný spor, možno aj trochu vyprovokovaný zvonka, z mimoumeleckých zdrojov. Ved' predseda vystúpenie básnikov Mihálik, Válka, Novomeského z redakčnej rady sa nedá nijako ospravedlniť. To nemohol byť protest proti linii časopisu: títo básnici predseda majú taký veľký vplyv a autoritu, že by túto líniu dokázali ovplyvniť a mať na nej rozhodujúci podiel – pokiaľ by to uznali za vhodné. Keď vystúpili z redakčnej rady, skôr ukázali, že Zväz spisovateľov nemá záujem o svoj časopis.“ (Tatarka, 1996, s. 237)

⁴³ „O demokratický proces v národe a v republike tu vôbec nejde. Ide tu o celkom iný proces, ktorý len z pokrytectva či slabosti nazývame demokratizačným procesom...akési ústupky, všeobecné a neurčité sľuby, federácia, vyjednávanie, čachrovanie...reči o tom, ako by sa to dalo zonačiť, aby sa vlk nažral a koza ostala celá,“ (Tatarka, D.: Ako rozumieť takzvanému demokratizačnému procesu..., *Kultúra ako obcovanie*, s. 240-241)

⁴⁴ Tatarka, D.: Reštitúcia Matice slovenskej, *Kultúra ako obcovanie*, s. 169-171.

zabezpečenie by mala podľa jeho predstavy zabezpečovať obnovená tlačiareň Neografia a napojené vydavateľstvo, ktoré by spadali pod správu Matice. Túto predstavu však ruší Slovenská národná rada 27. júna 1968 prijatím zákona o Matici slovenskej. Do konfrontácie s Tatarkom sa opätovne dostáva Laco Novomeský, keď je na zakladajúcom valnom zhromaždení 10. augusta 1968 zvolený za jej nového predsedu. Rozpor vo vzťahu k iným národnostiam medzi liberálnym a autoritárskym prúdom sa prejavuje, keď Tatarka vo svojej kritike týchto krokov poznamená, že ak je zriadená štátna rozpočtová organizácia pre Slovákov, neexistuje žiadny dôvod, prečo by na obdobu tohto druhu rozpočtovej organizácie nemali právo aj príslušníci maďarskej a ukrajinskej menšiny (Tatarka, 1996, s. 173).

21. augusta 1968 vtrhli na územie československého štátu vojská Varšavskej zmluvy, čím sa začal koniec reformného procesu. Dominik Tatarka verejne vystupoval v uliciach Bratislavy, pripája svoj podpis pod vyhlásenie intelektuálov *Nemôžeme inak*, ktoré vyšlo v špeciálnom vydaní Kultúrneho života v ten istý deň. V deň vojenského obsadenia bratislavských tlačiarň (25. augusta) ešte publikuje *Vyznanie Dominika Tatarku (za všetkých slovenských spisovateľov)* v novinách Ľud.

26. augusta 1968 sa začal v Bratislave Mimoriadny zjazd KSS, kde na post prvého tajomníka namiesto skompromitovaného a neprítomného Vasil'a Biľaka nastupuje Gustáv Husák. Ten taktiež dokázal presvedčiť funkcionárov o zrušení platnosti Mimoriadneho zjazdu KSČ vo Vysočanoch. Do skupiny elit štátostrany sa dostávajú aj intelektuáli z autoritárskeho prúdu. V predsedníctve ÚV KSS sa ako predseda Matice Slovenskej ocitol Ladislav Novomeský, medzi kandidátmi ÚV KSS zas ako predseda ZSS Vojtech Mihálik (člen ÚV KSS do 1981). Odsúdenie priameho angažovania sa intelektuálov v politike prezentuje Tatarka vo svojom prejave⁴⁵ na decembrovom aktíve ZSS. Ide podľa neho o rolový konflikt, ktorý tkvie v mocenskom zneužití morálnej autority básnika – nekvalifikovaného úradníka⁴⁶.

---

⁴⁵ Tatarka, D.: Spisovateľ a spoločnosť, *Kultúra ako obcovanie*, s. 192-194. Okrem toho Tatarka vyzýva členov ZSS k aktivitám s cieľom obnovy časopisu Kultúrny život, ktorého posledné číslo vyšlo v septembri 1968. Kolega z redakcie Kornel Földvári vo svojom spomínaní pri príležitosti päťdesiateho výročia okupácie zmieňuje snahu o registráciu nového časopisu Literárny život. Dominik Tatarka bol designovaný šéfredaktor, za stanovených kádrovacích podmienok však odmietol do funkcie nastúpiť. Literárny život nakoniec vznikol a viedol ho literárny kritik Milan Hamada. Do jeho ďalšieho zrušenia však stihlo vyjsť iba šesť čísel. [online] [cit. 1.5.2009]

<<http://knihy.sme.sk/c/4034668/s-kulturnym-zivotom-sa-lucili-aj-kvetmi.html>>

⁴⁶ Svoj skeptický vzťah k priamemu politickému angažovaniu spisovateľov intelektuálov v politických inštitúciách je zmienený už v úvode spomenutého rozhovoru s A.J.Liehmom z r. 1967. Tu sa okrem

V novoročnej ankete,⁴⁷ ktorú časopis Slovenské pohľady venoval 50. Výročiu vzniku Československej republiky, bola Tatarkovi položená otázka o jeho postoji k paralelnému prijatiu zákonov o vzniku federatívneho štátneho usporiadania spolu so zákonom o dočasnom pobyte sovietskych vojsk na československom území. Tatarkova odpoveď ho opäť radí k liberálnemu prúdu slovenských intelektuálov, keď uprednostňuje demokratickosť pred nacionalizmom v tvrdení, že federalizácii mal predchádzať plebiscit, a že každopádne mala nasledovať až po odchode sovietskych vojsk.

13 mesiacov po invázii, dňa 24. októbra 1969 Dominik Tatarka vracia členskú legitimitáciu Komunistickej strany, nasledujúci rok trávi v robotníckom povolani a v roku 1971 odchádza do invalidného dôchodku. Spolu s Pražskou jarou sa končí jeho status intelektuálnej celebrity, a s postupným nástupom normalizácie Tatarkovi začína disidentské obdobie, ktoré trvá až do smrti 10.5.1989.

Dominik Tatarka patril v rokoch 1944-1969 do skupiny slovenských komunistických intelektuálov. Na základe jeho vyjadrení a postojov zo šesťdesiatych rokov som sa snažil dokázať predpoklad o diferenciácii tejto skupiny do dvoch protichodných prúdov: liberálneho a autoritárskeho. Dovoľujem si navrhnúť ďalšiu hypotézu, podľa ktorej je toto rozdelenie súčasťou meškajúcej modernizácie Slovenska, ktoré sa až roku 1963 stáva industrializovanou spoločnosťou. Autoritársky prúd intelektuálov by preto ostával v tradičné pred-moderné hodnoty, zatiaľ čo liberálny prúd by si postupne postupne osvojoval moderné. Tu by však musel prosopografický výskum pokračovať – to znamená musel by sa vytvoriť jednotný dotazník sledujúci generačnú príslušnosť, pôvod (mestský-vidiecky) a životné skúsenosti intelektuálov (štúdium či pobyt v krajinách demokratického kapitalizmu) alebo ich angažovanie sa masmédiách, ktoré tvoria súčasť modernizačného procesu (nakolko sú to novinári, ktorí tradične predstavujú najliberálnejšiu časť slovenských intelektuálov⁴⁸). Vlastnosti jednotlivých prúdov pre prehľadnosť zhrňujem do tabuľky:

---

dôvodu nekompetentnosti a mocenského zneužitia spimína aj vyplývajúca nemožnosť obrany hodnôt na verejnosti.

⁴⁷ Tatarka, D.: Po vpáde cudzích vojsk... (Odpoveď v ankete pri príležitosti 50. Výročia ČSR), *Kultúra ako obcovanie*, s. 242-243.

⁴⁸ Vid' Londáková a kol.: *Novinári 1968*. Aktualizovane by sa tento dohad mohol odraziť od výroku prezidenta Slovenska Ivana Gašparoviča, ktorý pri gratuláciach svojich politických kolegov (nechýbal ani folklórny súbor) poznamenal: „Dali, Boha, novinárom.“ [video online] [dostupné 18.5.2009]

	Liberálny prúd	Autoritársky prúd
Cieľ	Demokratické práva Slovákov a Čechov	Politické práva národných inštitúcií
Predmet	Občan – princíp ústavnosti	Kolektív – princíp federatívneho usporiadania
Vzťah k inakosti	Tolerancia	Homogénnosť Exkluzivita
Vzťah k minulosti	Kontinuita národných dejín bez ohľadu na revolúciu vo februári 1948	Diskontinuita národných dejín po revolúcii 1948.
Vzťah k moci	Skepsa k priamemu angažovaniu v politických inštitúciách	Aktívne angažovanie v politických inštitúciách
Príklad predstaviteľov	Dominik Tatarka, Zora Jesenská, Ján Rozner, Anton Hykish, Alexander Maťuška, Alfonz Bednár, Pavol Števček, Ondrej Pavlík	Ladislav Novomeský, Vladimír Mináč, Miroslav Válek, Vojtech Mihálik

<<http://volby.sme.sk/c/4379354/gasparovic-dali-sme-im-boha-novinarom.html>>

3. INTERPRETÁCIA

3.1 Teória občianskej spoločnosti

Teória občianskej spoločnosti ako ideálny typ Okruhy výskumných otázok v interpretácii

K interpretácii Tatarkových textov používam politickú teóriu občianskej spoločnosti v podobe predstavenej Karlom B. Müllerom v jeho knihách *Češi a občanská společnost* (2003) a *Evropa a občanská společnost* (2008).

Ešte pred pojmovou fixáciou a položením výskumných otázok, je dôležité jedno upozornenie. Akákoľvek analýza občianskej spoločnosti je nevyhnutne spätá so zohľadňovaním unikátnych sociálnych štruktúr, z ktorých sa občianska spoločnosť vynára alebo do ktorých mieri program, ktorý by ju chcel založiť, či sa k nej čo i len vyjadriť. Preto v teoretickej časti svojej práce Müller označuje používané koncepty za *štrukturálno-normatívne*. Predstavuje teda ideálne typy – druhové pojmy precízne vypracované metodickou abstrakciou jedinečnej skúsenosti, ktoré nechcú byť definíciou skutočnosti, ale jej vystupňovaním a vyhrotením - vo weberovskom vyjadrení idealizáciou jej kľúčových rysov. Používanie normatívnych konceptov či ideálnych typov je teda nástrojom, ktorý má dva ciele: na predmetnej úrovni (predmetnom póle) umožniť odkrytie náplne a dôvodov spoločného a rozdielneho medzi rôznymi skúmanými javmi či vo vývojových premenách jedného javu; na úrovni teoretickej (na póle vedomia) zabezpečiť opakovateľnosť výsledkov spoločenskovedného a historického poznania a možnosť extrapolácie použitého analytického nástroja (Havelka, 2004, s. 47, 48).

Pojem občianskej spoločnosti je u Müllera vyjadriteľný ako *sieť neštátnych verejných inštitúcií*⁴⁹. Pojmom verejný je označený každý spoločný záujem

---

⁴⁹ Müller neuvádza zjednocujúcu definíciu a poukazuje na vágnosť pojmu. K vymedzeniam sa dostáva až pri jednotlivých štrukturálno-normatívnych konceptoch občianskej spoločnosti. V nich sa odmietavo sa k mnou zvolenej definícii stavia tzv. generalistický koncept, ktorý pojmom občianska spoločnosť nahradí pojem liberálnej parlamentnej demokracie, a ktorý je z dôvodu panovania autoritárskeho komunizmu v Československu v sledovanom období nepoužiteľný. Barbara Falk, ktorá (podobne ako Müller) vychádza z prác Charlesa Taylora definuje občiansku spoločnosť ako „*sieť autonómnych asociácií, nezávislých od štátu, ktorá spája občanov v záležitostiach spoločných záujmov* (tj. záležitostiach verejných, pozn. práce) *a ktorých existencia a činnosť môže viac či menej ovplyvňovať výkon verejnej moci,*“ (Falk, s. 315, preložil autorom práce). Otázkou je, nakoľko je možné stotožniť asociácie (pojem kľúčový a hlboko zakorenený v teórii občianskej spoločnosti, šíriaci sa z kanonickej knihy *Demokracia v Amerike* od Alexisa de Tocquevilla), teda dobrovoľné združenia (takto pojem prekladá Všeobecná deklarácia ľudských práv) s mimo-štátnymi a mimo-rodinnými inštitúciami ako sú napr. politické strany, záujmové skupiny, médiá alebo cirkvi.

neuplatňovaný v súkromí a pojmom verejnosť je označená súhra spôsobov a priestorov, ktoré integrujú spoločnosť a to vrátane mocenských organizácií.

Pri analýze občianskej spoločnosťou nie je možné ignorovať tri štrukturálne determinanty jej vzniku:

-Existencia sekularizovanej verejnosti

Občianska spoločnosť sa môže rozvinúť iba vo verejnosti, ktorá sa vzpiera akejkoľvek podobe determinácie spoločenského systému. Občianska spoločnosť sa nemôže rozvíjať, dokiaľ je spoločenský systém dogmaticky definovaný náboženskou alebo politickou ideológiou. Prvým predpokladom je spoločnosť, ktorá je ničím než výsledkom spoločného jednanja (Müller, 2003, s. 51), tzn. spoločnosť modernizovaná.

-Existencia mimopolitickej verejnej mienky

V súvislosti s prvým predpokladom sa v sekularizovanej verejnosti musí vyskytovať kolektívneho presvedčenie v podobe autority, ktorá je k tomu nezávislá od autority cirkvi a autority štátu. Mimopolitická verejná mienka je reflektívna, teda je formovaná v sústavných verejných diskusiách, bez cenzúrnych zásahov, a so slobodným prístupom k informáciám.

-Decentralizovaným a iniciatívu umožňujúci štátom

Moc štátu musí byť rozptýlená natoľko, aby sa občan v prípade záujmu mohol podieľať na riešení spoločného záujmu. Ide o pomerne vágne určenie znamenajúce istú mieru samosprávy a možnosť verejného zásahu aj bez príslušnosti k politickej strane či členstva v štátnej inštitúcii.

Zhrnúť tieto predpoklady by bolo možné do tézy, že občianska spoločnosť vyžaduje otvorenú spoločnosť, teda prostredie so zmyslom pre rôznorodosť a omylnosť. Zo stanovených predpokladov vytváram prvú výskumnú otázku:

1. Artikuluje Tatarka predpoklady pre koncepciu *kultúry*, ktoré sú interpretovateľné ako predpoklady nutne prítomné k vzniku občianskej spoločnosti?

Ďalším problémom občianskej spoločnosti je jej prínos či hodnota. Tu, na rozdiel napr. od problému inštitucionálnej skladby, je Müllerom konštatovaná zhoda, ktorú tzv. axiologicko-normatívne koncepty občianskej spoločnosti vyjadrujú vo štvorici bodov:

-Prínos negatívnej slobody

Principiálnou hodnotou siete neštátnych verejných inštitúcií je posilňovanie a obrana slobody občanov od štátnych zásahov. Občianska spoločnosť je „*ochranný val proti novej rozpínavosti štátnej moci*“ (Müller, 2003, s. 28). Táto hodnotová os zaručuje istoty vypovedajúce o kvalite spoločenského prostredia⁵⁰. Dochádza k spätnému pôsobeniu na posilňovanie predpokladov občianskej spoločnosti rovnako ako k odvodu nasledujúcich prínosov.

-Prínos legitimizácie moci

Znamená, že na sledovanom území dochádza ku konštitúcii hodnotového systému, ktorý pôsobí ako mienkotvorný zdroj spoločenskej moci a vlády (Müller, 2003 s. 28). Táto distribúcia konsenzu morálnych a mravných postojov zabraňuje, aby sa štát zmenil na násilníka.

-Prínos občianskej participácie.

Neštátne verejné inštitúcie sú najúčinnější cestou k podieľaniu sa na napĺňaní spoločných záujmov a to najmä na úrovni jednotlivých komunít.

-Prínos sociálnej integrácie.

Skúsenosť s občianskou spoločnosťou prináša nutnosť kooperácie k dosiahnutiu verejných cieľov, čo má za následok rozšírenie kolektívnej identity jednotlivca, zvyšuje *pocit lojality k celej spoločnosti i k spoločenskému systému* (Müller, 2003, s. 30). Zo stanovených prínosov vytváram druhú výskumnú otázku:

2. Artikuluje Tatarka vo svojej *konceptii* kultúry prínosy, ktoré sú interpretovateľné ako prínosy občianskej spoločnosti?

Až po zodpovedaní tejto dvojice otázok sa dostávam k trom otázkam zameriavajúcim sa na určenia Tatarckovej konceptie. Z predbežného zoznamovania sa s textami vyplynulo zahrnutie kategórie identity.

3. V akých identitách vystupujú aktéri interpretovanej konceptie *kultúry*?

4. Z akých inštitúcií skladá interpretovaná konceptia *kultúry*?

5. Akými kvalitami sa vyznačujú interakcie interpretovanej *konceptie kultúry*?

---

⁵⁰ Vid' taktiež oddiel Pozitívni a negatívni svoboda z Müllerovej knihy *Politická sociologie*. [online] [cit. 15.12.2008] < <http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=25239>>

3.2 Metóda kvalitatívnej obsahovej analýzy

Kontrolovaná interpretácia

V úvode svojej naratologickej učebnice rozčleňuje Seymour Chatman (2008) každú komunikačnú udalosť⁵¹ na obsah a výraz, na *čo* – významovú rovinu tohto aktu a na *ako* – diskurzívnu rovinu tohto aktu. Jednou z vlastností vzťahu medzi obsahom a výrazom je mnohotvárnosť, s ktorou sa dá obsah sformulovať, zachytiť jazykom konkrétneho média do konkrétnej výrazovej podoby⁵². Mojim cieľom nie je v prvom rade analýza výrazu – diskurzívna analýza, ale analýza významu – obsahová analýza, teda interpretácia. Odtiaľ je možná voľba vyhovujúcej metódy, ktorá sa nazýva kvalitatívna obsahová analýza.

Metóda pochádza z nemeckého prostredia osemdesiatych rokov minulého storočia a jej autorom je Phillip Mayring (Mayring, 2000). Pôvodne bolo jej účelom legitimizovať výsledky tímovej kvalitatívnej analýzy veľkého rozsahu dát⁵³. Inak povedané, jej cieľom bolo udržať sa na *okraji útesu* kritérií vedeckosti pri realizácii výskumu, na ktorej sa podieľala skupina bádateľov. Metóda sa inšpiruje kvantitatívnou obsahovou analýzou, avšak nie je len imitáciou štatistického kódovania textov, na ktorom je kvantitatívna obsahová analýza primárne založená. Prvým rozdiel je nevyhnutné nadviazanie *primárneho obsahu*, teda autorom vytýčených tém a idejí na *obsah latentný*, teda na kontext, ktorý som sa pokúsil vytvoriť v druhej kapitole tejto práce. Druhý rozdiel je výber teórickej perspektívy ešte pred začiatkom analýzy a z nej odvodené polozenie výskumných otázok, čo je krok uskutočnený v kap. 3.1. Mayring navrhuje tri základné kroky metódy: sumarizáciu, explikáciu a štrukturáciu. Sumarizácia je konspektovaním, popisnou parafrázou textu pri zachovaní pôvodného poradia obsahu komunikačnej udalosti. Počas sumarizácie dochádza taktiež k teoreticky fundovanému, induktívnemu odvodzovaniu kódov a idealizácii druhových pojmov (ideálnych typov). Explikáčny krok zahŕňa proces kódovania a kontextualizácie a krok štrukturáčny je záverečným vyťažčením hľadaných odpovedí na výskumné otázky cez rozčleňovanie a poprehadzovanie okódovaného a kontextualizovaného.

---

⁵¹ Komunikácia vo vymedzení, ku ktorej sa uchýľuje Vašíček, teda ako „*nastolování společenské jednoty individuí za pomoci jazyka nebo znaků*“, (Vašíček, s. 74, cit. Cherry).

⁵² „To, co se vypráví nejsou ani slova, ani obrazy, ani gesta, nýbrž události, situace a chování označované slovy, obrazy a gesty.“ (cit. Bremond, Chatman, s. 19.)

⁵³ Jednalo sa dlhodobý výskum nezamestnanosti, ktorého dáta predstavovali prepisy asi 600 rozhovorov.

Kritiky (Kohlbacher, 2006) však opäť vrátili problém, ktorý sa objavuje pri prísnom podriadení sa metodickým krokom v kvalitatívnom výskume. Opäť sa totiž objavili ťažkosti so prísne vedeckou kontrolou interpretácie, o ktorú Mayring tak usiluje. Je teda navrhnuté skĺbenie uvedených troch krokov, v jadre ktorého stále ostáva výťah relevantných významov skrz vopred určený teoretické pojmoslovie. Zdôraznený je pohyb spätnej väzby, krúženie po slučke medzi analyzovaným textom a kódovacím archom. Táto kritika sa týka taktiež mojej práce, ktorá je autorsky individuálna nie skupinová, a ktorej predmetom nie sú prepisy rozhovorov, ale publicistické texty.

Dospievam k rozčleneniu metódy do dvoch postupných krokov – sumarizujúcej a štrukturujúcej interpretácie. Prvý krok zahrnul kódovací moment explikácie a ten druhý kontextualizujúci moment explikácie. Zjednodušujem taktiež vypracovanie kódovacieho archu. Z dôvodu spĺňania kritérií vedeckosti sa tento nemá skladať iba zo stanovenia kódu a jeho definície, ale navrhuje sa taktiež uvedenie príkladu a ďalších pravidiel kódovania - priznávam, že tieto metodické požiadavky nespĺňam. Spísanie kódovacieho archu a proces kódovania sa v metóde kvalitatívnej obsahovej analýzy uskutočňuje deduktívne a induktívne. Deduktívny spôsob je kódovanie vopred definovaným teoretickým pojmoslovím. Jedná sa o všeobecnejšie kategórie vopred vymedzené v teoretickej časti práce. Induktívny spôsob je kontrolovanou idealizáciou kategórií z pôvodného textu. To, že je problém videný v perspektíve konkrétnej teórie ešte neznamená, že sa počas rozboru nemôžu objaviť teóriou nezohľadnené významy, ktoré sa vzhľadom k výskumnému problému nedajú ignorovať. Induktívne vypracovávanie kódov je teoretické prihliadnutie k detailu a kontextu, „plátanie dier v teoretickom domove práce“. V postupe práce je tento spôsob súčasťou sumarizujúcej interpretácie, teda prvého interpretačného kroku. V tomto ohľade ide v mojom prípade o tri body vo výskumných otázkach, ktoré som nazval hľadanie určení:

1. Müller, hovoriac o určovaní občianskej spoločnosti, poukáže na konštitučnosť kvalít interakcií v rámci jej inštitúcií. Neuvádza však presnejšie vymedzenie a rozbor týchto interakcií.
2. Tatarika kladie dôraz na tak konkrétne inštitúcie, s ktorými ideálny (štruktúralno-normatívny) koncept občianskej spoločnosti nepočítal.
3. Ide taktiež špecifiká kolektívnej identity aktérov *kultúry*.

V kódovacom archu sú induktívne odvodené kódy zvýraznené kurzívou, k ich definovaniu siaham po Veľkom sociologickom slovníku (Petrušek a kol., 1996).

Kódovací arch

Katégorie	Definície
1. Determinanty občianskej spoločnosti [DET]	Predpoklady možností rozvoja občianskej spoločnosti
Sekularizovaná verejnosť	Nedogmatický prístup k podobe spoločnosti
Mimopolitická verejná mienka	Autonómia a autorita kolektívneho presvedčenia občanov podmienená právom na prístup k informáciám
Decentralizovaný a iniciatívu umožňujúci štát	Politická moc umožňujúca spontánnu organizáciu riešenia spoločných záujmov
2. Zmysel občianskej spoločnosti [ZM]	Ciele, ktoré chcú byť dosiahnuté existenciou občianskej spoločnosti
Negatívna sloboda	Ochrana pred štátnymi zásahmi do vymedzených oblastí občianskeho života
Legitimizácia	Vytváranie hodnotového systému, ktorý oprávňuje výkon štátnej moci
Participácia	Umožnenie individuálnej účasti na riešení spoločných záujmov mimo štátnych štruktúr
Integrácia	Upevňovanie a rozširovanie kolektívnej identity jednotlivca so zvyšovaním dôvery k spoločnosti a spoločenskému systému
3. Občianska spoločnosť [DEF]	Sieť neštátnych verejných inštitúcií
Interakcia	Kvalita vzťahov medzi aktérmi neštátnych verejných inštitúcií
<i>Solidarita</i>	Dobrovoľná kooperácia rovných
<i>Úcta</i>	Ocenenie (správania) druhej osoby
Inštitúcia	Typizované skupiny, normy a jednanie neštátneho verejných inštitúcií
<i>Médiá</i>	Masovokomunikačné prostriedky
<i>Múzeum</i>	Inštitúcie otvorené verejnosti, ktoré uchovávajú a prezentujú tie časti kultúry a prírody, ktoré sú označené za relevantné.
<i>Narativita</i>	Rozprávanie príbehu ako komunikačnej udalosti spočívajúce v kauzalite (poradí recepcie) a finalite (ukončenosti, skladby úvod-jadro-záver)
<i>Rituál</i>	Činnosť slávnostného rázu alebo akákoľvek činnosť so striktno definovaným priebehom
<i>Pohostinstvo</i>	Reštauračné zariadenie.
<i>Umenie</i>	Literárna, výtvarná, architektonická, hudobná a dramatická tvorba
<i>Urbanizmus</i>	Teórie a metódy zámerného vytvárania zložiek osídlenia.
<i>Záujmová komunita</i>	
<i>Identita</i>	Osobné stotožňovanie sa
<i>Anti-konzumerizmus</i>	Odmietanie spôsobu života založenom na vysokej úrovni spotreby a jej vysokej hodnote pre človeka a spoločnosť.
<i>Národ</i>	Etnická kolektívna identita.
<i>Zmysel</i>	Vyjadrenie cieľa, role, úlohy, účelu
<i>Individualizmus</i>	Schopnosť osoby pohybovať zámerné a vedome si vyberať vlastnú kolektívnu identitu z možností, ktoré mu ponúka spoločenský systém
<i>Tradícia</i>	<i>Intergeneračné odovzdávanie spoločenského vedenia.</i>

Skladba sumarizačnej interpretácie pozostáva z číslujúceho konspektovania a kódovania takto rozčlenených tematických blokov textu. Ide teda o prípravný krok štrukturujúcej interpretácie, z ktorého zverejňujem len úryvok, kvôli kontrole správnosti použitia metódy.

<p>1. Ilustrácia piatich vysoko cenených udalostí, v Tatarkovom výraze <i>predstavení</i>, ktoré sú zložkami kultúry:</p> <p>1.1 Divadelné predstavenie Diabol a Pán Boh, ktorú Francúz Jean Paul Satre podľa Tatarku píše špeciálne pre herca Ctibora Filčíka. Hra je režírovaná manželkou Gustáva Husáka Magdou Lokvencovou.</p> <p>[DEF-Inštitúcia-Umenie] [DEF-Interakcia-Úcta] [DEF-Identita-Národ]</p> <p><i>Bratislavské publikum alebo tento národ mal si hneď vtedy náležitým spôsobom uctiť herca, celým nespútaným temperamentom ho vyniesť do nebies.</i></p> <p>1.2 Osobná skúsenosť zo SNP. Hromadné močenie s partizánmi tesne pred tým ako mali byť popravení nemeckou popravčou čatou. Situované za líptovskou obcou Lubeľa, pod sochou svätca, čo vyvoláva asociáciu na zbierku Laca Novomeského Svätý za dedinou, ktorú napísal počas vojny a venoval neskôr popravenému Vladimírovi Clementisovi, ktorý sa v tom čase nachádzal v londýnskom exile.</p> <p>[DEF-Inštitúcia-Umenie] [DEF-Interakcia-Solidarita]</p> <p><i>Tam nás Nemci postavili pred guľomety, že nás skosia. Nuž ako v takej chvíli chlapi sa naraz – prepytujem – vymočili a povedali: tak teda podme. Mne vtedy oči padli na toho svätého za dedinou. Pomyslel som na básnika, predstavou spojeného s tým svätým. Prosím, tak teda podme.</i></p> <p>1.3 Národná slávnosť na hrade Devín pri Bratislave pri príležitosti skončenia Druhej svetovej vojny a uctenia si jej obetí.</p> <p>[DEF-Inštitúcia-Obrad] [DEF-Inštitúcia-Umenie]</p> <p><i>Alexandrovoj armádny súbor spieva pieseň Slávici, slávici nebudte vojakov. Koniec vojny. A mne sa vybavuje v pamäti náš povstalecký vojak, ako sedí schúlený pod bralom.</i></p> <p>1.4 Študentské povstanie v Paríži, ktorého bol v máji 1968 priamym svedkom. Prihlásenie sa ku gaullizmu v otázke zahraničnej politiky a predsa vyjadrenie sympatií k protestujúcim.</p> <p>[DET-Mimopolitická verejná mienka] [DET-Sekularizovaná verejnosť] [DET-Decentralizovaný a iniciatívu umožňujúci štát] [DEF-Identita-Antikonzumerizmus] [DEF-Identita-Národ]</p>

Po sumarizačnej interpretácii nasleduje štrukturujúca interpretácia, v ktorej cez vyťaženie tém z okódovaného textu a ich kontextualizáciu odpovedám na výskumných otázku položené v teoretickej časti. Tento krok je završením a obsahom nasledujúcich strán tejto práce.

Výber interpretovaných textov nie je náhodný (či štatistický). Základnú heuristickú pomôcku predstavuje *Personálna bibliografia Dominika Tatarku* (Viskupová, In Tatarka, 1996, s. 251-320), ktorá bibliograficky sumarizuje nielen celú

jeho tvorbu, ale i reakcie a kritiky na ňu v časovom období 1933-1996. Výber textov podriaďujem intencionálnemu kritériu, tzn. venujem sa textom, v ktorých bol prvotný zámer Tatarku verejne predstaviť svoju koncepciu *kultúry*.

1. Kultúra ako obcovanie. In *Kultúra ako obcovanie*, s. 57-64.
Pôv. *Kultúrny život*, 23, 1968, č. 31, s. 6-8
2. Povedomie kultúry. In *Kultúra ako obcovanie*, s.65-70.
Pôv. *Smena na nedeľu*, 1968, roč. 21 (3), 4.8.1968, s. 1,6.
3. Hovory o kultúre I. In *Kultúra ako obcovanie*, s. 71-72.
Pôv. *Matičné čítanie*, 1969, roč. 2, č. 7, s. 1,4.
4. Hovory o kultúre II. In *Kultúra ako obcovanie*, s. 73-78.
Pôv. *Matičné čítanie*, 2, 1969, roč.2, č. 10, s. 3,7.
5. Hovory o kultúre III. In *Kultúra ako obcovanie*, s. 79-83
Pôv. *Matičné čítanie*, 2, 1969, roč. 2, č. 11, s. 1, 4.
6. Obec božia – obec človečia. In *Kultúra ako obcovanie*, s. 143-150.
Pôv. *Smena*, 1968, roč. 21, 7.5.1968, s. 3-6.

Pracujem so súhrnným vydaním týchto textov, ktoré vyšlo pod názvom *Kultúra ako obcovanie* v roku 1996 a ako som sa zmienil v úvode, reprodukujem tieto texty v prílohe práce. Publikácia *Kultúra ako obcovanie* totiž vyšla v obmedzenom náklade a je v českom prostredí ťažko dostupná. Cieľom je umožniť čitateľom bezprostrednú kontrolu mojej interpretácie.

3.3 Štrukturujúca interpretácia

3.3.1 Hľadanie determinantov

Determinanty koncepcie kultúry interpretovateľné ako determinanty občianskej spoločnosti ?

Štruktúrácia interpretačného kroku začína hľadaním odpovede na výskumnú otázku, nakoľko Tatarka vo svojich textoch požaduje od spoločenského prostredia to, čo k svojej existencii potrebuje občianska spoločnosť. Opakujem, že týmito podmienkami musí byť istými kvalitami sa vyznačujúca verejná sféra a štát. Verejnosť musí byť sekularizovaná, musí v nej byť prítomná autorita mimopolitickej verejnej mienky a štát musí byť do istej miery decentralizovaný a tolerantný k slobodným iniciatívam občanov sledujúcich svoje spoločné záujmy.

Dominik Tatarka vo svojich východiskách spĺňa tieto podmienky. Neanalyzuje spoločenskú situáciu na Slovensku z vyhranenej ideologickej perspektívy. Výrazným faktorom, ktorý sa na tom pozitívne podieľa je jeho celoživotná orientácia na sekulárnu francúzsku kultúru a opakovaná bezprostredná skúsenosť s ňou. Nie je preňho v rozpore vyzdvihovať liberálny nacionalizmus zahraničnej politiky prezidenta Charlesa de Gaulla a zároveň sympatizovať so komunistickými študentskými protestmi v Paríži v máji 1968. Uznávať marxistu J.P. Sartra, ale i André Malrauxa, intelektuála a ministra zahraničných vecí konzervatívneho de Gaullovoho kabinetu.

Determinant sekulárnej verejnosti sa v sledovaných textoch nachádza. A to v negatívnom i pozitívnom aspekte. Ten negatívny zahŕňa návrh na zrušenie verejného monopolu štátostrany na pravdu⁵⁴. Taktiež sa výrazne kritizujú prejavy stalinizmu, ktoré spočívajú v zmene názvov ulíc a kopírovaní sovietskej architektúry. To je ukázané na meste Nová Dubnica, ktoré sa podľa Tatarku malo pôvodne volať Vorošilovgrad. Architektúra tohto mesta sa mala inšpirovať architektúrou leningradskou. Opakovanej kritike je podrobená sovietska heraldická znakov, ku ktorej dochádza po prijatí novej ústavy r. 1960. V eseji *Povedomie kultúry* (s. 70) navrhuje z rýdzo pragmatických dôvodov zrušenie povinnej výučby ruského jazyka na základných a stredných školách. V tomto kroku ako bývalý pedagóg argumentuje nemožnosťou komunikácie v ruštine ani s najbližšími susedmi, taktiež neúspechom

---

⁵⁴ Okrem tohto nároku z eseje *Obec božia – obec človečia* je tento monopol pomenovaný v tu nezahrnutej eseji ako *cézaropapizmus*.

v osvojení cyriliky širšími vrstvami a absenciou výraznej prekladateľskej činnosti. V pozitívnom aspekte je predstava sekulárnej verejnosti presadzovaná na individuálnej, sociálnej a hodnotovej rovine. Obsah individuálnej roviny je v odkaze na prvý článok Všeobecnej deklarácie ľudských práv⁵⁵, s ktorým definuje človeka ako *bytosť, ktorá má svedomie* (Kultúra ako obcovane, s.62). V skratke tu možno svedomie vyložiť ako rozhovor s významnými druhými⁵⁶ (či uctievanými) a so zodpovedaním sa voči týmto autoritám - v intimite súkromia aj vo verejnej sfére. Svedomie je základná odlišnosť od živočíchov emancipujúca človeka od jeho inštinktov. Tu je nutné dopustiť sa odklonu od sledovaného problému a zdôrazniť, že sám Tatarka sekularizuje slovník kresťanskej teológie. Keďže začlenením sa do vedomia jednotlivca zakladajú významní druhí svedomie, dochádza Tatarka k záveru, že človek je taktiež bohotvorca, pretože dialóg, ktorý sa v ňom vedie neprebíha len so živými osobami, ale taktiež s bohmi, predkami, či hodnotami. Z liberálneho dôrazu na právo na slobodu svedomia každého človeka z toho vyplýva aj uvedené vymedzenie demokracie ako *spoločnej a štátnej formy súčasného individualizmu* (Povedomie kultúry, s.68). To sme už v rovine sociálnej, v ktorej je odmietnuté ľudovodemokratické spoločenské zriadenie z dôvodu *masovosti* a taktiež navrhuté tolerovanie katolíckej verejnosti, ktorá je vyzvaná ku kresťanskému obohateniu (sic) *socializmu* (Obec božia, obec človečia, s.147). Treba pripomenúť, že nielen oficiálna ideológia, ale aj Tatarka ešte v r. 1968 držal voči katolicizmu, kvôli jeho úlohe štátneho náboženstva v Slovenskom štáte, odmietavý postoj (viac viď kap. 2.3.2). Aktérsky je v sociálnej rovine procesu „sekularizácie verejnosti“ jeho pozornosť obracaná najmä na nastupujúcu generáciu, na mládež, ktorá už podľa Tatarku nevníma svoju hodnotovú orientáciu a životné ciele v ideologických kategóriách (Obec božia, obec človečia, s.144; Povedomie kultúry, s.69). Príčiny a prejavy francúzskeho a československého študentského hnutia sa mu zdajú tak podobné, že rozdiely spoločenského systému mu pripadajú irelevantné (Hovory o kultúre II, s. 74-75)⁵⁷. V hodnotovej rovine možno interpretáciu podporiť Tatarkovou parafrázou

---

⁵⁵ V eseji *Obec božia – obec človečia* ešte nesprávne odkazuje na dokument *Charty OSN*, o dva mesiace nato v eseji *Kultúra ako obcovanie* opravil znenie odkazu na *Chartu ľudských práv*, konkrétne jej prvý článok: „*Všetci lidé sa rodia slobodní a rovní si v dôstojnosti aj v práвах. Sú nadaní rozumom a svedomím a majú spolu vychádzať v duchu bratstva.*“

⁵⁶ Pojem využitý z Berger-Luckmann, 1999.

⁵⁷ Táto téza sa nachádza taktiež v neinterpretovanej eseji *Študentské povstanie v Paríži* (Tatarka, 1996, s. 163).

André Malrauxa o tom, že západná kultúra sa stala prvou nenáboženskou kultúrou v dejinách a jej členovia sa začali dožadovať *každodennej satisfakcie* (Hovory o kultúre II, s.73), začali vnímať zmysel svojich životov v inom časovom horizonte a vo väčšej individualite, teda postupne sa vytráca legitimita predstáv o spáse v posmrtnom živote, ale aj o skorom dosiahnutí vytúženého komunizmu: „*Väčšina občanov a najmä mládež ako celok s nechuťou či posmechom odmieta, aby jej ktosi definoval a nanucoval akýsi svoj a jediný zmysel života, jej skromnej a spoločenskej aktivity,*“ (Obec božia, obec človečia, s.147-148)

Determinant autority mimopolitickej verejnej mienky je zohľadnený taktiež, a to vo vyslovení návrhu na demokratickú voľbu komunistických politikov: „*vrchnosť skutočne volená, moc čo najviac podelená*“ (Obec božia, obec človečia, s.147). K tomu sa pridáva dôraz na zastavenie inscenovania verejných udalostí, zhromaždení a zjazdov zo strany KSČ. Tento odpor k dopredu pripravenému priebehu už Tatarka vyslovil najmä s ohľadom k polročnému predstihu schválenia rezolúcie k IV. Zjazdu ZČSS (viď kap. 2.4). Veľmi preto chváli spontánnym priebeh mýtíngov nového vedenia štátost strany s verejnosťou (Kultúra ako obcovanie, s.58) Pod tento determinant zahrňujem taktiež dôraz kladený na slobodu slova a umeleckého prejavu a taktiež požiadavku na právo verejnosti na prístup k informáciám. Posledne zmienený nárok je vyjadrený odmietnutím pojmu *tajomník*, ktorú spájal s významom štátneho tajomstva, čo je taktiež motív, ktorý sa v jeho publicistike objavuje od ranných šesťdesiatych rokov (viď kap. 2.3.4).

Determinant decentralizovaného štátu, ktorý by občanom umožnil iniciatívne sledovanie svojich spoločných zájmov aj bez členstva v politických štruktúrach sa v sledovaných textoch nachádza najmä negatívne a to v prekvapujúcom konštatovaní podobnosti medzi socialistickým režimom 1948-68 a klerofašistickým režimom 1939-45. Oba sa totiž vyznačujú hierarchickou „*cirkevno-vojenskou organizáciou štátnej moci*“ a od svojich obyvateľov vyžadujú konformitu, „*mimikry súhlasu za každú cenu*“ (Obec božia, obec človečia, s.145) a ponúkajú kariérizmus v rámci svojich organizácií: „*Prvý úder v čase represii dostala kultúra práve v oblasti spolčovacej.*“ (Obec božia, obec človečia, s.149). Zmysel záujmových komunit rôzneho druhu, ktoré sú esenciou Tatarckovej kultúry, nemá byť zahrnutý v spojení „*prevodová páka štátnej moci*“ (Obec božia, obec človečia, s. 147) a nesmú byť „*pod kuratelou ideologických tajomníkov*“ (Povedomie kultúry, s.66), naopak, ich ciele majú

pomáhať naplňať ciele, ktoré vytýčujú samotní obyvatelia. Aby to bolo možné, je trvané na ďalšej liberalizácii, tzn. v rozširovaní najzákladnejšieho práva, teda práva na spolčovanie.

Z uplynulého výkladu by mal vyplynúť záver, že sú splnené základné determinanty k tomu, aby som mohol pokračovať v interpretácii Tatarkovho konceptu kultúry ako občianskej spoločnosti. Ukázal som, že sa v nich presadzuje prostredie, ktoré by sa vyznačovalo záujmovou a názorovou pluralitou a zaznieva v nich volanie, ktoré je takmer totožné s tým, ktorého autorom je Ernst Gellner: „*Opravdová občianska spoločnosť neprekŕtíva svá nádraží a bulváry a nevydáva nové plány miest pri každej zmene vlády,*“ (cit. Gellner, Müller, 2003, s. 30). V prvej kapitole práce som taktiež tvrdil, že Tatarku možno zaradiť do liberálneho prúdu slovenských intelektuálov, ktorí boli členmi KSČ. Nezapúdam však nato, že i keď sú priority mnou sledovaného autora demokratizačné a nie federalizačné, nikde nenavrhuje zavedenie politického pluralizmu a ani trhových reforiem.

3.3.2 Hľadanie prínosov a určení

Prínosy koncepcie kultúry interpretovateľné ako prínosy občianskej spoločnosti?

Určenia koncepcie kultúry (interakcie-inštitúcie-identity) interpretovateľné ako určenia občianskej spoločnosti?

Štrukturujúca interpretácia pokračuje hľadaním prínosov a určení *kultúry*, ktoré vkladám do jednej kapitoly, pretože jednotlivé prínosy sú naviazané na jednotlivé určenia.

Začínam Tatarkovou negáciou prevládajúcej koncepcie kultúry. V eseji *Kultúra ako obcovanie* (s.61) je za obmedzenú označená predstava stotožňujúca kultúru s umením. *Kultúra* nie je Tatarkovi jedna z oblastí spoločenského života, ktorej aktérmi sú predovšetkým umeleckí tvorcovia, ktorej artefaktmi sú výtvyry z prítomnosti či minulosti označené za umelecké diela, ktorej inštitúcie sa venujú iba podpore umelcov a distribúcii umenia. Túto koncepciu prijala aj komunistická ideológia (viac o kultúrnej politike po roku 1948 vid' kap. 2.3.3.1). Sám autor rozumie historickej príčine tejto redukcie, ktorou je rozmach deľby práce v modernizačnom procese: „*Umelecká činnosť sa vymanila z účelovosti, z autonómnela. Špecialisti sú tvorcami, tvorcami umenia a umení. Tí ostatní sú konzumenti.*“ (ibid.). Nato nadväzuje kritika konzumerizmu a kariérizmu ako životných priorít. Dôležitosť prebiehajúcich hospodárskych reforiem, ktoré sú významným faktorom celého československého reformačného procesu, nie je v textoch ignorovaná, pripomínam taktiež, že sociálna otázka bola jedným z faktorov ľavicovej orientácie mladého Dominika. Medzinárodné študentské hnutia šesťdesiatych rokov však podľa neho vychádza z odmietnutia hodnôt moci a blahobytu. Logickým dôsledkom vytisnutia problému „*životného štandardu...peňažnej zainteresovanosti*“ (Obec božia, obec človečia, s.147) je ignorovanie hospodárskych inštitúcií a interakcií vo svojej koncepcii. Vyslovuje súhlas s diagnózou, podľa ktorej sú nepokoje mládeže vyvolané *hladom po kultúre* (Hovory o kultúre II, s.74), redefinuje však pojem kultúry. Nejde vraj totiž o zvýšený dopyt po spotrebe umeleckých výrobkov, ktorý sa mal objaviť u novej generácie v povojnovej sekularizovanej spoločnosti. Inšpiráciou nového významu sa stávajú etnologické analýzy primitívnych spoločností Francúza Claude

Lévi-Straussa. Hodnoty a ciele, po ktorých je v tej dobe volané Tatarka nachádza saturevané už v chudobných predmoderných spoločnostiach.⁵⁸

V esejách je *kultúra* analyzovaná v univerzálnej a programovej rovine. Aby som sa dostal k pointe práce, ktorou je odpoveď na otázku, nakoľko je Tatarkov program návrhom pre utvorenie nezávislej občianskej spoločnosti, musím najprv interpretovať univerzálnu definíciu *kultúry*, v ktorej bude zodpovedaná otázka kvality interakcií. V programovej rovine rozdeľujem na problém inštitúcií a problém identít v *kultúre*.

Interakcie: kultúra ako uctievanie.

Kultúra je stotožnená s univerzálnym životným prostredím človeka vôbec. Pracujúc s protikladnou dvojicou kategórií kultúry a prírody (*cultura-natura*) definuje prvú z nich ako „*umelý, človekom ako druhom stvorený živel*“ (Hovory o kultúre I., s.72), ktorým sa ľudská bytosť vymedzuje voči živočíchom. A tak, ako je v etnológii kult označený za vonkajší prejav zbožnosti, Tatarka rozumie *kultúre* ako vonkajšiemu prejavu ľudského svedomia.

Kvality sociálnych interakcií v tomto prostredí budú teda externalizáciou kvalít vzťahu človeka k obsahu svojho svedomia. Medziľudské vzťahy v *kultúre* sú založené na úcte a solidarite, preto je v tomto aspekte označená kultúra za *uctievanie* alebo za *obcovanie*:

“*Spoločenské organizmy sa schádzajú, rozchádzajú, rozpadajú na princípe uznávania, na potrebe a princípe uctievania. Fyzickou prítomnosťou, uznávaní, spoločných hodnôt sa dostáva jednotlivcovi a celej zhromaždenej spoločnosti satisfakcia ustáleným, obradným alebo improvizovaným spôsobom,*“
(Obec božia, obec človečia, s.148).

Na rozdiel od súčasného stavu v štáte, armáde a cirkvi tu neprevládajú vzťahy hierarchické a mocenské. Absentuje tu i ambícia po výraznej vertikálnej mobilite v jej

---

⁵⁸ Tatarkova analýza sa teda výrazne líši od teórie postmaterializmu Ronalda Ingleharta, podľa ktorej dochádza v 60. Rokoch na Západe k *tichej revolúcii* v hodnotovej orientácii medzi obyvateľstvom, ktorá s Druhou svetovou vojnou už nemala bezprostrednú skúsenosť. Príčina revolúcie hodnôt spočívala v bezprecedentnom posune úrovni blahobytu. Základné ekonomické zabezpečenie sa podľa neho stalo *samozrejmosťou*, čo umožnilo vznik postmateriálneho hodnotového systému, veľkou novinkou bol napríklad dôraz na ekologické práva. Aktérmi *tichej revolúcie* boli mladí ľudia, a to preto, že hodnotová orientácia sa po 33. roku väčšinou nemení a generácia rodičov bola v tomto ohľade formovaná hospodárskou krízou, resp. vojnovými rokmi (Inglehart, 1971).

inštitúciách. Kritika redukcie *kultúry* na „*kult osobnosti*“ a útok na literatúru socialistického realizmu, ktorá „*navrhuje pre pozitívneho hrdinu kariérizmus...tým, že vyrieši výrobné problémy vyšvihol sa hore...vyššie.*“ (Obec božia, obec človečia, s. 146) je len zopakovaním postojov, ktoré zastáva od XX. Zjazdu KSSS (viď kap. 2.3.4). „*Uctievanie*“ je slovo s vysokou frekvenciou výskytu, oceňovať sa majú nielen významné postavy umenia, ktoré je predsa len nezanedbateľnou inštitúciou *kultúry*, a nielen významné postavy tradície, ktorá je základnou zložky jej identity jej členov. Úcta je principiálna akosť každodenných sociálnych interakcií, ktorá zakladá dva z prínosov *kultúry*:

Prínos legitimizácie výkonu moci

Úcta je nevyhnutnou súčasťou vzťahu k náboženským a politickým autoritám a hodnotám. Z toho vyplýva apel na inštitút voľby autorít a to i v podobe hlasovacieho aktu: „*Ty činiteľ, odpovedaj...Ak neodpovieš a pravdivo, prosím strat' sa, odíď zo scény (dejín). Aby sme ťa uznávali...musíš odpovedať,* (Kultúra ako obcovanie, s. 58). Bez prítomnosti zhody obyvateľov v úcte k základným východiskám spoločenského systému dochádza k násiliu, k vynucovaniu verejnému súhlasu s nimi, dochádza k uniformite (viď dielo *Démon súhlasu*, kap. 2.3.4). Následkom krízy legitimacy sú spoločenské nepokoje. Tatarka preto, s odkazom na marxizmus, hovorí o revolúcii a rebélii ako o základných zložke *kultúry* (Kultúra ako obcovanie, s.62).

Prínos spoločenskej integrácie

„*Kultúra je obcovaním...je výrazom pomeru človeka k človeku...výrazom toho, čo si uctieваме, čím chceme byť, čo chceme, aby si uctili i tí, čo prídu po nás*“, (Povedomie kultúry, s.70). Vonkajším prejavom mu je samoorganizácia záujmových komunit, ktorej svedkom bol napríklad v priebehu Druhej svetovej vojny, kedy sa osobne zúčastnil na jednom z pravidelných stretnutí malej kresťanskej komunity rodičov jeho vtedajších žiakov (Obec božia, obec človečia, s.144). Zdôrazňovaným prínosom *kultúry* nie je ani tak participácia sa na riešení spoločných záujmov, ale najmä obnovovanie, posilňovanie a prehodnocovanie identity človeka a ním uctievaných hodnôt.

Z úcty sa odvíja druhý základný medziľudský vzťah, ktorou je solidarita. Pod ňou môžeme rozumieť spontánnu kooperáciu, dobrovoľnú spoluprácu. Takto samovoľne a verejne, ale zároveň až intímne pospolu močia muži tesne pred pripravovanou popravou z nemeckých gul'ometov, iný príklad je obrazom návratu pracovných migrantov z Ameriky na slovenský vidiek. Navrátilci namiesto investícií do súkromného majetku kupujú zo zarobenej mzdy zvon pre dedinský kostol: „*Im sa to rátalo, počastovať a mať pocit. Pre nich čosi také bolo slávou života. Nič rozumné.*“ (Kultúra ako obcovanie, s.59) Všetky texty sú nasiaknuté odmietnutím predpokladu naplánovať a zužitkovať každú nesúkromnú interakciu. Tak nepragmatická môže byť podľa Tatarku len osobná solidarita v malých skupinách.

Inštitúcie: kultúra ako spolčovanie

Univerzálna definícia *kultúry*, vychádzajúca z etnologických výskumov Lévi-Straussa, zdôrazňuje kvality, ktorými sa vyznačovali spoločnosti, ktoré neprešli modernizačným procesom, a v ktorých medziľudské vzťahy vychádzajú z osobných bezprostredných kontaktov. Umelecká koncepcia kultúry ignoruje okrem zmienených interakcií založených na úcte a solidarite a okrem prínosu prebiehajúcej spoločenskej integrácie taktiež a najmä inštitúcie, ktoré stoja na týchto základoch: „*Ludská kultúra v týchto šírkach nazýva sa spolčovaním, uvedomenou či pociťovanou potrebou zdieľať ľudský osud,*“ (Obec božia, obec človečia, s.148). Tu sa dostávame k prechodu od univerzálneho určenia *kultúry* k programu pre súčasnú československú spoločnosť, ktorého východiskom sa stáva sekularizačná téza André Malreauxa o dosiahnutí stavu prvej nenáboženskej civilizácii v dejinách. Tatarka na primitívne spoločenstvá aplikuje občiansky princíp: „*Obec božia dnes by bola organizmom spoločenských buniek slobodných občanov, bola by výrazom ich historického vedomia, ich humanizmu, ich humanistických, národných a všeludských ambícií,*“ (Obec božia, obec človečia, s.145). V programe kultúry je navrhované zakladanie a zlepšovanie nasledujúcich inštitúcií:

1. Záujmové komunity.

Spoločenský systém má umožniť iniciatívne zakladanie *slušných spoločností* (Obec božia, obec človečia, s.148) svojich občanov. Patria medzi ne najmä záujmové komunity typu spolok rybárov či klub milovníkov poézie či mladej

inteligencie. Avšak do výčtu sú zahrnuté taktiež komunity politické (základná organizácia štátostrany) a náboženské. Ako príklad je vyzdvihnuté taktiež reštauračné zariadenie, vidiecke pohostinstvo. Ako dôležitá zložka a integračný faktor tu vystupuje rozprávanie a zdieľanie životných príbehov⁵⁹ (Hovory o kultúre II, s.). Vznikanie a zanikanie záujmových komunít nesmie podliehať regulácii a sloboda spolčovania je v textoch hájená zo všetkých občianskych práv najčastejšie. Pretože ľudská kultúra vo svojej univerzálnosti stojí na vzťahu úcty, ktorej predmet vníma Tatarka ako premenlivý. Ak sa však v priebehu času menia uctievané hodnoty, musí byť v *kultúre* umožnený spontánny vznik záujmových komunít, ktoré sú založené na týchto hodnotách: „*Obec božia je večná ako ľudská kultúra, lenže sa večne rozpadá a večne vzniká ako všetky spoločenské formácie, ako telo človeka.* (Obec božia, obec človečia, s.146). Ďalšou vlastnosťou záujmových skupín, ktorých zakladanie je navrhované, je, že ide o *malé* sociálne skupiny. K podpore svojho programu sú používané ilustrácie z vidieckeho sveta alebo z dávnej či fiktívnej histórie (skupina zbojníkov, biblickí apoštoli, homérsky hrdinovia; Hovory o kultúre III, s.82) alebo z etnologických výskumov (Kultúra ako obcovanie, s.59-60). Ide teda o skupiny vyznačujúce sa častým osobným fyzickým kontaktom svojich členov („*zhromaždenia*“), ktorý v sebe nesie emocionálnu zložku a hodnotový konsenzus („*uznávanie spoločných hodnôt*“). Vyzdvihovaním malosti záujmových komunít je Tatarka predmoderný.

---

⁵⁹ Na narativitu, *slovesnú kultúru*, kladie Tatarka ako literát veľký dôraz. Tieto *dramatické predstavenia*, ktoré sú zažívané počas výprav na vidiek, sú považované za základ a následne i zmysel literárnej tvorby. Dôsledkom je nielen apel na etnológov k dôslednejšiemu skúmaniu ústnej (združujúcej) slovesnosti, ale aj následné vymedzovanie role spisovateľa v spoločnosti vôbec. Teda tvorca - ale aj živý rozprávač, ktorého príbehy sú dôležitým činiteľom vzniku verejného priestoru a gravitačným poľom stretávania sa. Na začlenenie narativity do vytvárania občianskych štruktúr upozornil vo svojej knihe prípadových štúdií nedávno aj americký sociológ Robert Putnam: „*Procesy vyjadrovania a zjednocovania záujmov sa vynárajú zo starostlivo vedených rozhovorov medzi bežnými členmi...Práve rozprávanie príbehov pomáha rekonštruovať vlastné záujmy ... Tým, že sa rozprávajú, i tým, že sa im načúva vzniká porozumenie, ktoré pomáha nachádzať to spoločné, čo následne uľahčuje vznik a pretrvanie skupín a sietí* (Putnam et al., 2003, s. 282-283, preložil autor práce).

Prínos participácie na riešení spoločných záujmov

Prínos participácie na riešení spoločných záujmov je však predsa len vyslovený, jedná sa najmä o spoločné politické záujmy v situácii pádu či problematizácie dôveryhodnosti mocenských elít: „*V rebéliach a revolúciach, v rých jedinečných divadelných predstaveniach všetci príslušníci zahrli svoju úlohu, v danej chvíli sa realizovali, vše za cenu života,*“ (Kultúra ako obcovanie, s.62). Oproti prínosu legitimizácie a integrácie je však spomenutý len okrajovo na príkladoch študentského hnutia a verejných mítingov politických elít pražskej jari.

2. Rituály.

Kultúra v sebe nesie taktiež slávnostné, pevne dané praktiky, ktoré sú prejavom úcty: „*vykonávanie náboženských a štátnych kultov, ľudových a národných slávností*“ (Obec božia, obec človečia, s.149), sprievody, prehliadky, zasadania. Nepochádza k rozlíšeniu medzi náboženským a nenáboženským rituálom, ani medzi tým, či je jeho organizácia riadená štátom alebo nie. Pozornosť sa však obracia najmä na tie, ktoré sú spojené s tragédiou alebo s tradíciou. Tragický rituál zastupuje vidiecky kar, v spojení s tradíciou ide o pripomienkové slávnosti dôležitých postáv národných dejín. Kritiky za zanedbávanie rituálov tohto druhu však nie sú nemierené na záujmové komunity, zodpovednosť za ne nesie podľa Tatarku štát: „*Keď národ donútite také historickú postavu, akou bol J.M.Hrban napríklad, uctiť si v tesnej klubovej miestnosti, môže si len pomyslieť, že jeho predstaviteľom nedostalo sa ani len slušnej výchovy,*“ (Povedomie kultúry, s.69). Vyzdvihovaním kultu predkov a hrdinov je Tatarka predmoderný.

3. Umenie.

To, že *kultúra* nie je umenie vlastne znamená, že *kultúra* je nielen umením. A keď sa hovorí o umeleckej tvorbe, tak najmä o tej, ktorá je vystavovaná alebo predvádzaná vo verejnom priestore, ktorá teda môže pôsobiť s úmyslom (de)legitimizovať a integrovať spoločenský systém. Keďže Tatarka pôsobil aj v roli výtvarného kritika, vyzdvihuje najmä médium obrazu a sochy. Ide najmä z tvorbu výtvarnej dielne dobovo nekonformnej slovenskej skupiny Galandovcov. K tomu sa pridáva silný dôraz na pamätníky a pamätihodnosti,

taktiež na fyzické stvárnenie a ideovú náplň verejných priestranstiev, ktoré sú zhmotnenými uzlami zdieľaných hodnôt:

„Výtvarná kultúra je čosi ako sústavou signalizačných zariadení alebo majákov. Naozaj človeku stačí sa pozrieť, v akom stave sú jeho monumenty, sídla, katedrály, spoločenské priestory a v tej chvíli vie, v akom stave je republika, či národ dbá o seba, alebo sa opúšťa,“
(Povedomie kultúry, s.69)

Ciele umenia v *kultúre* nie sú v prvom rade estetické, ale politické a hodnotové, preto je sem možné zaradiť aj umenie stavebné a dokonca i dôraz na územné plánovanie – urbanizmus: „*dispozícia, orientácia obce bola výrazom – doslova tak – svetového názoru, výrazom kozmologických predstáv*“, (Kultúra ako obcovanie, s.60). Ktoré diela výtvarného umenia 20. storočia sú chválené? Mohyla na Bradle, postavená Dušanom Jurkovičom pre štátnika Milana Rastislava Štefánika, ľudovým umením inšpirované drevené plastiky Vladimíra Kompánka, ľudovým umením inšpirované koláže Andreja Barčíka, pravekými Venušami inšpirované sochy Paľa Tótha, malijským kmeňom Sunefo inšpirovaná maľba Maxa Ernsta, biblickými obrazmi inšpirovaný symbol mieru od Pabla Picassa.

Oceňovaním primitivizmu a ruralizmu v dielach moderného umenia je Tatarka predmoderný.

4. Médiá

Jediným rýdzo inštitúciou modernizovanej spoločnosti sú v mnou sledovanej koncepcii sú masovokomunikačné prostriedky. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že Tatarka aktívne pôsobil v mediálnej sfére už v priebehu SNP v r. 1944, treba spomenúť jeho pokračujúce problémy s cenzúrnymi zásahmi, jeho príslušnosť k liberálnemu prúdu slovenských komunistických intelektuálov. Rozhlas a televízia vystupujú v eseji *Kultúra ako obcovanie* ako tvorcovia mimopolitickej verejnej mienky, ako tvorcovia priestoru, ktorý integruje spoločenstvo národnej *kultúry*. Preto je okrem slobody spolčovania druhou explicitne hájenou slobodou sloboda slova. A aj keď je inštitúcia médií jedinou výslovne modernou inštitúciou *kultúry*, Tatarka nevníma toto špecifikum a dáva ich do jednej rady s inštitúciami predmodernými:

Kmeňom národnej kultúry je kultúra spolčovacia, kultúra spoločenská. Jej prvým výrazom je zhromaždenie obce a spoločenstva raz pri vatre uprostred chatrč, inokedy v architektonických

priestoroch chrámov pri bohoslužbách, dnes v priestore vytváranom telekomunikačnými prostriedkami v okruhoch vysielateľov, pri rozhlasových a televíznych prijímačoch napríklad.

(Kultúra ako obcovanie, s. 64)

Identity: kultúra ako pamäť národa

Základnou súčasťou *kultúrnej* identity občana je neustále prehlbované vedomie tradície⁶⁰. Tatarka užíva slovo „*pamäť*“, pričom jej základné vlastnosti sú lokálnosť a kontinuita. V textoch objavuje téza, že sami seba „*chápeme v súvislostiach*“ (Hovory o kultúre III, s.83), teda v kontinuite tradície. Obe tieto vlastnosti sú kritikou oficiálneho výkladu dejín a s ním spojenou politikou KSC po roku 1948. Tá naopak tradíciu sovietyzovala a pomocou pojmu socialistickej kultúrnej revolúcie označovala za diskontinuitnú⁶¹. Sovietizáciu a diskontinuitu praktík režimu Tatarka ukazuje na príklade výstavby mesta Nová Dubnica, ktoré v podľa neho v počiatkoch nieslo názov Vorošilovgrad a bolo s mongolským Ulanbátarom kópiou Leningradu. Tradícia má byť ukotvená „*historickými a krajinnými súvislosťami*,“ (Povedomie kultúry, s.67), pretože je to súhrn verejnosťou „*uctievaných*“ obsahov minulosti regiónu. Tieto obsahy sú dávané vo vzťahu so základnou *kultúrnou* identitou – národom: „*národy a kultúry si môžu v slobode a pravde uctievať iba pravých bohov. I praví bohovia strácajú ducha, zomierajú, stávajú sa z nich modly*,“ (Obec božia, obec človečia, s.146). Reflektuje a akceptuje sa zmena obsahu tradície, ktorá i vo svojej premenlivosti vystupuje ako najdôležitejšia súčasť *kultúrnej* identity. Tá má byť „*obnovovaným, jatreným, neustále jatreným stavom povedomia*,“ (Kultúra ako obcovanie, s.61). Na obsahy tradície nie je kladené kritérium vedeckej pravdivosti, neprekážajú obsahy „*umelé*“ ani „*fiktívne*“ (Hovory o kultúre III, s.83)⁶². Tradované predmety *úcty* majú byť spracovávané umením, vyzdvihujú sa originálne a pre prítomnosť zrozumiteľné a príťažlivé výrazy starých, konkrétne ľudových (Galandovci) a primitivistických (Picasso) motívov, spomínaná je tiež sochárska

---

⁶⁰ Tradícia je v sociologickom pojmosloví definovaná ako „*přetrvávající vzory chování, redukující nejistotu rozhodování. Je to jeden ze způsobů kolektivního jednání. Kromě uvedené pragmatické funkce plní tradice funkci symbolickou: zpřítomňuje hodnoty, které jsou v dané kultuře či subkultuře považovány za zvlášť významné, a které se proto často mění v normativní vzorce chování, ve zvyky, obyčejy, mravy*,“ (Petrušek a kol., s. 1326).

⁶¹ Tatarka označil tézu o socialistickej kultúrnu revolúcie za „*fantastickú hypotézu novej éry*“ už v roku 1965. Sovietizácia tradície sa na Slovensku prejavovala napríklad v tabuizovaní Slovenského Národného Povstania. Vid' kap. 2.4.

⁶² Tatarka označil „*realitu umenia za pravdivejšiu a skutočnejšiu než realitu histórie a prírody*“ už v roku 1940. Vid' kap. 2.3.2

a básnická tvorba. Ako ilustráciu prínosu tradície z osobnej skúsenosti je uvedený už zmienený zážitok z SNP: nielenže vtedy došlo k prejavu solidarity medzi zatknutými Slovákami, tým že sa pred Nemcami spoločne vymočili, ale Tatarkovi okrem toho padol pohľad na neďalekú sochu svätca. V asociácii na básnickú zbierku Ladislava Novomeského s rovnakým názvom, *Svätý za dedinou*, mu tradícia poskytla okamžitý hodnotový impulz a zmysel svojho odboja. (Kultúra ako obcovanie, s.57-58).

Tradícia vytvára naráciu, príbeh o zmysle skupiny, s ktorou sa jedinec stotožňuje. Keďže je program *kultúry* programom pre Slovensko, prvou a jedinou kolektívnou identitou je identita národná. Zmysel z národnej tradície nenesie znak askriptivity, predurčenosti a danosti, v skratke povedané nejde o metafyzický údel, ale o konštruovaný účel. V spojení s premenlivosťou tradície, s jej stále novým spracovávaním dochádza aj k aktívnemu hľadaniu tohto zmyslu⁶³:

„Každý národ má právo cítiť sa vyvolený, zo svojho osobitého dôvodu vyvolený, starozákonný židovský národ práve tak ako národ český alebo národ slovenský. Cítiť sa vyvolený znamená definovať svoje osobitné poslanie, znamená rozhodnutie plniť ho, pokračovať v svojom osobitnom historickom poslaní.“

(Obec božia, obec človečia, s.145)

Z opakovane preukazovanej Tatarkovej frankofónnosti už snáď ani neprekvapí, že po príklad žiadúcej voľby zmyslu z národnej tradície si ide do Francúzska ku generálovi de Gaullovi, ktorý vyhlásil, že ak aj jeho národ nemôže byť globálnou veľmocou politicky, nesmie rezignovať na cieľ byť globálnou veľmocou intelektu, *najinteligentnejším národom na svete* (ibid.). Svoju liberálnosť zasa prejavuje vo vyzdvihovaní českej voľby zmyslu. Češi podľa neho znovu uchopili svoje „*staré demokratické tradície*“ a vytýčili si v reformnom hnutí Pražskej jari za cieľ spojiť princípy demokracie a socializmu, a stať sa „*najdemokratickejším národom na svete*“ (ibid.).

---

⁶³ Toto je pojem zmyslu, o ktorom vo svojom príspevku s názvom *Nesamozřejmost národa* hovoril na IV. Zjazde ZČSS (1967) Milan Kundera, toto je taktiež zmysel, ktorý hľadá v *Českej otázke* Tomáš G. Masaryk. Rozlíšenie pojmov zmysel a údel podáva Miloš Havelka vo svojej analýze sporu o *Český úděl*, ktorý niekoľko mesiacov po sovietskej invázii prebehol na stránkach českých periodík medzi Milanom Kunderom a Václavom Havlom: „*Uděl a smysl na sebe nejsou navzájem převoditelné, už jenom proto, že úděl se přijímá, respektive, jak naznačuje Milan Kundera, se s ním národ a jeho politika smiřují, kdežto smysl je aktivistický a orientuje: výklad dějin i naše rozhodování a hlavně zavazuje budoucí jednání.*“ (Havelka, 2007, s. 15)

Prínos negatívnej slobody

Zmysel, ktorý je podľa Tatarku nutné vyjadriť z národnej tradície Slovenska sa približuje, ak nestotožňuje, so základným prínosom občianskej spoločnosti. Jedná sa o negatívnu slobodu. Nutnosť jej presadzovania je podmienená vojnovým a povojnovým politickým vývojom Slovenska a ideologickým výkladom tohto vývoja. Východiskom tohto výkladu bola téza, podľa ktorej bolo pasívne Slovensko *oslobodené* Sovietskym Zväzom. Z nej vyplývala povinnosť poslušnosti voči osloboditeľovi. V kontexte pokračujúcich vedeckých kritik tejto oficiálnej verzie a s rozmachom národného politického hnutia na Slovensku (viď kap. 2.4), prichádza Tatarka s redefinií zmyslu národnej tradície, ktorý je zároveň základný cieľ programovej roviny *kultúry*: *Prisahajme si, že si už od nikoho nedáme nahovoriť, že nás pre naše modré oči, pre našu slovanskú dušu ktosi oslobodzuje. konečne trvajme na svojom vlastnom demokratickom oslobodzovaní* (ibid.) To, že ďalším prínosom *kultúry* je zabezpečovanie istôt slobody od mocenských zásahov štátu vyjadruje Tatarka v metafore *Kultúra ako hrad prepevný*. Pod podobným názvom, *Hrad prepevný je naša národná kultúra*, vyšla v poslednom čísle Kultúrneho života, pred zrušením tohto časopisu po sovietskej invázii, jeho odpoveď na anketovú otázku „Ako ďalej“. To, čo je v perspektíve interpretovaných esejí navrhované ako z tradície vychádzajúci zmysel národnej *kultúry*, je v perspektíve používanej teórie hodnotené ako prvoradý prínos občianskej spoločnosti. V tomto bode sa však teoretická optika a interpretovaná koncepcia blížia nielen obsahovo: Müller dokonca používa aj veľmi príbuzný typ metafory – hovorí totiž o občianskej spoločnosti ako o „*ochrannom vale*“:

*Snad jako nejdůležitější poslání občanské společnosti bývá uváděna skutečnost, že by měla představovat prostor neomezeného a nezávislého lidského spolčování, jenž ve své nezávislosti vytváří **ochranný val** proti možné rozpínavosti státní moci, byť by byla mocí demokratickou,*

(Müller, s. 28, zvýraznil Müller)

Kultúra je Tatarkovi vždy národnou *kultúrou*, jej program je programom pre etnických Slovákov, nie pre územie Slovenska. Spoločným a najdôležitejším menovateľom všetkých kolektívnych identít je teda stotožňovanie s etnickou národnosťou. A oproti obsahu národnej tradície, ktorá vystupuje ako konštruovaný zmysel, vystupuje jej forma – národnosť ako prirodzený údel. Tatarka totiž pracuje s prvobytnou národnou identitou (cit. Shils, Müller, 2008, s. 113), ktorú trefne vymedzil Jaroslav Střítecký (2007) ako „*temné pouto sjednocující všechny části společenstva v jediné krevní prapodstatě*“. Ide o etnické kolektívne individuum, s ktorým sa pracuje ako s vrodenu a neosvojiteľnou kolektívnou identitou, je to „*národné povedomie, (ktoré) sa raz stráca, raz nachodí*“ (Obec božia, obec človečia, s.146). V textoch personalizovaný národ koná, uctieva si hercov, kladie otázky politikom, stráca sa konzumovaní alebo sa naopak vyjadruje v *kultúre*. V bode prvoradosti národnej otázky je Tatarka súčasťou prebiehajúceho širokého národno-politického hnutia. Toto hnutie vzniká v reakcii na pocit českého a sovietskeho ohrozenia slovenskej identity a v širokom spojení sa tu stretávajú slovenskí intelektuáli so slovenskou politickou reprezentáciou KSČ (viď kap. 2.4):

Generalissimovi poskoci v stranickom a štátnom aparáte urobili všetky opatrenia v ideológii, v hospodárstve, v školstve, v inštitúciách, v spoločenských organizáciách, aby sa národ nemohol prejavíť vo svojej osobitosti, vo svojich ambíciách, dokonca aby si nemohol uctievať svojich predkov.

Slovenský národ mal stratíť historické povedomie svojej osobitosti, mal sa počesťiť, mal splynúť v československý ľud a ako československý ľud i po jazykovej stránke podľa Generalissimových téz

o jazykovede splynúť v zónový jazyk, a napon, ako sa rozumie, porušiť sa.

Podobne ako splývajú v Spojených štátoch najrozličnejšie národnostné skupiny.

(Povedomie kultúry, s.67)

Z toho vyplýva, že žiadny spoločný záujem na slovenskom území nemá byť v konflikte so záujmom slovenského etnika. Tradície, ku ktorej sa má prvobytná národná identita vzťahovať, sú však naviazané nielen na etnikum. Dochádza k prechodu od slovenského jazyka k súčasnému územiu Slovenska a podobne ako sa v umení odkazuje na primitivizmus, tu sa časové založenie slovenskej identity tiahne až do praveku či raného stredoveku. Preto sú vyzdvihovalé disciplíny archeológie a etnológie: „*Archeológia nám vykopala Veľkomoravskú ríšu, odkryla nám našu otčinu,*“ (Hovory o kultúre III, s.83). „*Pravými bohmi*“ (Obec božia, obec človečia, s.146) v centre úctyhodnej tradície sú predsa len členovia jazykotvornej štúrovskej generácie 19. storočia. Práve obdobie ich pôsobenia (pol. 19.st, a nie obdobie

Československej republiky) bolo podľa výskumov verejnej mienky v rokoch 1968-1969 považované na Slovensku za jednoznačne najhodnotnejšie obdobie národnej histórie (Pithart, s. 71).

Tatarka vyzdvihuje predmoderné prvky tradície slovenskej národnosti.

Otázka práv menšín na Slovensku nie je v interpretovaných textoch zmienená, rovnako sa v nich však nevyskytuje otázka práv slovenských inštitúcií. Ale autor stále potvrdzuje svoju príslušnosť k liberálnemu prúdu slovenských komunstických intelektuálov, stále sa prejavuje ako liberálny nacionalista - prvoradosť slovenskej národnej identity v *kultúre* je vždy tolerantná k záujmom iných, a vždy zmienená po boku práv iných rovnocenných národných *kultúr*, najmä tej českej:

Národná kultúra v našej republike, keď chceme žiť ako pokrvní bratia – akože chceme – alebo aspoň ako slušne vychovaní ľudia, bude a musí byť vzájomným uctievaním v slobode a pravde, s povedomím nášho spoločného osudu

(Povedomie kultúry, s.70)

ZÁVER

Protirečivosť v hľadani občianskej spoločnosti

Príspevok tejto drobnej práce k Müllerovej veľmi ambicióznej požiadavke výstavby európskej občianskej spoločnosti leží v nasledujúcom zhrnutí:

Na Slovensku dochádza v publicistike Dominika Tatarku k ideovému hľadaniu občianskej spoločnosti už v roku 1968, avšak toto hľadanie je príznačné svojou protirečivosťou, ktorá je podmienená špecifikami slovenskej spoločnosti, totiž meškajúcim modernizačným procesom a ohrozením národnej identity.

Osobné skúsenosti priviedli nášho autora už v roku 1956 do čela liberálneho prúdu slovenských komunistických intelektuálov, ktorí na rozdiel od toho autoritárskeho kládli prvoradý dôraz na práva slovenského občana, nie slovenských inštitúcií. Medzi dôvody tejto ideovej orientácie patrí nezvyčajná biografia, v ktorej sa spája bezprostredný kontakt v liberálnou demokraciou, umožnený štúdiami v Prahe a Paríži. neskoršími opakujúcimi sa cestami na Západ a dlhotrvajúcim pôsobením v novinárskej profesii.

V koncepcii *kultúry* nachádzame požiadavky na spoločenský systém, ktorého forma bude mať vo svojich základoch sekularitu cez nedotknuteľnosť slobody svedomia jednotlivca, tiež bude rešpektovať nielen existenciu, ale aj autoritu mimopolitickej verejnej mienky a zároveň umožní iniciatívy svojich obyvateľov, ktoré sa vymykajú z hierarchických štruktúr štátu. Tatarkov úmysel *otvoriť* slovenskú spoločnosť je preto splnením teoretických determinantov na rozvoj občianskej spoločnosti. *Kultúra ako hrad prepevný* je ochranným valom, ktorého prínosom je zabezpečenie negatívnej slobody. Kvalita *kultúrneho* prostredia má zabezpečovať istoty pred štátnym donucovaním, a práve z tohto prostredia sa má šíriť legitimizačný pohyb uznania smerom k štátu. *Kultúra* má byť preto aj epicentrom spoločenských zmien pri kríze legitimacy. Členstvo v *kultúre* preto prináša aj nestraničku participáciu na verejnom dianí.

Základným prínosom a začiatkom protirečivosti je prínos integrácie *kultúry*. Tu sa nachádza bod prechodu, v ktorom do ideovej orientácie liberalizmu vstupujú

dobové špecifiká „slovenskej otázky“. To znamená, že Tatarkov svetonázor je situovaný v prostredí razantného hájenia národných záujmov oneskorene modernizujúcej sa spoločnosti a to znamená, že Tatarkova *kultúra* posilňuje a prehĺbuje v prvom rade etnickú národnú identitu. Tatarkov *kultúrny* nacionalizmus je liberalizovaný nacionalizmom gaullizmu a myslením francúzskeho ministra kultúry André Malreauxa a ani v dnešných pronárodných kruhoch na Slovensku nenaznieva toľko úcty a sympatie voči iným, najmä malým, národom ako sa to opakovane deje v Tatarkových textoch. Jeho nacionalizmus ako taký je však predovšetkým reakciou na všeobecný pocit *ohrozenia* slovenskej identity, ktorého najviditeľnejším prejavom bol Zákon o československej federácii. Pretože „*s identitou je to jako se zdravím, znepokujují nás až při prožitku jejího ohrožení.*“ (cit. Pitch, Müller, 2008, s. 93). Etnická národná identita, ktorá je v textoch vyzdvihovaná, nesie znak prvobytnosti: „*Kolektivita je v tomto pojetí chápána jako dané a přirozené společenství osudu, jež má předpolitický statut,*“ (Müller, 2008, s. 113). V bode národnej identity dochádza k prevzatiu vlastností, ktorými sa vyznačoval autoritársky prúd slovenských komunistických intelektuálov vzťahom k inakosti. Vstup do priestorov národnej *kultúry* je exkluzívne vyhradený pre Slovákov, čo je totožnosť, ktorá sa v tomto pojatí dedí a nie volí. Okrem exkluzivity sa *kultúra* vyznačuje homogenitou, základnou zhodou na predmetoch úcty, ktoré nemôžu ísť proti národným záujmom. V občianskej spoločnosti sa však problém jej hraníc rieši mlčaním o nich (Müller, 2008, s.114), sám tento priestor je miestom pre záujmové konflikty, ambíciou jeho konštruktérov je multikulturalita.

Realizácia liberálnych východísk na prvobytnej identite je v perspektíve teórie občianskej spoločnosti prvým *protirečením*.

Tatarkova orientácia na predmodernú spoločnosť je ovplyvnená etnologickými výskumami Claude Lévi-Straussa. Do tejto orientácie však vstupuje ešte širší, sociálny faktor. V dobe písania jeho esejí totiž žilo na dedinách viac než 60% slovenského obyvateľstva. Je to najmä tento fakt a fakt Tatarkovho vidieckeho pôvodu, ktoré spôsobujú, že inštitúcie a tradície, v ktorých svoju predstavu uplatňuje, sú predmoderné. Ak ale spolu s označením Jánošíkovej družiny za ideálnu záujmovú komunitu dochádza k návrhu na pomenovanie ulice po tejto legendárnej postave národných dejín, ak má národnej tradícia začínať v praveku, ak je explicitne uznaná možnosť fabulácie jej obsahu a ak má byť umenie najmä originálnym spracovaním

folklórnych či primitivistických námetov, je nutné Tatarkovu koncepciu označiť nielen za predmodernú, ale za mýtickú⁶⁴. Mýtus je protikladom racionality, reflektivity a logickej argumentácie. Je to autorita, ktorá nespochybniteľne a nevyhnutne osvetľuje posvätné a úctyhodné z minulosti. Tatarka síce opakovane zdôrazňuje, že autorom mýtu je človek, z toho sa ale dochádza k záveru o potrebe mýtické rozprávania neustále reformulovať a ustavovať tak jeho legitimitu - nie sa ho zbaviť. Realizácia liberálnych východísk takmer výhradne (s výnimkou médií) na predmoderných vidieckych inštitúciách a mýtické založenie tradícií je v perspektíve teórie občianskej spoločnosti druhým *protirečením*.

„Zmysel Tatarkovho protitotalitného protestu, ktorý je nesporný, však nezachránime tak, že ho zbavíme všetkej protirečivosti, áno, i náhodnosti,“ (Mikula, s. 113).

Koncepcia *kultúry* je vo svojich univerzálnych determinantoch a prínosoch hľadaním občianskej spoločnosti. Potom však, čo je uplatnená v konkrétnom prostredí sa toto hľadanie dostáva do dvojitého protirečenia - občiansku spoločnosť totiž nie je možné založiť na základe prvobytnej identity ani na základe predmoderných štruktúr s mýtickou tradíciou.

Zovšeobecnením *protirečivosti v hľadaní občianskej spoločnosti* v esejách Dominika Tatarku je záver, ktorý znemožňuje uplatniť druhú ambicióznú požiadavku z úvodu práce v slovenskom kontexte. Havelka a Pehe volajú po inšpirácii československým spoločenským systémom roku 1968. Aj napriek reformnému hnutiu Pražskej jari je ale v tejto dobe slovenská spoločnosť nepripravená nato, aby sa v nej mohla rozvíjať spoločnosť občianska.

---

⁶⁴ Literárny kritik Valér Mikula pridáva k môjmu štrukturálnemu podmieneniu Tatarkovho mýtu intencionálnu rovinu, tvrdí, že autorovi išlo o terapeutické účinky, ktoré mali zahojiť národné traumy posledných desaťročí (Mikula, s.106). Keďže sa predmoderný mýtus tiahne aj Tatarkovým disidentským obdobím, kedy sa nielen v fikcii, ale aj na verejnosti označoval za „karpatského pastiera“ či „zbojníka“, otvára sa ďalšia alternatíva interpretácie. Podľa nej by mýtický aspekt jeho diela bol terapiou najmä súkromnou, a výskyt tohto aspektu by sa dal sledovať už v mnou sledovaných textoch. Tento dohad vychádza z všeobecnej tézy Petra Pitharta, kedy sa na adresu komunistických intelektuálov Pražskej jari rečnícky pýta: „*Šlo především o demokratický socialismus nebo o politické sebeurčení Československa? Nebo jen o generační záležitost odčiňování špatného svědomí - za každou cenu?*“ (Pithart, s.10)

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BERGER, P., LUCKMANN, T.: *Sociální konstrukce reality*. Pojednání o sociologii vědění. 1. vyd. Brno:CDK, 1999. 214 s. ISBN 80-85959-46-1
- EIS, Z.: *Domínik Tatarka. Mezi domovem, Prahou, Paříží*. Vyprávění o zrodu spisovatele 1. vyd. Praha:Gutenberg, 2001. 142 s. ISBN 80-86349-03-9
- CHATMAN, SEYMOUR: *Příběh a diskurz*. Narativní struktura v literatuře a filmu. 1. vyd. Brno:Host, 2008. 328 s. ISBN 978-80-7294-260-2
- CHARTIER, R.: *On the Edge of the Cliff: History, Language and Practices*. 1. vyd. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997. 191 s. ISBN 0801854369
- HAVEL, V.: *Dálkový výsledek*. Rozhovor s Karlem Hvižďalou. 5. Vyd. Praha:Academia, 2000. 237 s. ISBN 80-200-0801-2
- HAVEL, V.: *Do různých stran: eseje a články z let 1983-1989*. 1. vyd. Scheinfeld: Československé středisko nezávislé literatury, 1989. 526 s. ISBN 3-89014-055-6
- HAVELKA, M.: *Česká kultura a politika před různými horizonty generační zkušenosti 1918 – 1989. Nezapomenuté historie: sborník k 70. narozeninám Františka Svátka*. 1. vyd. Doplněk:Brno, 2007. 237 s. ISBN 978-80-7239-208-7
- HAVELKA, M., MÜLLER, K.: *Procesy transformace a teorie modernizace. Sociologický časopis*, 1996, roč.32, č.2., s.143-157 ISSN 0038-0288
- HAVELKA, M.: *Úvod do filozofie dějin: tradice, možnosti, koncepty*. In *Filozofie dějin: Problémy a perspektivy*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. s. 29-69. ISBN 80-210-3593-5.
- HORSKÝ J: *Několik poznámek na okraj sporu o dějiny*. [online] [cit. 25.11.2008] <<http://www.dejiny.nln.cz/archiv/04-2003/d3-42003.html>>
- HROCH, M.: *V národním zájmu*. 2.vyd. Praha:Lidové noviny, 1999, 199 s. ISBN 80-7106-298-7
- GRONDIN, J.: *Úvod do hermeneutiky*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1997. 248 s. ISBN 80-86005-43-7
- FALK, B.: *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. 1. vyd. Budapest:Central European University Press, 2003. 479 s. ISBN 963-9241-39-3
- INGLEHART, R.: *The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies. The American Political Review*, 1971, roč. 65, č.4, s. 991-1017. ISSN 0003-0554
- JUNGMAN, M.: *Socialistický realizmus*. [online] In *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. [cit. 6.2.2009] <http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf>
- KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956*. 1. vyd. Barrister&Principál:Praha, 2005. 776 s. ISBN 80-86598-98-5
- KAPLAN, KAREL: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956-1968. Společnost a moc*. 1. vyd. Praha:Barrister&Principál, 2008. 828 s. ISBN 978-80-87029-31-2
- KOHLBACHER, F.: *The Use of Quantitative Content Analysis in Case Study Research. Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*. [online], 2006, roč.7, č. 1. [cit. 1.5.2009] <<http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/75/153>>
- LIVI BACCI, MASSIMO: *Populace v evropské historii*. 1. vyd. Praha:Lidové noviny, 2003. 272 s. ISBN 80-7106-495-5
- LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E.: *Predjarie*. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967. 1. vyd. Bratislava:Veda, 2002. 392 s. ISBN 80-224-0707-0
- LONDÁKOVÁ, E. a kol.: *Rok 1968*. Novináři na Slovensku. 1.vyd. Historický ústav SAV:Bratislava, 2008. 213 s. ISBN 978-80-969782-9-8
- MANDLER, E.: *Škodolibé úsměvy svobody z let 1955 až 1992*. 1 vyd. Vydal Emanuel Mandler: Praha, 2005. 207 s. ISBN 80-239-4519-X
- MARUŠIAK, J.: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. 1. vyd. Brno: Prius, 2001. 185 s. ISBN 80-902995-1-2
- MAYRING, P.: *Qualitative Content Analysis. Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* [online], 2000, roč. 1, č.2 [cit. 1.5.2009] <<http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2385>>
- MIKULA, V. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov*. 2.vyd. Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry, 2005. 651 s. ISBN 80-7149-801-7

- MIKULA, V.: *Od baroka k postmoderne: Interpretačné sondy do slovenskej literatúry*. 1.vyd. Levice:LCA, 1997. 159 s. ISBN 80-88897-07-6
- MUSIL, J.: Česká a slovenská spoločnosť. Skica srovnávací studie. *Sociologický časopis*, 1993, roč.29, č.1, s. 9-25. ISSN 0038-0288
- MÜLLER, KAREL B.: *Češi a občanská spoločnosť*. Pojem, problémy, východiska. 2. vyd. Praha: Triton, 2003. 271 s. ISBN 80-7254-387-3
- MÜLLER, KAREL B.: *Evropa a občanská spoločnosť*. Projekt evropské identity. 1.vyd Praha:Slon, 2008. 238 s. ISBN 978-80-86429-84-7
- PATERA, L.: Tvorba Dominika Tatarky ve společenském a literárním kontextu. *Slovenské rozhľady* 1994, roč.1, č.1, s.29-43 ISSN 1211-0116
- PEHE, J.: Spor o povahu demokracie. [online] *Literární noviny*, 2007, roč.18, č. 3, s.7. ISSN 1210-0021 [cit. 16.5.2009] <http://www.literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=4855>
- PETRUSEK, M. a kol.: *Velký sociologický slovník*. Sv. 1,2. 1.vyd. Praha:Karolinum, 1996. 1627 s. ISBN 80-7184-311-3 (soubor) ISBN 0-946352-43-7
- PUTNAM, R.: *Making Democracy Work*. Civic traditions in Modern Italy. 1.vyd. New Jersey:Princeton University Press, 1993. 258 s. ISBN 0-691-07889-0
- PUTNAM, R.: *Better Together*. Restoring American Community. 1.vyd. New York:Simon&Schuster, 2003. 318 s. ISBN 0-7342-3546-0
- SCHULZE, H.: *Stát a národ v evropských dějinách*. 1. vyd. Praha:Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 366 s. ISBN 80-7106-393-2
- STONE, L.: Prosopography. *Daedalus*, 1971, roč. 100, č.1, s.46-79. ISSN 1548-6192
- SUCHÁNKOVÁ, M.: Tatarkova koncepcia kultúry ako zdroj ironizácie nadrealistického programu. [online] In *Poetika programu – program poetiky*. [cit. 6.1.2009]. < <http://www.ucl.cas.cz/slk/data/2006/sbornik/13.pdf>>
- STŘÍTECKÝ, J.: Úděl proměny a tvář sebeklamu. [online] *Literární noviny*, 2007, roč. 18, č.52, s. 21. ISSN 1210-0021 [cit. 8.5.2009] < http://www.literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=4783>
- ŠKLOVSKIJ, J.B.: *Teorie prózy*. 3.vyd. Praha:Akropolis, 2003. 287 s. ISBN 80-7304-026-3
- ŠTOLBOVÁ, E., TATARKA, D.: *Navrávačky s Dominikom Tatarkom*. 1.vyd. Bratislava:Literárne informačné centrum, 2000. 327 s. ISBN 80-88878-63-2
- TATARKA, D.: *Démon Súhlasu*. 1.vyd. Archa:Bratislava, 1991. 99 s. ISBN 80-7115-019-3
- TATARKA, D.: *Hovory o kultúre a obcovaní*. 2. vyd. Praha: Ipeř, 1997. 220 s. ISBN 80-901767-1-2
- TATARKA, D.: *Kultúra ako obcovanie*. Výber z úvah. 1. vyd. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 1996. 327 s. ISBN 80-967156-9-0
- TATARKA, D.: *Proti démonom*. 1. Vyd. Bratislava:Slovenský spisovateľ, 1968. 480s.
- VAŠÍČEK, Z.: *Archeologie, historie, minulost*. 1. vyd. Praha:Nakladatelství Karolinum, 2006. 157 s. ISBN 80-246-1161-9
- VEREŠ, J.: Národná obroda – príbeh jedných mienkotvorných novín. In *Studia Politica Slovaca*, 2008, roč.1, č.2, s.104-107. ISSN 1337-8163
- WRIGHT, G. H.: *Explanation and Understanding*. 1.vyd. Cornell University Press:Londýn, 2004, 230 s. ISBN 0-8014-8936-9

PRÍLOHA

*Prevzaté z
TATARKA, D: Kultúra ako obcovanie. Výber z úvah.
Vydala Nadácia Milana Šimečku 1996*

Kultúra ako obcovanie
Povedomie kultúry
Hovory o kultúre I
Hovory o kultúre II
Hovory o kultúre III
Obec božia obec človečia

Kultúra ako obcovanie (Úvaha o pohybe národa)

Najväčším divadelným predstavením, ktoré som zažil vo svojom krátkom, polstoročnom živote, je Filčíkovo predstavenie. Bože, Filčík! Ctibor Filčík. V hre Diabol a Pán Boh herec Filčík je, neraz, herec génius. Ďakujem Bohu, i keď v Boha neverím, i tak mu ďakujem, ináč sa neviem vyjadriť, za šťastie či čosi také ako satisfakciu, že som ho videl, počúval, zúčastnil sa na predstavení. Akýsi Francúz, filozof, móda, vrchol, aspoň vtedy, vrchol myslenia a povedomia pre neho, just pre neho, ináč takto vo svete neznámeho herca, napíše hru. Filčík — pekelník, na holé telo má natiiahnuté oblečenie z hladkej čiernej kože, váľa sa so žienkou v posteli, zväzda, rúha sa, soptí sentencie a blasfémie, vrší sa, zrádza a slúži, hladká sa po holom pupku, preoblieka sa. Nafahuje na seba kostýmy a úlohy muža v dejinách, dobyvateľa, zradcu, osloboditeľa, mnícha a kurevníka, spasiteľa, prežíva a vyhráva s vrcholnou vášňou metaforu či skratku dejín. Ktosi to zaznamenal v niekoľkoriadkovej poznámke. Bratislavské publikum alebo tento národ mal si hneď vtedy náležitým spôsobom uctiť herca, celým nespútaným temperamentom mal ho vyniesť do nebies. Ale či to urobil alebo nie, i keď to urobil len po nečase, neskoro, a vlastne len tak nijako, Filčík to vie a musí vedieť a my tiež, že bol bohovský.

V súvislosti s týmto Filčíkovým bohovským predstavením spomeniem ďalšie predstavenia, ktoré mi žijú v pamäti. Prichodia mi také vznešené, veľkolepé či jedinečné, že kvôli nim je mi ľúto, že moja mozgová kôra nie je ani len natoľko nesmrteľná ako magnetofónová páska, aby ste si ju mohli spustiť, počúvať, vidieť a zažívať niekoľko scén. Z nich by som spomenul ako svedok týchto čias takéto:

V Liptove pri Lubeli stojí svätý za dedinou. Tam nás Nemci postavili pred guľomety, že nás skosia. Nuž ako v takej chvíli chlapi sa naraz — prepytujem — vymočili a povedali: Tak teda poďme. Tak teda strieľajte. Mne vtedy oči padli na

toho svätého za dedinou. Pomyslel som na básnika, predstavou spojeného s tým svätým. Prosím, tak teda podme.

Alebo: Národná slávnosť na Devíne. Alexandrovov armádny súbor spieva pieseň Slávici, slávici, nebudte vojakov. Koniec vojny. A mne sa vybavuje v pamäti náš povstalecký vojak, ako sedí schúlený pod bralom. Zatrmem ho za plece. Zadruží to, ako keď stúpite na ľad. Pekný, čerstvo vyholený. Pod kožou mu vidím cibulkovité koreničky porastu, na nose dlhý cencúľ ľadu.

Alebo: V máji tohto roku prežívam študentské povstanie v Paríži, ako som už bol o tom písal na stĺpcoch tohto časopisu. Vo dne lietam po múzeách, katedrálach a v noci — na Sorbonne alebo v Odeóne. Celý ten čas, vo dne v noci, trvá míting. Som tu síce cudzinec, ale nie zvedavec, nie mocenský konkurent alebo dokonca, v tomto prípade, zlomyselný Američan. Chceli ste byť supervelmocou, teraz to vidíte. Tomuto národu len dobré žičím. A predsa ma strhlo, unieslo toto predstavenie, aké nijaký režisér na svete nenarežiruje, nijakí herci na svete nezahrajú. Generál a prezident tejto krajiny, nepochybne veľký a nesmrteľný muž, hovorí z duše tomuto národu: My Francúzi. Po našom nebi nemôžu lietať cudzie lietadlá. My sa nemôžeme vzdať ambície, že sme a chceme byť najinteligentnejší národ na svete. A vidíte. Tento národ, jeho univerzitná mládež práve preto sa vzbúrila. Sebavedomý a inteligentný národ nemôže, za nijakú cenu na svete nemôže pristať na úlohu konzumenta hocičoho, blahobytu, slávy či kultúry.

Alebo udalosti u nás. Spomeniem zhromaždenie národa v pražskom zjazdovom paláci. Jedinečné predstavenie, ak to smiem tak nazývať. Text hry nebol napísaný. (Ak počúvacie mechanizmy zaznamenali, čo sa tam povedalo, budúce pokolenie si povie: Takýto text môže napísať len história, taká a taká historická situácia, kolektívny autor.) V tejto geniálne prostej hre národ má otázky, svoje existenciálne otázky. Ty činiteľ (aktor, aktér, dnes už len herec), odpovedaj. Ak neodpovieš a pravdivo, prosím stráž sa, odíď zo scény (dejín). Aby sme ťa uznávali, musíš odpovedať, čo my už beztak vieme, k čomu sme sa už rozhodli. Ale to si rozmyslí, čo povieš. To je tvoj záväzok. Teraz toto naše zhromaždenie je akt, jeden z aktov, ďalšie akty budú nasledovať.

Je to dramatická úžasná hra, ktorá stojí za to, za všetko. Celý národ sa jej zúčastní. (Pomocou televízorov a telekomunikačných prostriedkov scéna sa rozšírila na celú republiku. Telekomunikačné prostriedky konečne zase majú svoj zmysel. A za nás na otázky odpovedá muž. Muž, ktorý sa nedal zlomiť. Odpovedá inteligentne, vtipne, pohotovo.)

Ono normálny či kultúrny človek, človek i národ, na stenu v izbe si zavesí podobizne svojich predkov, bohov, či podobizne mužov, ktorých uznáva svet ako géniov, podobizne štátnikov, ktorých si zvolil, ktorí predstavujú suverenitu jeho republiky. Ale tento národ raz zdivel, potratil rozum a slobodu a či dokonca aj zmysel pre dôstojnosť, vkus, mravnú normu, zmyslí si vo všetkých verejných miestnostiach, kde sa zhromažďuje, vo všetkých triedach škôl ako vzor občianskych cností, ako symbol svojej slobody a suverenity vyvesiť podobizne Figuru, ktorý ho znevažuje. Pred tvárou tejto kreatúry rozprávajte mládeži o Povstaní alebo oslobodení, hovorte o revolučnom géniovi národnej poézie, ste luhár a pokrytec, či chcete, či nechcete. Nijaké oslobodenie tu nebolo, alebo oslobodenie znamená otroctvo, Jankovi Kráľovi sa posmieваме, pokým tu visí

táto podobizeň, táto žaba na prameni. O akej národnej či socialistickej kultúre sa tu dalo hovoriť? O akej historickej spravodlivosti? Aký zmysel malo národné povstanie?

Odohrá sa takýto akt, jeden, druhý. Figura sa zvesí zo stien, všemocný predstaviteľ duchovnej a svetskej moci z panteónu sa presťahuje do panoptika vodcov a figurín.

Národ si vydýchne s úľavou. Na konci jedného aktu hry. Ako nazveme tento náš spoločný povzdych úľavy? Ako sa nazýva hra, na ktorej sa všetci účastníme? Táto hra je omnoho staršia ako Sofokles, ako dionýzovské hry. Táto veľká a národná hra našich dní sa nazýva revolúcia. Povzdych úľavy, toto posilujúce obecné pomyslenie, že predsa len pravda víťazí, že národ predsa len môže, keď chce — sa nazýva... Katarzis? Sa nazýva rehabilitácia. Očista. Precitnutie. Obnova zmyslu života.

O čom to hovorím? O kultúre — o možnom zmysle nášho života.

Bohatstvo, moc alebo sláva nám, tomuto národu, nehrozia. Iba ak by pár jednotlivcom. Ak by malo byť zmyslom života bohatstvo, moc alebo sláva, život tých ostatných, ktorí sa nezmohli na bohatstvo a moc, ktorou sa iní preslávili, zvečnili, užívali šťastie a slobodu, život tých ostatných by nenašiel naplnenie, bol by márnym a nezmyslom.

Ak má život zmysel, má zmysel obecný, dostupný každému. Zmysel, ktorý sa naplňuje nie až raz v budúcnosti alebo po smrti, ale každým dňom a každou chvíľou a každému, väčšine a všetkým, ktorí nie sú bohatí, mocní ani geniálni.

Zmyslom, naplnením či slávou života pre týchto ľudí sú takéto veci: vedieť, že teraz po práci ma doma čakajú žena a deti. Prídem, umyjem si ruky a sadnem za stôl. Žena a deti ma uznávajú, čakajú na mňa s obedom. Vše sa mi môže stať aj takáto vec, že prídem do krčmy, môžem ponúknuť všetkým, ktorí tam sedia: Chlapi, čo si vypijete? Chlapi sa mi zasmejú: Jano, čo si banku vylúpil, alebo si voly predal? A ja poviem: To viete, banku som nevlúpil, ani voly som nepredal, ale dostali sme prémie. Tak teraz pred celou krčmou rozprávam, lebo viem, že uzná, prečo ja teraz platím.

Poznal som Američanov, ktorí prišli domov do kraja, chceli si zakúpiť majetok a zostať doma gazdovať. Ale týždeň či dva celú krčmu častovali, kúpili zvon pre obec. Vrátili sa. Po rokoch zas takisto. Celá obec ich na cestu odprevádzala. To bolo všetko. Celá obec si o nich rozpráva. Za počastovanie mohli si kúpiť majetok, alebo si dať postaviť hrobku, alebo dom pre siroty. Ale oni? Im sa rávalo: počastovať a mať pocit. Pre nich čosi také bolo slávou života. Nič rozumné.

Claude Lévi-Strauss v súčasnosti objavuje pre nás zabudnuté svety. On a etnológovia, ako pred nimi cestovatelia, nám dosvedčujú, že život primitívnych národov plynie celý v kultúre ako rybička v čistej vode, ako v rodnom živle. Kultúra pre človeka a ľudské spoločenstvá je rodným živlom. Kultúra je toľko ako ľudské povedomie, ktoré sa predpokladá už v prvopočiatkových štádiách ľudského vývinu. Že ľudská, a teda spoločenská existencia v kultúre je totožná, to nie je hypotéza, ani utopistický sen, ale doložená, poslednými zvyškami ešte žijúcich primitívnych národov doložená skutočnosť.

V týchto kultúrach zrod človeka, detstvo, dospievanie, pohlavné zasvätenie, smrť, každodenný život s lovom, rybolovom, zbieraním lesných plodov,

nasycovaním a spánkom bol obrad, bohoslužba, organizované, uvedomované, zmysluplné obcovanie jednotlivca so spoločenstvom, spoločenstva s prírodou, duchmi zvierat a živlov, duchmi predkov, naplňujúcou sa prítomnosťou, zvečňujúcou sa minulosťou. Zmyslom života je život, je akt, pohyb, je chvíľa, prítomná ako nasledujúca. Človek žije v prítomnej večnosti. Niet času. Deň a noc, prírodný cyklus zmien je iba akýsi kaleidoskop v týchto kultúrach umenia, lebo všetko je umením, hrou i tvorbou, predstavením, azda reprízovaným, nie však mechanicky sa opakujúcim divadelným predstavením. Pustiť sa na more na rybolov v lodičke ako škrapina, uloviť v bezprostrednom zápase mocné zviera je dráma, v ktorej sa život vykupuje životom. Režisérom týchto predstavení je náčelník, kňaz, zaklínač duchov a lekár. Kultúra je tu sebauvedomovacím telesným procesom, neustálou obnovou telesného, rozumie sa zmyslového pocitu tancom, krikom a inými prostriedkami. Aby nás neomrzelo stále chodiť len vo svojej vlastnej koži, primitívny človek sa denne preobliekal do stále nových koží, reálnych koží zvierat a umelých imaginárnych koží z blata, farebných hliniek, peria, tráv. Natieral sa, líčil, maľoval, napichával si do uší, nozdier cudzie predmety, tak ako sa dnes dieťa na kúpalisku pri rieke natiera blatom, ako sa i dnes ženy maľujú pre telesný pocit novoty, zmeny. Pretvárať vlastnú pokožku bolo prvotným veľkým, rafinovaným, vše bolestivým či bolestným umením. V univerzite kultúr svoje význačné, ak nie základné miesto mal urbanizmus, ktorý sa vyjadroval dispozíciou obce, jej orientáciou, usporiadaním. Dispozícia, orientácia obce bola výrazom — doslova tak — svetového názoru, výrazom kozmologických predstáv človeka o svete práve tak ako egyptské pyramídy. Architektúra bola však nie ani drevená, ani hlinená, ale trávová, práve taká ako vtáčie hniezda.

Nech sa tieto kultúry primitívnych národov nezachovávajú v živom stave do súčasnosti vďaka zemepisnej odľahlosti, vďaka prírodnej neprístupnosti pred ničivou, vyvražďujúcou mocou civilizácie, nebudeme o nich vedieť zhola nič, ani že vôbec kedy existovali. Lebo jej materiálom bolo ľudské telo, tráva, vtáčie pierko, bobuľa ako náhrdelník.

Archeológia nevykopáva nádhernú pokožku krásavice, pomaľovanú, natretú medom, posypanú páperičkom, ale vykopáva len popolnice, len pálenú alebo požiarom vojen spálenú hlinu, v skratke povedané.

O vyspelosti kultúr, o ich zmysle súdime vedomky či nevedomky z toho, čo sa z nich zachovalo. A z kultúr prehistorických, ale aj historických, pretrvávajú iba márne trosky. My tieto trosky nazývame hmotnou kultúrou. Logickým protikladom pojmu hmotná kultúra je kultúra duchovná. Takýto dualizmus výkladu kultúry je pojmová konštrukcia. Z dochovaných trosiek kultúr, z tej takzvanej hmotnej kultúry niektoré diela, ktoré momentálne hovejú nášmu vkusu a tendenciám, vyhlasujeme za umelecké, zhromažďujeme ich do múzeí. Hľadáme spoločný znak týchto trosiek, disparátnych. Ich spoločný znak je čosi, čo nazývame umenie alebo majstrovstvo. Z dedukcie robíme ďalšie dedukcie, asi takéto: Kultúry smerujú k umeniu. Umenie je zmyslom života a kultúry. Umelecké diela, ktoré sa nám zachovali, pretože sa zachovali, sú z trvácnych materiálov. Umeleckým dielom teda umelec a ten, ktorého zobrazujú, kto stvoril podmienky, aby vznikli, sa zvečňujú. Umenie je teda výrazom večnej túžby po nesmrteľnosti. A preto človek má byť bohatý a mocný, aby sa stal nesmrteľný ako vládca — ako faraón.

Pritom, pravdaže, nikto nevie povedať, čo to umenie je a čo to bolo, i keď sa vyhlasuje za cieľ života jednotlivcov, ba národov. Aký to paradox: Človek v minulých epochách nebol si vedomý, že tvorí umelecké diela a predsa ich vytváral akoby mimochodom. Ako slepá kura nachodí zrno. Umenie sa nevyvíja, len umelci našej novej epochy sa tak vyvinuli, že vedome tvoria umenie pre umenie. Táto špecializácia nastala celkovou deľbou práce. Umelecká činnosť sa vymanila z účelovosti, zautonómnela. Špecialisti sú tvorcami, tvorcami umenia a umení. Tí ostatní sú konzumenti. Ich zmyslom života je tráviť umenie — hľadiť naň v galériách a múzeách, chodiť do kina, divadla, na koncerty. Ľudia, ktorí to robia, sú kultúrni. Keď v tom vidí svoj zmysel života čo najväčší počet ľudí, celý národ je kultúrny. Kultúrnosť národa sa meria podľa masového konzumu kultúry, kníh a filmov, podľa takzvanej návštevnosti.

Toto je, či dosiaľ bola, naša bežná, ba priam povinná predstava o kultúre, o kultúrnosti národa.

Ale to je absurdné. Je absurdné, je smiešne, ba je zhubné a rozvratné vychádzať z koncepcie, že kultúra, to je umenie, to je súčet umeleckých diel minulosti a prítomnosti. Že cieľom štátnej politiky je podporovať umenie, tvorbu nových umeleckých diel. Tvorbou kultúry ako súhrnu umeleckých diel sú poverení špecialisti, školení, kvalifikovaní odborníci — umelci z rôznych odborov, organizovaní v umeleckých zväzoch, vedení napríklad Tomášom Sloukom alebo iným ideologickým tajomníkom pre veci umenia a národnej kultúry. Nech sa táto schéma akokoľvek vylepší, zdemokratizuje, alebo čo ako modifikuje, zostane vždy absurdná. Absurdná zostane takáto špecializácia: Výrobcami umenia, teda národnej kultúry, budú tvoriví špecialisti, koniec koncov vždy len hŕstka tvorcov, a ostatôk, celý národ bude konzumentom ich diel alebo produktov (pravda, spolu s dielami importovanými alebo preloženými). Najväčšia absurdnosť je táto vec:

Národ konzument kultúry. Nie tvorca, subjekt kultúry, ale konzument, objekt štátnej alebo straneckej starostlivosti o kultúru.

S takouto úlohou kojenca či batolaťa nijaký národ ani jednotlivec v nijakom zriadení sa nemôže uspokojiť. Zahynul by na nedostatok pohybu ako kŕmna hus, zadusil by sa i drobným zrnkom kukurice, ktorým by ho raz kŕmil štátny umelec. Z kultúry ponímanej ako umenie, ako súhrn umeleckých diel duchovných z minulosti a diel vytváraných v prítomnosti, vypadla nám základná vec: Revolúcia. Z povedomia kultúry vypadli nám spoločenské prejavy.

Kultúra je vedomie a svedomie človeka a spoločenstva rodového, kmeňového, národného či všeludského. Marxisti hovoria, že je odrazom spoločenského vedomia. V súhlase s touto definíciou mohli by sme povedať, že kultúra je uvedomovaným stavom spoločenstva, postupujúcim stavom spoločenstva. Stav, ktorý nesieme v sebe a na sebe, postupujúc dejinami, ako slimák nesie svoju ulitu, ako žena nesie na sebe svoju pomaľovanú pokožku. Kultúra ako vedomie či svedomie spoločenstva, keby dlhší čas zostalo z určitých príčin bez pohybu, zaspalo by, prestalo by sa uvedomovať. Kultúra je teda obnovovaným, jatreným, neustále jatreným stavom povedomia.

(Slovo svedomie v našej reči je kalkom, je otrockým cirkevno-slovanským prekladom latinského pojmu consciencia od slova vedieť, vedenie, byť si povedomý, vedomie, teda svedomie, spolupovedomie. Doložme, že v súčasnosti

človek prijal v Charte ľudských práv sebadefiníciu: Človek — na rozdiel od živočíchov — je bytosť, ktorá má svedomie. Svedomie je pre človeka a národy spoločná a najvyššia inštancia, ktorej sa v sebe dovoľáva. Svedomie je preňho zjavne ušľachtilejšie, múdrejšie a rozumnejšie ako vedomie, ako on sám. Svedomie je jeho transcendencia, transpozícia, to, čo ho prevyšuje, je to, čím trčí pred seba ako špička oja pred záprahom. Predsa nemôže pre nás byť príčinou nedorozumenia, ako svoju transcenciu, svoju špičku oja, ktorú pred sebou vlastnou energiou poháňame, nazývame. Apoštol Pavel ju oslovoval ako Boha, dnes americký dramatik A. Miller v hre Smrť obchodného cestujúceho ako Jacka brata: Čo myslíš, Jack. (Komu by malo prekážať, že my, pokolenie sirôt po otcoch padlých v prvej či druhej vojne, oslovujeme ho: mama moja. Vidíte, mama moja, ale som sprostý, sprostý trubiroh, urobil som to a to, a nemal som.) Podľa mojej mienky si človek a spoločnosť, do ktorého je začlenený, nevedomujú základné otázky svojej existencie ako otázky, čo je to dobro, pravda, krásno, spravodlivosť, sloboda, ale omnoho primárnejšie, senzualnejšie, asi takto: Baví ma to, alebo ma to nebaví? Stojí to za to, alebo to za to nestojí? (To znamená, za cenu môjho života, za cenu všetkého môjho úsilia.)

Keď to stojí ešte za to, človek si hovorí: Žijeme, žijeme. (Chváliť sa nemáme čím. A žalovať sa? Komu?) Keď to už nestojí za to, keď nás už nebaví, hľadáme individuálne riešenia a či východiská. Individuálne východiská z položenia, kde nás to už nebaví, sú antispoločenské počiny: zbojstvo, vraždy, samovražda. Spoločenské východiská sú rebélie, vzbury, vojna, revolúcia.

Najveľkolepejšími kultúrnymi dielami ľudstva sú rebélie a revolúcie. Rebélie a revolúcie sú vrcholnými kultúrnymi dielami, prejavmi kultúr, tried a národov, zrážok národov. Revolty, rebélie, revolúcie patria do spoločenskej či spoločovacej kultúry ľudstva. Rebélie a revolty svojou povahou, povahou materiálu svojho prejavu, pominuteľného, ba chvíľkového, procesného patria k jedinečným a neopakovateľným dielam ako divadelné predstavenia. Predstavenia, v ktorých nebolo divákov alebo štatistov, v ktorých všetci súčasníci boli účastníkmi, aktérmi, činiteľmi, dejateľmi — čo aktér-herc v našom slovnom preklade znamená. V rebéliách a revolúciách, v tých jedinečných divadelných predstaveniach všetci príslušníci si zahrli svoju úlohu, v danej chvíli sa realizovali, vše za cenu života. Tieto vrcholné diela ľudstva pohltil čas takmer bezo zvyšku. Z posledných zachovali sa nám iba svedectvá, najčastejšie nepriame svedectvá, odraz v dielach z trvanejších materiálov, ako je hlas, gesto, hmota mozgu, papyrus či vosk.

Historik minulosti práve tak ako historik súčasnosti musí si uvedomiť, že sa neustále nachodí pred troskami, pred zvyškami ľudských kultúr. Že sa nachodí pred riečicou, ktorou pretiekol život. Z niektorých kultúr nezachovala sa ani len táto riečica. Ani len popolnica. Lebo materiálom ich prejavu bola, ako som povedal, pokožka, tráva, nepálená hlina. Niektoré kultúry sa vyjadrovali iba gestom, slovom, pohybom, obradom. Ešte G. I. Caesar na svojich dobyvateľských výpravách sa stretá s kmeňmi, ktoré nazýva „inculti“, bez náboženstva a kultúry. Kmene, na ktorých cudzinec a najmä dobyvateľ nemohol nič vidieť, čo ich drží pospolu, teda tvorí ich kultúru, nič, čo by sme dnes nazvali hmotnou kultúrou alebo dielami umenia.

Podľa materiálu, s ktorým sa nám dochovali niektoré kultúry, hovoríme

o populnicových kultúrach. Kultúry juhoamerických kmeňov, ktoré popisuje Lévi-Strauss, mohli by sme pomenovať trávovými kultúrami. V určitom, polemicky vyhotrenom, zmysle mohli by sme povedať o našej národnej kultúre, že je kultúrou drevenou. Z trávovej ako z drevenej kultúry sa nezachová nič.

Z drevenej kultúry slovenského ľudu, práve tak ako z každej, ako z egyptskej kultúry pyramíd, zachovávajú sa nám iba trosky.

Z toho, čo sa nám z kultúr zachovalo, vytvárame si hypotézy, čo je vôbec zmyslom tvorby. Vidí sa nám, že zmyslom života je pretrvať, zostať čímisi nesmrteľní, zvečniť seba, svojho vládcu. Dielam, ktoré sme vyhrabali zo zeme, zvyškom kultúr, ktoré pretrvali, prisudzujeme, právom či neprávom, spoločnú kvalitu, umenie. Zmyslom života jednotlivca a národov je to, čo ho pretrváva, čo z neho robí nesmrteľný subjekt dejín. Kultúru si zužujeme na umenie, na diela pomyselnej i trvanlivej hodnoty. To je umenie. Výrobcovia našej nesmrteľnosti sú umelci, architekti a sochári, potom azda geniálni básnici.

Ale toto je aspekt faraónov a podľa ich vzoru všetkých vládcov a ich prisluhovačov.

Pre poddaného zmyslom života nie je večnosť, ale chvíľa. Chvíľa uspokojenia, blaženosti, naplnenia, vyvršenia. Iba boháč a vládca chce zvečniť, využiť ľudí a materiály, aby ho mumifikovali a zvečnili umením, spodobením v žule, zlatej maske, pyramídou, kurhanom či portrétom.

Zistenie etnológov o totožnosti kultúry a spoločenstiev primitívnych národov platí aj o súčasných národoch. Platí aj o spoločenstve nášho národa.

Všetko, čím sa národ vyjadruje, všetky jeho prejavy tvoria jeho kultúru, slovesnú, výtvarnú, spolčovaciu. Všetky jeho prejavy nepatria síce do umenia — to je otázka kritérií — ale patria do kultúry.

Poviete si: Vlastne si nepovedal nič, opísal si ako krasokorčuliar jednu piruetu, jednu tautológiu, jedno slovo nahradil si druhým. Ak je život národa totožný s kultúrou, povedal si len, že všetky životné prejavy spoločnosti patria do jedného rámca, totiž do života. A tak to je.

O čo mi teda ide? O kultúru. O uvedomenie si jej koreňov, jej funkcií. To máte tak, keď jedno slovo nahradíte druhým slovom, ako keď si preložíte brvno, ktoré vás tlačí na jednom pleci, na druhé. Azda nie celkom zbytočne.

Prvé poučenie z tohto prekladania bremena z pleca na plece je takéto:

Národ nežije pre umenie: (Neviem, či by to mohli povedať o sebe veľkí básnici a umelci, prečo žili, či pre umenie alebo bohvie pre čo iné.) Ale dá sa povedať: Národ žijúc, to znamená prejavujúc sa, vytvára aj čosi, čo sa nazýva, alebo raz nazve (dodatočne) umením, dielami, ktoré chvíľu vzniku čímisi pretrvávajú.

Muž musí mať ženu, aby bol mužom (a nezvrátil sa). Huslista husle, herec publikum. Národ musí mať možnosti prejavíť sa, aby mal chuť vôbec čosi robiť.

Tento národ, ktorý za najťažších podmienok túto krajinu pokryl vrstvou svojej výraznej ľudovej kultúry, v našej novej epoche, v epoche socializmu prestal tvoriť, uplatňovať svoju vôľu, dokonca vkus. Jeho nové dediny, jeho nové cintoríny sú schematické, na jedno kopyto, bez ducha, bez poriadku rozfahané. Komu by vôbec zišlo na um porovnávať kultúrne domy, ktoré sme sem-tam postavali, so starými dedinskými kostolíkmi? Kde sa zhromažďuje z vlastnej potreby a vôle? Azda už len po krčmách. Áno, tento národ sme oslobodili od

všetkého, lesov, pôdy i zodpovednosti. Miesto Boha a svätých na nebesách sa usídlili „tí tam hore“. Tí všetko a za všetko môžu, ja nič, ja muzikant. Politika je panské huncútstvo. Ba ešte čosi omnoho horšie ako bývalo. Donebavolajúca krivda a cigánstvo. Kultúra je pre nás obcovanie. Je rozhovor. Je dorozumievanie. Je súhrnom skutkov. Je národnou aktivitou. Je súhrnom jeho všetkých prejavov. Keď sa prejavujeme slovami, hovoríme o slovesnej kultúre. Keď sa vyjadrujeme usporiadaním krajiny, priestorom, stavebnými materiálmi, pomalovanou pokožkou, odevom, hovoríme o výtvarnej kultúre.

Slovesná a či výtvarná kultúra je pre nás iba jednou či druhou stránkou národnej kultúry. Takisto musíme hovoriť o pohybovej, hudobnej stránke. Kmeňom národnej kultúry je kultúra spolčovania, kultúra spoločenská. Jej prvým výrazom je zhromaždenie obce a spoločenstva raz pri vatre uprostred chatrč, inokedy v architektonických priestoroch chrámov pri bohoslužbách, dnes v priestore vytváranom telekomunikačnými prostriedkami v okruhoch vysielateľov, pri rozhlasových a televíznych prijímačoch napríklad. Alebo je to zhromaždenie na Bradle napríklad, v okruhu priameho vizuálneho vysielateľa Jurkovičovej mohyly na výšine.

Veľké je umenie, ale večne zelený je strom života.

A tu je moja troška, ktorú prinášam v týchto rozhodujúcich dňoch do mlyna. Prosím, aspoň vezmite to na vedomie.

Život a súčasne udalosť nastolili otázku, čo je nevyhnutné urobiť, aby národ nebol, necítil sa konzumentom kultúry, objektom machinácií, alebo i dobre mienenej starostlivosti o kultúru.

Zo všetkého, čo som povedal, vyplýva:

Otázka socialistickej kultúry sa koncentruje do otázky práva a slobody slova a prejavu. Do otázky práva a slobody spolčovania, práv, ktoré zaručuje každá ústava demokracie. Zaručuje na papieri, v skutočnosti všemožne oklieštuje. V podstate viac-menej len trpí pre krásu svojho peria. Naša socialistická, teda aj demokratická republika tieto práva nemala by iba vystrčiť do svojej budúcej ústavy ako krásne perie, ktorým sa bude chlúbiť pred cudzinou. Musíme trvať na tom, že sväté práva občana sú jeho svätou povinnosťou. Jeho zmyslom. Ty občan, v tomto štáte máš dôveru. Za dve uplynulé desaťročia občania zmeraveli, zbojazneli. Ja, socialistická republika, nielen ti zaručujem tieto práva, ja ťa v dôvere k tebe nabádam, aspoň zatiaľ, uplatňuj ich.

V skutočnom uplatňovaní, to znamená vyššom ako vôľou občanov neobmedzovanom uplatňovaní svätých práv, ktoré sú i svätými povinnosťami voči nám ako spoločnosti, vidíme začiatok rozvoja socialistickej kultúry. Áno, začiatok. Začiatkom nebývajú veľké a nákladné stavby, ale ľudové zhromaždenia, spontánne ľudové slávnosti, azda rúcanie starých modiel, vše i neviazaná skúška, ako nám sloboda padne na telo.

Myslím, že je veľmi naliehavé, aby sme v sebe a najmä v mladom pokolení obnovili povedomie celistvosti národnej kultúry. V kultúre nevyjadrujú sa len umelci. V kultúre sa vyjadruje celý národ.

Povedomie kultúry

*Bože, koľko je v nás
poddanstva!*

Pozostatky osloboditeľov Bratislavy boli pochovávané nie do posvätej zeme, ale do zeme politickej: do trávniku pred palácom prezidenta slovenského štátu, neskôr palácom Slovenskej národnej rady, naposledy dielňami pionierov. Potom pozostatky prenesú znútra mesta na výšinu, najkrajšiu výšinu nad Bratislavou. Bratislavčania všetkých národností výšinu nazvali ruským cintorínom. Mestský architekt navrhol pamätník v podobe kurhanov, trávnatých mohýl, opevnených vencom nedobytných pevností — hrobov za slobodu padlých hrdinov. Architektova predstava bola v tých časoch zrozumiteľná každému. Pripomínala boje a víťazstvo pri Stalingrade, hoci sa už vtedy namietalo, že Rusi nie sú Skýti a že trávnatá mohyla je prirodzená v rovinnej stepi, menej už na výšine nad Bratislavou. Potom zo zoskupenia štyroch skýtskych kurhanov stal sa slovenský a slovanský Slavín, cintorín činiteľov. V múre Slavína podľa vzoru kremelskej hradby našiel svoj výklenok, svoje miesto večného odpočinku národný umelec a vyhlásený zakladateľ slovenskej literatúry novej epochy.

Ale deložovali ho. Kto ho deložoval? Ten, kto ho vyhlásil za národného umelca, alebo zas niekto iný?

To tiež patrí do kultúry?

Kultúra je vnútorný priestor každého z nás, priestor slobody. Kultúra je široká ako život. Kultúra je hlboká ako dejiny, ešte hlbšia. Je hlboká ako najstaršie prejavy človeka. Je hlboká tridsať-štyridsaťtisíc rokov. Je hlboká vlastne ako večnosť, ako večnosť ľudského pokolenia.

Na nepatrnej úvršinke zákľuky rieky Nitry, ktorá sa odjakživa rozlievala, ako sa ešte i dnes rozlieva, hlbili základy pre družstevný kravín. Prišli na kultúrne poklady: archeológovia zapustili sondu do pravekej minulosti našej zeme až na samé dno, až po vrstvu ľudskou rukou neobrábanej pôdy. Odo dna hore ako stupne schodišťa stúpajú farebne odtienené, rôzne syté vrstvy kultúrnej pôdy. Tie stupne zo dna minulosti či ľudskej večnosti archeológovia nazývajú horizontmi. Každý horizont kultúrnej pôdy predstavuje kultúru a kultúry národov, ktoré sa kedy usadili, alebo čo len prešli územím našej vlasti. Oblúk Karpát nikdy nebol neobývaným a nekultúrnym pohraničím, hvozdom, ako to kedysi tvrdila nášmu národu nepriateľská historiografia. Ale naopak. Oblúk Karpát, chránený od severu, bol odjakživa nekonečnou pôvabnou vlasťou, zátiším, závetrím, prírodou chránenou a ochraňovanou oblasťou pre všetky národy. Celé územie našej vlasti je pokryté vysokou vrstvou kultúrnej pôdy, to znamená, ľudských kultúr. Archeológia je veda napínava a nesmierne príťažlivá, menovite pre tzv. historicky mladé a či nehistorické národy, ako sa aj my sami radi nazývame. Archeologické poučenie, ktoré z toho vyplýva: ktorýže národ je tu nehistorický? Túto podtatranskú krajinu pokryli sme a pokrývame silnou vrstvou kultúry, kostrami a krvou svojich predkov. Naši predkovia neboli o nič hlúpejší ako sme my dnes. Už dávno pred nami našli zaľúbenie práve v tých istých miestach, výšninách, polohách, kde ho aj my dnes nachodíme. Pre svoje potešenie vyrábali tie isté predmety, brusle, náramnice a bohyne. Muži sa chceli páčiť, imponovať ženám a ženy mužom ako my dnes, parádili sa.

Archeológia práve tak ako etnológia ponúka nám poučenie, pokiaľ sme schopní poučiť sa, že sa človek správa, rozmyšľa, koná v podstate rovnako, rovnako zakľína a čaruje. Za nijakú cenu, ani za cenu rozumu nevie sa zmieriť s tým, že zomiera. Každý chce čímsi prežiť, akýmsi spôsobom, aspoň čímsi chce zostať nesmrteľný, večný, božský.

Preto všetky kultúry, všetky národy odjakživa uctievali si svojich predkov. Predkovia stávajú sa bohmi. Uctievali si svoje sídla a výšiny, ktoré pokladajú za nedotknuteľné a sväté, lebo trvajú na svojej osobnej, miestnej, kmeňovej či národnej totožnosti, ktorej znakom je raz tetovanie, inokedy kroje, spevy, obrady, zvyky.

Tu v jednej chvíli vyhlási sa revolúcia v kultúre. Začína sa nová, naša epocha ľudstva. Staré kulty neplatia. Staré hodnoty neplatia, alebo ich treba prehodnotiť nakoľko platia, čo sa nám hodí, čo nehodí.

Desaťročia od konca vojny, od oslobodenia, od víťazného února nazývame, nie z nášho hľadiska, obdobím tzv. kultu osobnosti, ktoré konečne predstaviteľ strany nazve z nášho hľadiska a bližšie pravde dobou represii. (Nazval ju takto Alexander Dubček pred voľbou prezidenta, predstavujúc kandidáta arm. generála Ludvíka Svobodu v postavení drobného družstevného pracovníka.) Áno, je nevyhnutné túto dobu nazývať takto: dobou represii, dobou národného útlaku.

V oslobodenej republike kultúra — lebo hovoríme o kultúre — dostala sa hneď pod kuratelou ideologických tajomníkov. Vládca vytypoval obeť na zastrašenie a guberniálni tajomníci podľa subordinácie hneď tajne zorganizovali, verejne vykonali za všeobecného súhlasu komunistov a celej tlače ideologickú popravu.

Divide et impera. Rozdeľ a vládni.

Dnes sa považuje za samozrejmé, prečo kultúra v Československu musela dostať úder práve na Slovensku. Slabý dúfa, že bude mať pokoj, keď sa nezastane ešte slabšieho.

Vládca či generál s pohrdaním hľadá na civila — civilom je preňho každý občan. Prirodzenosťou mačky je chytať myši, prirodzenosťou generála je obliekať každého a všetko do uniformy. Aby sme tomu mohli veliť: Brigáda, na môj povel! Pozor! Pochodom vchod! Brigáda k zemi! Brigáda, plazením vpred! Brigáda, vztyk! Uniforma je znakom podriadenosti. Generál vás musí najprv navliecť do uniformy, aby vami mohol orať blato, aby vás mohol riadne vyobracať, aby z vás a všetkého uhnetol masu, vojenskú, poslušnú, zmobilizovanú masu.

Po víťaznom únori, od päťdesiatych rokov ako na rozkaz všetko u nás navlieka na seba uniformu, novú, pravdaže novú, ale povedzme tiež cudziu uniformu. Vorošilovgrad, dnes už len Nová Dubnica musí byť kópiou mongolského hlavného mesta Ulánbátaru? Krásny palác admirality v Leningrade so svojou ihlancovou vežou má zmysel nad Nevou, je to maják nad Nevou. Ale aký má zmysel v mongolskej stepi? Ale aký má zmysel na Považí v historických a krajinných súvislostiach s trencianskym hradom Matúša Čáka?

Generalissimovi poskoci v straníckom a štátnom aparáte urobili všetky opatrenia v ideológii, v hospodárstve, v školstve, v inštitúciách, v spoločenských organizáciách, aby sa národ nemohol prejaviť vo svojej osobitosti, vo svojich ambíciách, dokonca aby si nemohol uctievať predkov, svojich hrdinov. Pokým sa to dá povedať, treba to povedať jasne:

Slovenský národ mal stratiť historické povedomie svojej osobitosti, mal sa počesťiť, mal splynúť v československý ľud a ako československý ľud i po jazykovej stránke podľa Generalissimových téz o jazykovede splynúť v zónový jazyk, a napokon, ako sa rozumie, porušiť sa, podobne ako splyvajú v Spojených štátoch najrozličnejšie národnostné skupiny.

Novú a cudziu uniformu obliekajú si u nás nielen regrúti, ale aj detičky v materských škôlkach, školách, ČSM, ale aj železničiari, umelci, spisovatelia, filozofi, ale aj mestá, nové sídliská, ulice, nové časopisy, dokonca si ju obliekajú heraldické zvieratá na štátnych znakoch. Jedni si ju navliekajú len na telo, druhí aj na dušu, na myslenie a cítenie, na svoj mozog, vmýšľajú sa, vciťujú do uniformy, aby tak mohli myslieť a cítiť zaručene pravým, neúchyľkársnym spôsobom, aby mohli existovať.

Okrem vonkajšej uniformy na telo je tu uniforma vnútorná, navliekaná na myslenie a cítenie, na mozog, na mozog detí práve tak ako na mozog dospelých.

Touto vnútornou uniformou bola, ako vždy bývala, ideológia. Doba represíí vyústila v devastáciu kultúrnych a prírodných hodnôt, kultúry práve tak ako prírody, ľudskou rukou ako živlami, dunajskou pohromou. Doba represíí zostane dobou neslýchaného barbarstva.

V týchto neradostných podmienkach umelej a násilnej izolácie národnej kultúry, znetvoreného školstva, nanucovaných vzorov, vstupujú do zápasov o výtvarnú kultúru galandovci, ktorých by som dnes radšej charakterizoval ako pokolenie než ako výtvarnú skupinu.

Galandovci dnes predstavujú pokolenie štyridsiatnikov, pokolenie na vrchole tvorivých síl, predstavujú elitu pokolenia, ktorá na rozdiel od staršieho pokolenia a niektorých svojich vrstovníkov zostala nepoznačená oportunistom a z neho vyplývajúcou extrémnou rozkolísanosťou a či dokonca rozdvojenosťou. Zostali organickí a celiství. Zostali spojivom a pokračovaním národného a európskeho, odvekého a súčasného.

Svojím spoločným vystúpením odmietli navliecť na seba, na svoju senzibilitu, na svoj intelekt stalinskej uniformy vládneho a služobného názoru. Obránili svoj osobný a národný individualizmus, svoj nárok na slobodu prejavu.

Demokraciu by sme mohli charakterizovať ako spoločnú a štátnu formu súčasného individualizmu. Podobne demokratické spoločenstvo národov bude — dúfajme, že sa dožijeme — spoločenstvom rovnoprávných, navzájom sa rešpektujúcich národných osobností. Od individualizmu cesta späť k masovosti, ako ukázal československý vývin a vývin ľudových demokracií, je nemožná, nezmyselná, neprospešná — ani pre obranu spoločnej bezpečnosti.

Príslušníci národa ako sme my, sú žiaľ! — téměř pravidelne nútení brániť samozrejmosť, svoju prirodzenosť, základné práva a nároky, tým strácajú čas a energiu, tým zaostávajú a zaostávaním dostávajú sa do závislosti.

Chápeme sa v súvislosti. (Alebo i tak to môžeme povedať, hľadáme súvislosti, aby sme sa pochopili. Národ, ktorý má potrhanú, medzerovitú tradíciu, nechápe sa tak hlboko ako národ, ktorý má tradíciu dlhú a súvislú.) Výtvarné umenie nám neustále objavuje, obnovuje súvislosti, súvislosti našej národnej a všeľudskej kultúry, národnej a ľudskej existencie.

Drevené plastiky Vladimíra Kompánka otvorili nám oči, objavili nám našu domácu drevenú kultúru, naraz len preklenuli most ponad násilne popretŕhanú tradíciu a vedú nás dozadu k Jurkovičovým pomníkom padlých z prvej svetovej vojny, vedú nás k ľudovým stĺpom a krížom na cintorínoch, k dreveným zvoniciam a vedú nás ešte ďalej k antickým hraničným stélam, napokon k uctievaniu predkov, k najmodernejšiemu, všeobecne zrozumiteľnému výrazu zbožného dojatia pred ľudským a národným osudom.

A Andrej Barčík, iniciátor skupiny galandovcov, spolu s Vladom Kompánkom si dáva otázku, vlastne spoločnú skupinovú či generačnú otázku: Aký zmysel, aký význam, aké výtvarné kvality musí mať dnes obraz, ktorý si kúpime, ba vyvolíme, aby nám po celý život zostal pomocníkom v našej celi?

Jeho výstava koláže lanského roku v Bratislave je odpoveďou, poetickou, geniálnou. Andrej Barčík z potreby nájsť pre seba a pre nás hlbinu bezpečnosti zo zabuduteľného, zasypaného povedomia, vydolúva symbol a význam figurálneho úľa v ľudovej kultúre. Figurálna forma úľa mala ochraňovať včelstvo. Výtvarnou a básnickou alchýmiou Barčíkove koláže figurálnych úľov dostávajú magickú pôsobivosť symbolov ohrozenej obce, národného spoločenstva, vo svojej materiálnej a farebnej konštitúcii ponímame ich ako bytosti, spoločníkov ľudskej a národnej existencie.

Ale toto sú len najvýraznejšie príklady súčasnej výtvarnej kultúry. Žiaľ, v tomto rámci nemožno ani úchytkom, slovnou alebo reprodukovanými obrázkami predstavovať vám galandovcov. Ide nám o čosi iné.

Ide nám o vizuálny a osobný styk súčasníkov s výtvarným dielom. Keď sa má

naša výtvarná citlivosť naozaj rozvinúť, treba nás a výtvarné diela vystaviť osobnému styku, pôsobeniu, žiareniu. I najosobnejšie diela a výstavy sa takmer iba mihnú, pominú v mlčanlivosti, zmätku názorov v základných otázkach. O vynikajúcich výstavách galandovcov sa písalo ako o umelcoch nemoderných, pretože vyrástli ďalší a modernejší, písalo sa o nich, ako už vraj nemajú čo povedať, že vystrieľali svoje náboje. Pôsobenie našich výtvarných osobností a najvýraznejších výtvarných diel z najrozličnejších príčin zostáva neprimerané alebo minimálne, neporovnateľne menšie ako pôsobenie slovesných diel.

Všetky kultúry všetkých národov, ktoré sa navrstvili v posvätej (kultúrnej) pôde našej vlasti, uctievali svojich predkov.

Pre nás súčasných Slovákov, pokým trváme na totožnosti svojej národnej osobnosti, pokým nechceme byť odľudmi bez kultu a kultúry, predkami sú štúrovci. Pre nás slušne vychovaný povereník, alebo minister, alebo predstaviteľ národnej a štátnej suverenity aspoň tolko musí vedieť, ako sa má správať. Nedávno sme oslavovali výročie Ľudovíta Štúra, potom Jozefa Miloslava Hurbana. Povereník či minister majú vedieť, že národní hrdinovia sa uctievať štátnym aktom, a nie spomienkovou okresnou slávnosťou. Keď národ donútiť takú historickú postavu, akou bol J. M. Hurban napríklad, uctiť si v tesnej klubovej miestnosti, môže si len pomyslieť, že jeho predstaviteľom nedostalo sa ani len slušnej výchovy. Národ, ktorý si môže uctievať svojich hrdinov len akoby v rámci okresu, mimo hlavného mesta svojej krajiny, už vonkoncom nemôže mať pocit, že je slobodný. Prineste obrázky, akým monumentom sme si uctili revolučného génia svojej poézie Janka Kráľa, odfotografujte ulice pomenované na počesť Martina Kukučína alebo Jánošíka. Na vlastné oči sa presvedčíte, že z uctievania sa tu stala lokajská fraška, znesvätenie a urážka. Kukučín, ani jeho potomok-spisovateľ, nemôže stáť o takú česť, aby svojím menom podpíeral rozhegáný drevený plot.

Zmyslom týchto mojich slov je apel. Apel najmä na vás, mladých a najmladších, aby ste pozorne hľadeli, uvažovali, pochopili z čerstvých skúseností tejto doby represii, kedy sa rúcali sochy, zakazovali výstavy, rozkrádali a napospas skaze nechávali výtvarné diela kresťanskej a ľudovej kultúry, čo je to, aký zmysel, aký význam, aké potešenie má pre nás výtvarná kultúra. Výtvarná kultúra je systém dorozumievacích prostriedkov, akým je rodná reč. Výtvarná kultúra je súhrnom obrázkového písma, súhrnom znakov, ktorým sa dorozumievame i bez reči, i keby sme boli, alebo mali byť nemí, ktorým sa dorozumievame medzi sebou na území tejto krajiny, ktorým sa dorozumievame ponad veky a hranice. Výtvarná kultúra je čímsi ako sústavou signalizačných zariadení alebo majákov. Naozaj človeku stačí sa pozrieť, v akom stave sú jeho monumenty, sídla, katedrály, spoločenské priestory a v tej chvíli vie, v akom stave je republika, či národ dbá o seba, alebo sa opúšťa. Také opustené či opatrované sú posvätné výšiny jeho dejín, jeho Devín, jeho Bradlo.

Ak slová o demokratizácii nášho života nemajú zostať iba prázdnyimi slovami, národ slovenský práve tak ako národ český (ktorý milujem) musí žiadať svojich terajších i nastupujúcich ministrov školstva a ministrov kultúry, nech nám povedia, akú to koncepciu kultúry majú, ak vôbec nejakú koncepciu majú.

Navrhujem: Usporiadajme výstavu slovenského výtvarného umenia tohto

dvadsaťročia v celej šírke, keď chcete, v plnej košatosti. Výstava sa nám prirodzene rozdvojí vo dva prúdy: revolučný prúd budú iste tvoriť galandovci, zakazované výstavy a diela, oficiálny či štátny prúd bude sa začínať grafickým návrhom štátneho znaku ostrihaného českého leva, ktorý má na hrudi miesto historického znaku slovenskej zeme akési jazyky, vyšľahujúce z lokajstva a nevku, z násilia. Dnes nikto a z nijakého hľadiska, nie ani z hľadiska stranicnosti alebo spoločenskej angažovanosti nepochopí, prečo určité, spravídla tie najsmelšie a slobodné diela boli zakazované, umlčované, cenzúrne znásilňované a prečo iné diela, práve priemerné boli preferované, štátnymi cenami a titulmi vyznačované, v obrovských nákladoch nanucované čitateľom.

Navrhujem takéto výstavy, ale nie, nedúfam, že sa uskutočnia. Poznanie kultúrneho stavu, v akom sme sa ocitli, považovalo by sa za provokáciu. Koho? Proti komu? Proti lokajstvu vládcov a byrokratov. Preto radšej vopred vyhlásime, že by to bola provokácia voči strane a nášmu večnému ochrancovi.

Alebo spomeňme naše školstvo.

Naše školstvo po všetkých reformách podľa sovietskych vzorov je ureformované. Ale ani najsmelší reformátori sa dosiaľ neopovážili povedať, že všetky ich reformy stroskotali na otázke ruštiny, jazyka mieru, ktorý mal byť naším oknom do sveta, prostredníkom svetovej vzdelanosti a informácie. Bolo by to úžasné môcť pochodiť po pol zemeguli a dorozumievať sa ním so slovanskými bratmi. Bolo by, ale nie je. Poliáci práve tak ako Juhoslovania nechcú sa po rusky dorozumievať s cudzincami. Taká je pravda. A pravda je tiež taká, že v Bratislave niet takého ruského kníhkupectva, v ktorom nájdete hneď všetky knihy sveta pohotovo preložené do ruštiny: Povinný odber ruskej tlače nikoho neprivitykol čítať azbuku. Ruština, ktorá má všetky predpoklady byť svetovým prostredníkom kultúry, túto úlohu neplní. Naši vedci ani naši spisovatelia nestávajú sa svetovými prostredníctvom ruštiny. Vydávajú im spisy pre 400-500 čitateľov. My si nemôžeme dovoliť v našom skromnom položení poradiť veľmoci, čo by mala a mohla robiť pre nás v kultúrnej oblasti. Ale keď ruština neplní svoje svetové poslanie, čo z toho vyplýva? Z toho logicky vyplýva iba tolko, že ruština nemôže zostať osou výučby v našom školstve od ľudových škôl až po vysoké. Ruština má sa stať voliteľným predmetom ako všade na svete. A tak naše deti a naši vychovávateľa získajú hodiny, množstvo hodín, ktoré nemilobohu strácame bojazlivosťou štátnej politiky. Zodpovední činitelia, ráčte sa prosím vyjadriť.

Zodpovední činitelia sa vyslovia?

Občania by mali vedieť, či budúci ministri a tajomníci majú intelektuálne a morálne právo administrovať kultúru. Alebo ju budú viesť?

Kultúra je obcovaním, je výrazom, slovným a materiálnym výrazom pomeru človeka k človeku, národa k národu. Kultúra je výrazom toho, čo si uctieame, čím chceme byť, čo chceme, aby si uctili i tí, čo prídu po nás. Oficiálne sa kultúra v našej republike scvrkla na kult osobnosti najgeniálnejšieho vodcu dejín, neskôr na kult osloboditeľa, vlastne na kult moci.

Národná kultúra v našej republike, keď chceme žiť ako pokrvní bratia — akože chceme — alebo aspoň ako slušne vychovaní ľudia, bude a musí byť vzájomným uctievaním v slobode a pravde, s povedomím nášho spoločného osudu.

Hovory o kultúre I.

Najprv by som potreboval povedať, kto je to človek, ľudská bytosť, ľudská existencia, nejakým spôsobom ju definovať. Ale ako?

Raz na cestu do Paríža som si kúpil lacné mokašiny s gumenou pílkovitou podrážkou. To viete, prejsť, preputovať každý deň desiatky kilometrov po dlažbách a galériách, to sú značné požiadavky na nohy, deň čo deň robíte výkony, akoby ste každý deň vystupovali na Kriváň. Predstavte si, aké je to utrpenie, dušu máte ešte sviežu, ale nohy už nevládzu, horia vám podošvy, máte ich poomínané. A mne moje lacné ako pierka ľahké topánočky slúžili ako krídla, vôbec som ich na nohách necítil. Či som sa večer vyzúval, či ráno obúval, vravel som si: Ach, vy moje topánočky, a smial som sa, že boli (vtedy) také lacné. (Teraz vravím: nemusíte toľko vravieť o štátnosti, ale vyrábajte takéto čosi, čo človek necíti a je mu v tom dobre.) Svoje ľahké topánočky som už dávno zodral a odhodil, ale ten pocit týždníka v Paríži, ktorý je s nimi spojený — ten mi zostal.

Už roky mám sochu od Paľa Tótha. Je to dievča zo živice, hrudou sa túli ku kolenám, lakte a hlavu si o ne podopiera, svoje krásne dve slncia si pritíska na stehná. Tá socha mi stojí na perinníku. V noci či ráno, keď steliem, alebo keď svoj pelech upratávam, prekladám ju z perinníka na písací stôl a spiatky, vždy si čosi pomyslím o Paľovi Tóthovi, jeho soche, o dvoch slnciach, o sochách a sochároch, tých ostatných, ktorí mi v hlave zostávajú.

Paľo Tóth mi bol povedal: Keď sa ti tak páči, prosím ťa, vezmi si ju. To je teda dar. A v súvislostiach s týmto darom dostávam podnet rozmýšľať vôbec o daroch, o ľuďoch, ktorí vedia a majú čo darovať, o daroch z lásky. Napríklad martinské múzeum je plné darov z lásky, ktoré sú sem z lásky venované a z lásky tu opatrované. Kedysi, ešte nie ani tak dávno, keď sa dedinský mládenec chcel vyznať z lásky svojej vyvolenej, že ona je tá jediná, vystrúhal pre ňu praslicu, aby si vždy na neho, keď začne priať, pomyslela. Ona, jeho vyvolená, ako ženská bola ešte rafinovanejšia: darovala mu košielku vyšivanú, o ktorej toľkokrát spievala národnú pieseň. Prosím, no len sa vmyslite do takého daru, ktorý nie iba na prste ako prstienok, ale na celej koži, hrudi, duši nosíte!

Dar, do ktorého sa pomestíte vy aj vaša žena, deti a budúci, čo prídu, je chalupa, i keď len bežná drevenica.

Existuje dar, ktorý sme prijali, do ktorého sa pomestí celá obec, my živí i naši otcovia, dedovia, ktorí už nežijú — sú to chrámy, opevnené dookola cintorínmi. Existuje dedina, ktorú sme ako dar podedili. Sú to zabývané architektonické a urbanistické priestory obce. A existuje krajina, v ktorej sa zhromažďuje celý národ, ktorý nosíme na tele i na duši ako košielenku vyšívajú. I krajina ako dedina je ľudské dielo, je i našim dielom, ktoré architekti a urbanisti nazývajú hmotným prostredím, ktoré už dávno nie je a azda nikdy ani nebolo prírodou, ktoré sa nám prihovára svojimi ľudskými kvalitami, prítomnosťou človeka a celej minulosti, a my im odpovedáme, vedieme s nimi rozhovor. My s dielami ľudských rúk, či je to socha, chrám, praslica, košela či obuv, obcujeme ako s ľudskými bytosťami, ako s ľuďmi, i keď to architekti a urbanisti nazývajú hmotným prostredím, ako spomínam. Toto tvorí ľudský živel. Človek prichodí na svet, rodí sa, vrodzuje do prírody, ale i do kultúry. Dnes už azda ani púšte, džungle, pralesy neponíma ako prírodu. Kultúra lovecká, barbarská, poddanská, primitívna a dnešná je jeho životom, z ktorého sa, i keby chcel, nemôže vymknúť, dať sa vyhodíť katapultom ako kameň.

Chcel by som hovoriť o výtvarných dielach, ale musím hovoriť o všetkých dielach človeka. Ak mi dovolíte použiť aj v týchto súvislostiach slovo obcovanie, poviem, že s dielami, výrobkami ľudských rúk, či sú umelecké či neumelecké, či chceli alebo nechceli takými byť, obcujeme v podstate rovnakým spôsobom.

Vstupujeme s nimi do osobného styku, myslíme si s nimi svoje, sú pre nás uspokojením. -

Každý výtvor, každé dielo vyjadruje vzťah k človeku. Človek, ten druhý, ho použije pre svoju potrebu, reaguje naň, teší sa z neho, alebo ho odhadzuje, nakladá s ním, ako sa mu uráči. Tento vzájomný vzťah, obnovujúci sa vzťah k ľudským výtvorom, ktoré nás obklopujú, a k ich tvorcom či výrobcam, užívateľom nazývam obcovaním, i keď vše alebo často, zdá sa, ide iba o vzťah jednostranný, o výmenu peňažnú alebo vecnú, o použitie, užívanie, konzumovanie, dokonca kanibalské požíranie, zabíjanie.

Človek vo všetkej svojej biede či veľkosti, vo všetkom svojom vedení či nevedomosti bezstarostne si pláva ako tá rybička v čistej vode. Väčšia rybička lapá i požiera menšiu rybičku, ale sama sa ešte nepolapila. Človek sa ešte sám do nejakej definície nepolapil. A bystrá vodička, živel, v ktorom si pláva, požiera i je požieraný, ten je tiež pre nás ťažko uchopiteľný, lebo človek nie je obožiteľný tvor, ktorý raz žije vo vode a raz na suchu. Rybička nemôže povedať ani toľko, že vzduch nie je voda, lebo na vzduchu sa rýchlo dusí.

A človek v protiklade so živočíšnym svetom si uvedomuje, že si pláva, požiera a je požieraný v ľudskom živle. Tento ľudský, nadživočíšny, je umelý, človekom ako druhom stvorený živel — je kultúra.

I keď všetci hovoríme o človeku, rozumieme tým aj seba, príslušníka akéhosi spoločenstva, ktoré sa nachodí v určitom položení. Ja sa nachodím v tejto krajine, ktorá si uvedomuje svoje položení voči iným krajinám. Prichodím k poznaniu, že človek, to znamená vlastne občan, príslušník spoločenstva. Ja osobne a moja obec, v ktorej existujem, uvedomujeme si svoje položení.

Hovory o kultúre II.

Sľubovaný, plánovaný blahobyt, vysoký životný štandard sa nedostavil. Bohatstvo, moc, sláva, čo ľudia vše považujú za cieľ života, nám občanom tejto republiky nehrozia. Ak by malo byť zmyslom života bohatstvo, moc, sláva — náš život, tých čo sme prežili dve svetové vojny a dva razy oslobodení sme sa nezmohli na bohatstvo a moc, nijako sme sa nezvečnili, neužili šťastia ani slobody, náš život sa nenaplnil, život zostal márnym, ba nezmyslom. Môžeme, ak chceme, sa utešovať, že čosi po nás zostáva. Nuž ale čo? Pár bezduchých monumentov, ktoré sme postavili na slávu iných? Pár sídlisk?

Dejiny vykladáme kauzálne, intencionálne, utilitárne. Ako v detektívnom románe vysvetľujeme si všetko od konca, dodatočne. Po niektorých výnimočných, výnimočne nadaných, mocných, bohatých jednotlivcoch zostávajú sochy, opracované kamene, stavby, knihy, výroky, mená, dokumenty. Z toho závery sú takéto: Človek žije preto, aby po ňom niečo zostalo, ako sochy, opracované kamene, stavby, knihy, výroky, dokumenty, aspoň meno. Pretože kamene, stavby, mená, knihy pretrvávajú, páčia sa nám, vyhlasujeme ich za nesmrteľné. — Robíme z toho filozofiu, filozofiu osobnú, národnú, filozofiu dejín. Napríklad: Jedinou, všeobecnou túžbou človeka je pretrvať, zostať nesmrteľný. Človek otesával kamene, tvoril sochy, stavil budovy, písal knihy, lebo chcel byť nesmrteľný.

André Malraux, mysliteľ a minister kultúry, povedal, že kultúra súčasnosti na rozdiel od všetkých kultúr minulosti, ktoré boli náboženské, je nenáboženská. V kultúre, to znamená v povedomí ľudských prejavov, formuluje sa i to, čo je cieľ, zmysel, náplň života. To by znamenalo tiež to, že nenáboženská kultúra súčasnosti cieľ, zmysel života neposúva, neodkladá naplnenie zmyslu života do metafyzických oblastí, nie do posmrtného života, ale ani nie do

budúcnosti, neprenáša ho na premietané ideály, božstvá, ani na potomstvo. Súčasný človek, či zostáva príslušníkom náboženských obcí alebo nie, domáha sa denného naplnenia svojich túžob, svojho očakávania, domáha sa každodennej satisfakcie: Teraz, teraz, ako sa domáha svojho každodenného chlebička či zvyšovania svojho životného štandardu. Táto nástojčivosť nepochybne zrýchluje vývin. Ale čo je to tá satisfakcia, ktorej sa človek domáha tak nástojčivo?

Satisfakciou hladnému je nasýtenie. Satisfakciou smädnému je napojenie. Satisfakciou mrznúcemu je teplé oblečenie, teplá izba, kozub. Satisfakciou roztúženému je milovanie.

Ale s človekom je to vždycky zložitá, komplikovaná, stále čím ďalej zložitejšie, jednoduchšie to nebude. Kedy a čoho je človeku dosť? Nikdy a ničoho, nijaké hranice ani krajnosti neuznáva.

Človek majúci na pamäti svoj večný hlad, hromadí pre seba zásoby potravín. Ale hlad rastie s jedným. Z hojnosti jedál človek sa prežíra, stáva sa priberčivým, stáva sa labužníkom. Nasycujúci smäd, vynachádza opojné nápoje, stáva sa pijanom. Ukájajúc svoje sexuálne potreby striedavo, voľne milujúc ženy v skupinovom manželstve, sústredil sa na jednu, vypestoval lásku, jemnosti milovania a zvrátenosti. Z potreby obliekať sa vynašiel módu, striedavo sa obnažuje a zahaľuje. Tak pestuje rafinovane všetky zmysly, všetky pudy, vlastnícke, lovecké i zabíjačské. Z vedomia rodovej príslušnosti a z potreby brániť sa pred ľudozrúctvom, vypestoval v sebe čosi ako svedomie.

Z hladu telesného, z hladu úst, hladu očí, hladu sluchu stal sa hlad duše, hlad intelektu, hlad svedomia. Hovoríme o hlade duše. Nespokojná je duša moja, kým nespočinie v Tebe ó Bože, volá náboženský mysliteľ.

Podľa svedectiev klasickej literatúry, na ktorú sa neustále odvolávame, nespokojenosťou, prázdnotou v duši trpeli jednotlivci, náboženský myslitelia, básnici, potom presýtené blahobytné triedy, ako sme hovorili, dnes ňou trpí celá konzumentská spoločnosť, najmä vzdelaná mládež, u nás práve tak ako na Západe. Dnes je to už masovo pociťovaná prázdnota. Je blahobytná alebo aspoň slušne šatená a živená prázdnota, prázdnota po pracovnom čase, cez voľné soboty, na víkendoch, dovolenkách, ba v celom čase, pracovnom i súkromnom, v celom živote jednotlivca i pokolení. Zo zistenia tohto stavu vyplýva tiež poučenie, že prázdno v žalúdkoch je nezrovnateľne ľahšie naplňovať ako prázdnotu v intelektu, životnom pociťovaní, povedomí, svedomí.

Je dôležité, ako nazveme túto masovo, národne i medzinárodne pociťovanú prázdnotu, ktorá sa dostavila pár rokov po tejto vojne. Prázdnota v žalúdkoch či masová prázdnota v duši, v povedomí či svedomí je spoločenskou potrebou. Táto masovo cítená potreba je tlakom, hnacou silou ďalšieho vývinu.

Na Východe ako na Západe nazvali ju hladom po kultúre. Činitelia, politici, národné i medzinárodné organizácie, štatistiky sa právom vychvaľovali, aký hlad po kultúre sa dostavil v ich krajinách. Rozumelo sa, že hlad po kultúre sa dostavuje po nasýtení hladu žalúdočného. Znamenalo to tiež, že hlad žalúdočný už nasýtili. Teraz nasýtíme tento krásny, blahobytný, luxusný hlad. A začali ho nasycovať a nasycovali ho u nás masovou kultúrou, na Západe kultúrou individuálnou, konzumentovi kultúry sa tu dali možnosti individuálneho výberu a nasýtenia. Masa i jednotlivci, u nás či tam na Západe, stali sa konzumentmi blahobytu, slobody, práve tak ako kultúry.

Čoskoro sa ukázalo, že konzument masovej či výberovej kultúry zostával nenasýtený, neuspokojený. Oslobodené národy, celé národy, ktoré dostali slobodu, nevážia si ju, začínajú sa búriť. Mládež, slušne šatená, živená mládež si vymýšľa, vyčíta a rodičovské pokolenie to pripúšťa, chápe, trpí, schvaľuje, podporuje jej čudné zábavy, rozptýlenia, výtržnosti. A predsa len je nespokojná. Búri sa.

Naše drahé detičky, povedzte preboha, čo ešte chcete, spytuje sa rodičovské pokolenie. Mladí ľudia odvrkujú: Mňa to nebaví.

Keď sme tú prázdnotu nazývali hladom más po kultúre, bolo to všetko v poriadku, ale keď nám mladí ľudia, naše deti, na otázku čo vlastne chcú, odpovedajú — pokým ešte odpovedajú, že chcú slobodu — pohoršujeme sa, považujeme ich prejavy za anarchiu, zdvíhame prsty i pendrek.

Prázdnotu, ktorú pociťujete, chcete naplniť slobodou? A prečo vás to nebaví? Človeka mladého či starého, človeka na Východe či Západe nebaví byť konzumentom akéhosi blahobytu, akejsi slobody, akejsi kultúry.

A čo by vás takto bavilo? — Na to sa u nás z opatrnosti nikto nespytuje. Ale na túto otázku, ako som už naznačil, občania tejto republiky si už vlastne odpovedali.

Hovoril som o prázdnote, ktorá sa dostavila v povedomí súčasného človeka. Dnes, ak dovoľíte, chcem povedať niečo o krčmách, našich národných krčmách — čo som tam videl, skúsil.

Mám švagra Viktora, náturou gazdu. Dopracoval sa už do penzie. Ale takého penzistu ste nevideli. Na svadbách a zábavách vášnivo rád tančí, mladé ženy i dievky rady sa s ním vykrúcajú. Kým robil na otcovej roli, bol to vytrvalostný oráč. Na jeho slávu, keby šlo o to, bolo treba prirátať, akú dlhú brázdou vyoral, koľkokrát jeho brázda by opísala zemeguľu. Odkedy nemohol orať a siať, košiť, vo fabrike začal nosiť a nakladať bremená. Viktor vstáva, ako odjakživa, s východom slnka a chytá sa do roboty. V robote podľa neporušiteľného rytmu je až do večera. Večer na neho čaká umývadlo s teplou vodou, čistá košela a večera. To všetko mu chystá žena, akože moja sestra Zofia. Ako to robila poriadna žena robotníka. Viktor, keby sa chcel dať rozmaznávať, žena by ho vykúpala, vymasírovala, poutierala, zavinula do vatičky. Starý, viem, že si utahaný, zaslúžil by si si, odpočín si a buď so mnou. Viktor môže si natiahnuť papuče, môže sa natiahnuť do kresla pred televízor. Nuž ale on? Kdeže. To viete. Do krčmy na pivo.

Keď sa vráti, sestra doňho ako osa: Prečo doma neposedíš? Musíš tam večne kapať?

Viktor sa na ten bzukot len usmieva, vše odvrkne: Čo som otrok?

Starý, povedz, aspoň raz v živote mi povedz, čo tam máš, čo tam dávajú?

Čo tam mám, čo tam mám?

Viktor vie, že stojím na jeho strane. Porozmýšľa, vážne, už kvôli mne, hostovi, chce niečo vážne povedať. Ale nevie. Napokon povie: Boli tam chlapi... Ale nič viac. To vyznie smiešne.

Moja sestra, jazyčnica, triumfuje. Chlapi sú večne v krčme, aj ty tam budeš večne chodiť atď. atď.

No Viktor sa vynájde: Prosím ťa, nefrfoč tolko. Máš tu svojho milovaného bratka, je spisovateľ, nech ti on povie, čo tam dávajú. Čo povieš, zajtra sa v krčme spolu ukážeme.

Tak teda sme sa tam ukázali raz, druhý raz a výsledok bol taký, že sme tam spolu chodievali každý večer. Hneď prvý raz pobadal som tam priateľa, ktorého som dávno, roky nevidel. Zavolám naňho cez krčmu: Janko, Riecky, a to si ty?

On tiež tak, prudko od stola vstane, pochybovačne povie: Nuž ja, akoby chcel povedať: Ak som to ešte ja. Potom ma privíta: Dominko, Tatarka, pravda, si to ty. Ja som to hneď poznal, ale čakám, či ma spoznáš. Ja som ňa nechcel takto privítať, ako ty mňa. Ty si už čosi viac urobil, ako som urobil ja.

I príde si k nám sadnúť k stolu vyslovene pekný, elegantný mládenec. Ako na pokyn donesie pre všetkých pívá a po pol deci. Janko mi ho predstaví: To je môj syn.

Som tu nový. Pre mňa i pre celú krčmu strhne, začne sa čosi, čo vnímate, dobre ma rozumejte, ako divadelné predstavenie, doslova jedinečné.

Janko Riecky je mohutný, dobre živý chlap. Ale od chvíle, čo to vyjadri a povie tak pochybovačne: — Nuž ja... — poviete si: Teba postihla tragédia. Povie: Včera som navaril za hrniec kuracieho paprikášu. Ani dnes večer ho my dvaja nepojeme. Prečo som tu? Prečo sme tu obidvaja?

A vy ste už z toho vycítili, vy to iste viete: Žena ti zomrela.

Janko Riecky stíši hlas, lebo iba sebe a azda i mne to hovorí. Prítomní stíchnu, zjavne nie zo zvedavosti, lebo ten príbeh všetci poznajú. Janko Riecky nelamentuje, nežaluje sa, ani sa nevysloví, že zomrela. Hovorí, že všetko má, ale zo všetkého, čo pospomína, vysvitá, vyrastá prázdnota, všetko mu chýba. Vyrozpráva placho a v náznakoch ako hádanku: Čo je to, keď všetko máš, no všetko ti všade chýba, vo všetkom je prázdnota. Odpoveď už viete odpočiatku. To je dobrá, veselá žena, s ktorou tento muž naveky zrástol.

Nech tento príbeh akýmsi zázrakom zachytím na magnetofónový pás, dám vám ho teraz vypočuť, iste mi dáte zapravdu, že takýto príbeh môže sa prihodiť len tomu, kto je skutočný chlap, a môže vám ho porozprávať len veľmi zrelý spisovateľ. Verte, že pol slova neprepínam. Trochu sa tomu rozumiem, čo je to dobrá literatúra a vravím vám, že sa to rozprávalo formou novou, jedinečnou, neopakovateľnou. A tento muž iste nečítal Čechova alebo Hemingwaya. Je to neuveriteľné? Kde sa to tak vzalo v Jankovi Rieckom, ináč takto šoférovi na nákladných autách, teraz dispečerovi dopravného strediska. Zdá sa nám to neuveriteľné preto, lebo to nepoznáme, neberieme na vedomie. Pokladáme to za romantické názory. Len tí najrozhladenejší, najpremyšľavejší, teoretici literatúry, keď vykladajú taký jav, zavádzajú aj pojem: pamäť žánru. To je presne také vysvetlenie, ako by ste povedali „pamäť voza“. Ale pamäť voza existuje, to sa dokonca dá očividne ukázať. Napríklad parný rušeň dokázateľne vie zabudnúť na svojho predka konský voz. Vyrábajú ho stále tak, akoby mal vpredu kone a potreboval pohoniča.

Musím tiež povedať, že príbeh, ako ho rozprával Janko Riecky, nie je literatúra. Ako hovoríme, bol to prejav nielen slovný či slovesný, ale aj herecký, dramatický. Janko Riecky by sa iste veľmi urazil, keby ma počul, že čosi hral, že čosi rozprával, ako rozprávajú ľudoví rozprávači, tí takzvaní i skutoční. A predsa tento jeho „prejav“ mocne na mňa i na celú krčmu zapôsobil ako výkon herca, rozprávača.

Inokedy v tej istej krčme, ktorú spomínam, zúčastnil som sa, nechťiačky, na kare; na kare, na akom sa od čias Homéra v podstate nič nezmenilo.

Robotník z cementárne prvý rok na penzii dal dokopy spoločnosť záhradkárov. Od družstva dostali stráň, všetko si rozmerali, rozdelili, stromky spoločne objednali, dokonca jamy pre ne vykopali. Keď to mali hotové, všetko si to prezerali. Vtedy spomínaný robotník, ešte vraj mocný chlap, kľukol si, prikrčil sa, lebo sa chcel lepšie prizrieť do jamy. A báb. Vtedy mu to v hlave puklo. Do jamy pre stromček sa skotúľal...

Odprevádzala ho na večnosť celá obec, mladí, starí, katolíci i komunisti. A potom cestou z cintorína chlapi sa stavia v krčme. Naplnia ju. Len tak postojáčky, s pivom v ruke, pospomínajú. Dobrý chlap bol. Človek sa teší na penziu. A tak. A raz chlapom nebolo do reči. Nuž ako v položení, ktoré sme vlni v lete prežívali. Jeden z nich krčme navrhne:

Chlapi, ja vám vykriesim muchu.

Kto by nechcel vidieť čosi také. Chytí muchu, hodí ju do vody, signatári ju utopia. On ju potom načisto utopenú pochová do cigaretového popola v popolníku. Mucha sa v popole usuší, zohreje, preberie. Vzlietne ako fénix, lebo z muchy sa stala Republika.

Zafungovala zas „pamäť mýtu“, lebo títo chlapi o fénixovi neslýchali: Bolo z toho svojho druhu predstavenie politickej satiry, na ktorom sa zúčastnili a hrali v tom všetci prítomní.

Do takejto krčmy, povedia si, azda aj naše ženy... namojveru, si predplatím abonmá ako do Národného divadla. Keby som vám chcel nahovoriť, že dedinská krčma je divadlo, nebola by to pravda a divadlo a krčma alebo krčma a divadlo by sa urazili. Chlapi nechodia do krčmy na diváky, že na čosi, na Godota čakajú, že ktosi príde, povie múdre alebo spasiteľské slovo, alebo že sa strhne ruvačka. Našťastie či nešťastie sa tu nič nedeje.

Chlapi posedávajú a čušia, unavení. V tej chvíli čušia nad Dubčekom, to sa vie. Príde dedo s nezapnutým rázporkom, hluchý ako peň, až to počuť. Kedysi to bol bohatý gazda. V zavretej pästi čosi drží, viete čo, šestáky na pivo. Krčmár načapuje mu veľké, ale tak len do trištvrte, odnesie mu ho, položí na stôl. Ten dedo už neplatí. Dedo si sadne za pivo a zabudne na pivo.

Toto sedenie je čo? Akési predstavenie v nultom stupni, akási pantomíma, predstavenie pohybu, keď to s niečím predsa len chceme porovnávať. Poviete, uvedomíte si: Áno, ľudia sa schodia, zhromažďujú, dorozumievajú aj bez reči. Že sem prišli, že čušia po Dubčekomom návrate, že sú tu, i to je prejav. Tento dedo s rázporkom, cez ktorý mu vidieť zabudnuté prirodzenie, to je život. Ale on sa neprišiel o ničom dorozumieť. Ani chlapi. Deda berú na vedomie.

Čo vidíte a prežívate je stav, stav, ktorý nestojí, a predsa len sa pohybuje ako loď, na ktorej sme všetci ako naša zemeľuľa. Toto je odpočinok i spočinutie, povedomie, že sme tu takí, akí sme. Lekár to nazve relaxa, politik sedliacka idiócia. Je to zahľadanie do prázdna alebo na jediný bod. Je to sústredenosť na nič, na neurčitý pocit. Z pamäti či nepamäti vynárajú sa vám veci, predstavy dávno zabudnuté, nechcené. Je toto divadlo pre cudzinca bez súvislostí. Áno, ste v tejto chvíli cudzinec sám pre seba. Vypadnúť zo súvislostí, ktoré tiesnia, znamená uvoľniť sa, rozplynúť, roztratiť. Čaptavý krčmár prejde krčmou, a to vám prichodí ako udalosť, ako mravcovi prichodí hruda ako horstvo. Dieťa kreslí a kreslí, alebo sa hrá a hrá, až sa dokreslí a dohrá do zabudnutia. A tak sa dokreslí, dorozpráva aj výtvarný umelec, začne mu vychodiť z toho čosi

nevídané, až mu začne fungovať čosi ako „pamäť voza“, „pamäť žánru“, „pamäť reči“, „pamäť pohybu“, „pamäť embrya“, „pamäť prenatálneho veku“, matkino lono, matkin prs, padanie do slasti milovania, ticho so ženou. Dostavuje sa prítomnosť raja. Áno. Ak ste muž, ak sa vám dostalo to podstatné, iste ste raz stíchli úžasom: Dievča, ale veď my dvaja sa poznáme! Ale odkiaľ len, odkiaľ? I keď na to nie a nie prísť, je to zjavné, že sa z raja poznáme. Z matkinho lona sa poznáme. Svoju veľkú lásku, prísľub raja pamäťou milujeme — spomíname — pamäťou do slastného zabudnutia sa ponárame, prenikáme. Existuje pamäť raja. Raj je večný, večne prítomný v pamäti jednotlivca i ľudstva. Mýtus o raji je večne prítomný v nekonečných podobách, je prítomný sen o obci božej. Je prítomný i v tejto krčme, v spoločnosti, práve tak ako v utópii o beztriednej spoločnosti, družstve alebo o kibuci, ako o dovolenke pri mori.

Matičné čítanie, 1969

Hovory o kultúre III.

Odkedy je človek človekom, dokedy žije, prejavuje sa. Prejavuje sa krikom, plačky, nahlas, mlčky, slovne, spevne, hlučne, zvukovo, pohybovo, poskakujúc, hrajúc sa, tančiac, vystupujúc, zostupujúc, nehýbuc sa. Prejavuje sa detsky, hrajúc sa, kresliac, brblúc, zariekajúc, odriekajúc zariekanky, odriekanky, prejavuje sa mladícky, dospelo alebo starecky. Prejavuje sa, keď je sám, aby nebol sám, aby sám bol, zariekajúc, čarujúc, opisujúc okolo seba kruh, modliac sa, privolávajúc neprítomné, privolávajúc zver, privolávajúc božstvá, mŕtvych, nenarodených. Prejavuje sa, vkladajúc ruky na čerstvý sneh, čerstvé bahno v jaskyni, vkladajúc ruky na predmety, ženu, na premožených, otrokov, vystierajúc ako bábä rúčku k ohňu, svetlu, k hviezdám. Prejavuje sa, značkujúc uši stád, biľagujúc svojich odporcov, požehňavajúc čelá pozhnaných, pasujúc svojich vazalov, stínajúc hlavy, posielajúc porazených do otroctva pod nízko skríženými oštepami. Prejavuje sa, prisvojujúc si, loviac, utajený, lákajúc do zápasu zver, vynachádzajúc, predlžujúc svoju ruku, udicu, šíp, raketu, predlžujúc svoju ruku sluhu, agenta, kliatbu, zlorečenie, ideológiu. Prejavuje sa, loviac človeka, vyžierajúc mu mozog, robiac si z jeho lebky čaše, objekty, znaky, symboly svojej moci. Prejavuje sa tvárne, tváriac sa, pomalúvajúc si tvár, nasadzujúc si masky zveri, masky vetrov, masky živlov, masky predkov, nasadzujúc si tvár priateľstva. Prejavuje sa výtvarne, stvárňujúc i znetvorujúc svoju pokožku, znetvorujúc i tvary svojho tela, obliekajúc a preobliekajúc sa do vlastných pokožiek, sviatočných, mileneckých, pohlavných alebo válečníckych, alebo sa obliekajúc do koží zvierat, koží blahobytných, mocných, kňazských, alebo sa vyzliekajúc, alebo nasilu vyzliekajúc. Prejavuje sa, pomalúvajúc sa, pomalúvajúc steny svojej jaskyne, plátno na tvárach múmií. Prejavuje sa čarujúc, vytvárajúc tvary zvierat, ktoré chce uloviť a ktoré prebodáva oštepom

alebo len znakom šípu. Prejavuje sa vytvárajúc, znesmrteľňujúc svojich predkov a hrdinov. Prejavuje sa, prenášajúc valivý pohyb kmeňa na valivý pohyb voza, prenášajúc krídla vtáka na vlastné telo, na stroje, prenášajúc svoju túžbu na vtáky, kvapky dažďa. Prejavuje sa, tvoriac podobizne, modly, božstvá, vyhrabávajúc si umelé diery, stavajúc si z tráv, kameňa obydlia, sídla, umelé jaskyne, stavajúc bralá, vytvárajúc posvätné priestory.

Prejavuje sa ako jednotlivec, ako dieťa, mládenec, muž alebo žena, ako starec, dotýkajúc sa svojho tela, skúšajúc, merajúc svoju silu, moc, vydeľujúc sa zo spoločenstva a nachodiac svoje začlenenie v spoločnosti, brániac svoje postavenie v ňom. Prejavuje sa, udržujúc rod pri vatre, prikladajúc drevo na ňu, tančiac okolo nej, vykrikujúc: Pol — pol, čo znamená v slovanskej reči, že to plá, planie, že to horí, že mu je teplo, že sa už divej zveri nebojí, že je mu dobre. Človek sa prejavuje voči sebe a na sebe tým, že seba stvárnjuje zovnútorne i vnútorne, cvičí sa. Muž a žena sa prejavujú tým, že sa hľadajú (pohľady, piesne, vône, úsmevy, pohyby, gestá, príslub šťastia, blaha k sebe vysielajú, prejavujú sa tým, že sa dotýkajú, zasväcujú, že sa prenikajú, že spolu obcujú, tým, že sa pred sebou obnažujú, že sa prejavmi lásky poznačujú tak, aby sa ich už druhý muž a druhá žena nedotýkali, aby sa sebe na pokožku, na mozgovú kôru, do pamäti naveky zapísali. Matka sa prejavuje, tvoriac deti, vytvárajúc pre ne raj, dávajúc ich tvárnym telíčkam v lone podobu), zhromažďujúc rodinu pri stole, zažívajúc večer svetlo s pozdravom.

Prejavuje sa spoločensky tým, že povstáva ako tí ostatní, vydáva sa na spoločný lov, výpravy, púte. Prejavuje sa tým, že spôsobuje, že tí ostatní sa schádzajú, spolu chodia, spolu jedia, spolu spievajú, jedného oslavujú, iného oplakávajú ako seba, ako horiacu pochodeň, ako svoj popol rozosiaty do vôd a vetrov. Prejavuje sa vytvárajúc malé alebo veľké spoločenstvá, sekty, náboženstvá, spolky, spoločné výstupy, zábavy, divadlo, sprievody, maškarády, vykonávajúc obrady, akty, účtovanie, popravy, stávajúc sa dušou organizácie, vytvárajúc dušu obce. To sú všetko človečie prejavy.

Zvieratá sa tiež prejavujú. Ich prejavy budia v nás obdiv, úžas, večne priťahujú našu zvedavosť. Človek mnohé z nich si krotil, práve tak ako muž ženu a žena muža: hojnosťou potravy, láskou. Urobil si z nich pomocníkov, spoločníkov, vedia sa spolu dorozumievať. V určitom položení, keď ide o bytie a nebytie, zvieratá k nemu prichodia, neboja sa ho, pýtajú si od neho potravu. Zvieratá na určitom stupni vývinu svojej nervovej sústavy vyzývajú, alebo prijímajú jeho výzvu — ako lovca — k zápasu na život a na smrť: Zmerajme sa, chyt' ma, dočiahni ma, pochyťme sa vážne, na život, na smrť. Zvieratá — majúc vedomie svojich zbraní, sily, veľkosti — zápas buď prijímajú, alebo odmietajú, zutekajú. Zviera, pre človeka nemá tvár, akokoľvek sa človek odprírodňuje, nepretrhol, ani nechcel s ním pretrhnúť spojivá. Pred nemou tvárou nachodil svoje ľudské povedomie, svoju čestnú nevinnosť. Keďže zabíjal, požíral seba, v zápase so zvieratami bol čestný a nevinný, skutočne ľudský.

Medzi prejavmi zvierat, akokoľvek obdivuhodnými, a medzi prejavmi človečmi, akokoľvek zvieracími, vidíme vždy na každom stupni vývinu podstatný rozdiel.

Prejavy zvierat sú prejavmi pudovej poslušnosti a totožnosti. Človečie prejavy sú uvedomelé, kultúrne, i keď ľudozrútske, azda by bolo treba povedať

svedomité. Slovo svedomie by tu znamenalo výraz pre vedomie koexistencie.

Život človeka, život ľudského pokolenia neponímame, ani sledovať a uvedomovať si nemôžeme ako biochemickú výmenu látkovú. Svoj život prežívame, uvedomujeme si ako súvislý, nepretržitý rad prejavov spontánnych, jednorázových či jedinečných, alebo prejavov opakovaných, ustálených, zvykových, tradičných (mechanizovaných), alebo prejavov síce jedinečných, ale prejavov vedome hľadaných, vynachádzaných, objavovaných, geniálnych, z večnej potreby človeka a spoločnosti večne sa vynárajúcich, prejavov reprodukovaných a zároveň i rekreovaných, kdesi v pamäti jednotlivca i ľudstva znova objavovaných a znova prežívaných.

V týchto súvislostiach treba povedať slovo o pamäti, o nadosobnej či nadčasovej pamäti.

Otakar Fischer svojho času napísal esej *Déja vu* o tom, čo sme už kedysi videli, hoci si nevieme spomenúť, kde sme to videli, hoci je nepravdepodobné, ba nemožné, že sme to videli.

V dejinách výtvarného prejavu, ktoré samy predstavujú nesmierne rozsiahlu dokumentáciu ľudskej pamäti, hovoríme o „Objets trouvés“, o objektoch, ktoré nachodíme, akoby sme ich už boli kdesi videli. Max Ernst stvorí sochu, ktorú nazve *Kráľ hrajúci s kráľovnou šachy*. Juhoslovanský teoretik Oto Bihaly-Martin zisťuje: Hlava kráľa je takmer úplne zhodná s maskou malijského kmeňa Sunefo, ktorú Ernst mohol vidieť v Múzeu primitívneho umenia v New Yorku, a vyslovuje názor, že „umelecké formy primitívnych kultúr sú pre Ernsta *objets trouvés* z oblasti pudov a inštinktov“. (Citujem z knihy Igora Zhořa *Hľadanie tvaru*.)

Sochár Vladimír Kompánek hľadajúc tvar — keď sa mám tak vyjadriť — zjednodušuje, abstrahuje svoju neodbytnú ženskú postavu, ženu z Rajca v širokých sukniach. V procese zjednodušovania Rajčanky sa stáva idol, božstvo, ochranná bohyňa domova, detstva, stáva sa stélou, medzným stĺpom, ktorý ohraničoval chotár starého Ríma i našej obce, vnútorného priestoru, ktorý Šalda nazval hájemstvom zraku. V tomto Kompánkovom prípade je to hájemstvo citu, istoty, čohosi od nepamäti dedeného, čo by sme my mohli nazvať v pôvodnom zmysle dedina.

Iný náš sochár Paľo Tóth abstrahujúc ženu, milenku, prichodí do praveku, k tvarom pravekých venuší.

Hľadanie tvaru znamená tu pravý opak toho, čo obyčajne hľadaním rozumieme. Hľadanie je tu proces sústreďovania, ponárania sa do seba, prekopávania do nepamäti, do stavu blaženosti, naplnenia túžby.

Detská kresba — spontánna, neuvedomelá, sústredená či oddaná chvíli hravosti — nachodí symboly ochranných materských bytostí.

Naše dieťa je očarené čerstvo napadnutou pokrývkou nedotknutého snehu, odtlačí rúčku, potom sa rozbehne a uprostred nepoškvrnenej plochy odtlačí v snehu celú svoju postavu. Kedysi pred tisícročiami, pred večnosťou, človek bol práve taký očarený nedotknutou plochou usadeného ílu v jaskyni. Tak sa začína výtvarný prejav ľudstva, pichaním do ílu, odtlačkami rúk.

Na uchu slovenského súčasného črpača stojí medveď. Ten istý medveď sa vám vynorí na uchu popolnice z tretieho či piateho storočia tej éry, vykopali ju v Rumunsku.

V dedinskej krčme šofér, ktorý nečíta literatúru, vám rozpráva svoj príbeh formou, že užasnete. Literárni teoretici to vysvetľujú „pamäťou žánru“.

„Objets trouvés“, nachodené umelecké objekty, objekty, ktoré si nás nachodia, inými slovami vyjadrujú to isté, čo pamäť žánru. Rozprávač vynachádza formy pamäti žánru.

Alebo Pabla Picassa požiadajú, aby urobil výtvarný znak mierového hnutia. A Picasso namaľuje holubicu. Prečo práve holubicu, prečo nie pelikána alebo lastovičku? A medzinárodné hnutie prijme jeho znak za svoj. Svetom sa rozletia milióny mierových holubíc. Prečo? Noe po potope sveta z archy vypustil tiež holubicu. Kresťania Ducha svätého, tretiu božskú osobu, zobrazujú ako holubicu. Vtákom Venuše, bohyně lásky, je tiež holubica, tiež ju nachodíme na náhrobkoch verných manželov. Pritom akoby si nikto nevšimol, ako holubice krmia svoje mláďatá. Mať ponorí zobák do hrdla svojho mláďaťa a z hrvola mu do úst vyvrhuje potravu. Láska je aj požívanie. Láska ide cez žalúdok, hovorí sa, ľudia sa od lásky zožierajú. Súvislosti tu húževnato trvajú, i keď si ich neuvedomujeme alebo práve preto. Chápeme v radoch, súvislostiach.

Ako veci, tvary majú pamäť, má pamäť i reč, hniezdo slov. Zachováva sa nám hniezdo slov: schrániť zo stola, telesná schránka, schránka na listy, ochrana. Už dávno, zdá sa, nie sme poverčiví. A predsa. Roky pochovávame hrdinu a nevieme ho, ako sa patrí, pochovať. Postaví sa mu bustička, potom sa mu udelia tituly atď. Človek nemusí nič vedieť o Sofoklovej Antigone, ale z pamäti reči sa dozvedá, že mŕtvi strážia, neodbytné sa vracajú a rozvracajú. Riadne pochovať mŕtveho znamená uzmierniť ho, schrániť ho ako omrvinky zo stola, aby sa nevracal, nedesil nás, nerozvracal náš poriadok, neusvedčoval nás.

Už samotné zhromaždenie rodovej spoločnosti pri vatre, otca rodu a potomstva, náčelníka a kmeňa, zhromaždenie učiteľov a žiakov, Posledná večera, zhromaždenie pri stole Ježiša a dvanástich apoštolov, Jánošíka a dvanástich hôrných chlapcov je prejavom pamäti foriem združenia.

Spoločnosť Homérových hrdinov od Tróje, ktorí po stroskotaní sa zachránili na ostrove, ulovili jeleňa, najedli sa a potom pri vatre oplakali svojich druhov, je výrazom foriem spoločnosti ako — Ježiš a jeho učenci, ako je Bottov Jánošík a jeho dvanásť hôrných chlapcov.

Sedia oni, sedia, do ohníčka hľadia,
do ohníčka hľadia, slovka nepovedia.

Toto je základný a večný verš, homérsky ako moderný existenciálny. Vyslovuje základné ľudské položenie, povedomie ľudského spoločenstva, ktorého sme účastníkmi, ktoré je príčinou nášho dojatia ľudským osudom, i podnetom ďalších prejavov.

Scéna, ktorú spomínam z Homéra, je v podstate tým istým obradom ako slovanský kar, ako dnešný kar, ktorý sa odbavoval v krčme.

Pamäť majú i miesta, situácie, kde sa človek ocitá. Ocitá sa, lebo sa chcel stratiť, to znamená, že kdesi chcel prísť, kde sa uvoľní, kde prestane naňho doliehať tieseň, lebo on na tom mieste je ktosi iný, stratený, anonymný, obecný tvor, nezáleží, ako sa definuje, aby sa hral, vystupoval v čejši úlohe. Táto pamäť pri všetkej našej nevedomosti, pri všetkej svojej spretŕhanosti vpádmi, výbojmi, pretrváva. Tvorba, spoločenské vedy, ktoré robia veľké pokroky, ju v nebývalej miere rozširujú, prebúdzajú, aklimatizujú.

Archeológia nám vykopala Veľkomoravskú ríšu, odkryla nám našu otčinu, ktorú kedysi malému národu nežičlivá historiografia vyhlasovala za pohraničný hvozď, do ktorého sa slovenský ľud, naši predkovia iba vlúdili, infiltrovali sa. Archeológia vykopala veky, rehabilitovala legendy, mýty, posvätné texty, večnosť kultúr. Etnológia objavila primitívne kultúry, ktoré uchovávajú stav ľudstva, o ktorom by sme ináč iba tušili.

Chápeme sa iba v súvislostiach. Čím širšie sú tieto súvislosti, tým hlbšie sa chápeme, tým naše sebavedomie, najmä sebavedomie malých národov je istejšie, vyzbrojenejšie, tým je i chápavejšie a znášateľnejšie, naozaj všeludskejšie.

A v týchto rozširujúcich sa súvislostiach chápeme aj zjavy, ktoré sme nevideli, nechceli vidieť, alebo sme ich popierali, odkazovali do oblasti povier, bájí, ilúzií. Kultúra je pamäťou. Hľadaným, nachodeným východiskom, či umelým, či fiktívnym východiskom. Ale východiskom, i keď umelým, nevyhnutným, aby človek, odprírodňujúci sa tvor s vedomím či svedomím, nezošalel.

Opakujem: Chápeme sa iba v súvislostiach. Človek si v kultúre vytvára, udržiava, oživuje pamäť, svoju nadosobnú pamäť, pamäť ľudského pokolenia.

Matičné čítanie, 1969

Obec božia — obec človečia

Mladá maminka sa maľuje, nanáša si farbičky na ústa a oči, chystajúc sa z pláže domov. Kým sa ona takto maľuje, nanáša si farbičky na ústa, viečka, synáček sa jej stratí. Pod brehom pri rieke celý sa vášnivo pomaľuje blatom. Keď napokon vyskočí spod brehu a skáče, šťastne tančí pred ňou originálne celý pomaľovaný blatom, konvenčne vymaľovaná maminka sa pohoršuje, čo zas to jej chlapčisko stvára.

To sme neraz vídali. Ale nestalo sa nám, že by mladá maminka stiahla zo svojej peknej pokožky nepekne záplaty tkaniny, celá sa pomaľovala blatom alebo hocičím a tančila spolu so svojím synáčikom nad brehom rieky.

To pre ňu zostáva ako clivá spomienka na raj detstva, keď sa celá blatom maľovala a celá pomaľovaná tancovala s chlapcami pri rieke. Sotvaktorá si spomenie, že jej detský raj bol a zostáva rajom ľudského pokolenia. Chcela by sa ocitnúť znova v raji, ale netrúfa si. Bráni jej v tom konvencia. Azda ani nevie a nepomyslí, že kedysi vtedy v ľudskom raji veľkým či prvotným umením bolo maľovanie pokožky, parádenie, tetovanie. Ženy v raji (práve tak ako muži) celé sa maľovali červenými a čiernymi hlinkami, pokrývali si pokožku lepkavou želatínou; posýpali si poprsie páperíčkom. Potrebu (a či cieľom) človeka bolo a zostalo cítiť, pociťovať sa neustále v novej koži.

Ešte staršou formou ľudskej kultúry ako hlinkami maľovaná ľudská pokožka je, súdiac podľa Homéra, spoločné posedenie večer pri vatre.

Homérovi hrdinovia od Tróje v búrke stroskotali (ako už toľkokrát odvtedy ľudstvo stroskotáva). Mnoho z nich utonulo. Tí, čo sa šťastne zachránili na brehu, išli na lov. Keď ulovili jeleňa, upiekli ho. Keď sa najedli a napili, večer pri vatre dojatí povedomím spoločného osudu, svojho ľudského osudu, spomínali a oplakávali svojich druhov. Napokon zamĺkli, ako sa rozumie, kým nezaspali.

Zašepkajte si existenciálne verše Bottove:

Sedia oni, sedia, do ohníčka hľadia,
do ohníčka hľadia, slovka nepovedia.

Či nie je v nich ľudská večnosť obsiahnutá?

Ešte staršou a prazákladnejšou vrstvou kultúry ako maľovanie, tetovanie ľudskej pokožky je kultúra spolčovania, obcovania. Každá spoločenská jednotka, rod či národ, záujmová či náboženská organizácia je výrazom spoločenského povedomia človeka, jej príslušníka, občana. Je najstaršou i súčasnou formou kultúry, širokou, ako je široký život ľudského spoločenstva. Kultúra je totožná so životom ľudského spoločenstva.

Rútím sa do zániku, svojho osobného zániku, voľnosťou voľne padajúceho päťdesiatpäťročného kameňa. Pred konečným pádom pod hladinu jazera naskytila sa mi ešte možnosť nahlas, verejne vysloviť svoj sen, svoj ideál spoločenského zriadenia, zriadenia tejto republiky, aby to bola vnútorné slobodná a spravodlivá republika, nie odľudštený štátny mechanizmus rozomielajúci človeka.

Áno, vyslovil som verejne svoj sen, túžbu, skromné želanie, a to je: obec božia. To je obec človeka, obec občana. To je otcina, zdedená a zveľaďovaná kultúra. To nie je vlasť, to nie je územie ovládané vojenskou mocou vladyku, kmeňového náčelníka. Ako to z ducha našej slovenskej reči vychodí: vlasť znamená oblasť vlády. Vláda odlieta a prilieta do vlasti, ako píšú noviny. Občan má svoju domovinu alebo otcinu, svoju republiku, svoju krásnu Tatrániiu, svoju slovenskú zem, spoločnú rodnú mať, svoju obec.

Na otázky mládeže, ako si predstavujem spravodlivú a slobodnú republiku, už niekoľko ráz som sa zmienil o obci božej. Spravodlivú a slobodnú republiku si predstavujem ako včelí plást obcí božích, ako zelený list buniek smädnych po slnečných lúčoch, napájaných živinami z koreňov. Moji priatelia sa nado mnou usmievajú, že popúšťam zase raz, keď mi je to dovolené, uzdu fantázii a vykladám verejne, do mikrofónov navrávam akési extravagantné dumy a sny o obci božej. Spomínajú si, čo kedy o nej prečítali a myslia si, že obec božia je kresťanská utópia, čosi pred nami, čo sa nedá uskutočniť ako sen.

Ak mi veríte, verte mi. Neraz som už bol v obci spravodlivých, čestných, obetavých ľudí, v organizáciách komunistickej mládeže pred touto vojnou, v slobodných roľníckych družstvách, sektách. A to bola moja najvyššia satisfakcia. Nie, ani polslovom neprepínam. Raz azda stihnem presvedčivo vysloviť túto skúsenosť.

Pred Povstaním, v tiesnivých a smutných rokoch vojny a okupácie, učil som na gymnázium v Martine. Niektorí rodičia mojich žiakov chceli mi vyjadriť, že sú spokojní, ako učím ich deti. Preto ma pozvali na zhromaždenie svojej malej sekty v pekárni: Starší obce ma privítal ako brata Dominika, usadil za vrchstola, slávnostne prikrýteho belostným obrusom. Uprostred stola stál obyčajný sklený krčah s vodou, obradne prikrýty čípkou akoby paténou. Potom vyzval sestru Pavlíčku, zrobenú ženu, ktorá k nám prišla (v tom čase!) z Moravskej Ostravy, aby nám povedala svoje posolstvo. Žena, ktorú nazývam Pavlíčkou vo Farskej

republike, vstala, zavrela oči a po chvíli spoločného sústredenia priclonila si oči ako Libuša, pravda česká, veštiaca slávu svojmu národu, a rozprávala biblickým veršom, rečou Kralickej biblie, poprestýkanou martinským a sliezskym nárečím svoju víziu, svoje posolstvo. Videla Ježiša Krista, ako kráča zelenou lúkou zatopenou ľudskou krvou. Ešte niekoľko krokov a vystúpi na úvršie. Zmysel jej šeptaných biblických kadencií bol takýto: Konečne už vojna musí skončiť. Ona len kvôli tomu ilegálne prekročila ríšske protektorátne a slovenské hranice. Prišla nás osobne povzbudiť. Potom krčah s vodou šiel z ruky do ruky a každý si z neho upil (dosť už odstátej vody). Starší obce všetkým poďakoval, že sme sa takto v duchu a pravde zhromaždili. Každý každému podal ruku. A to bolo všetko. To bol celý, prostý a vznešený obrad. Cítil som sa a dosiaľ sa cítim uctený tým pozvaním.

Načo sme na svete? — To je prvá otázka, ktorú si kladie kresťanský katechizmus. A odpovedá na ňu takto: Nato sme na svete, aby sme Boha poznali, jeho milovali, jemu slúžili, a tak spasení boli. — Je to odpoveď, ktorá dodatočne formuluje okrem iného predovšetkým zmysel cirkevnej organizácie.

Akú odpoveď na danú otázku ponúka socialistická literatúra? V nekonečných diskusiách o socialistickej literatúre a menovite o pozitívnom hrdinovi ktosi u nás zhrnul to takto: socialistická literatúra navrhuje pre pozitívneho hrdinu kariérizmus. Pozitívny hrdina tým, že vyrieši výrobné a iné problémy na svojom pracovisku, prebojoval sa, vyšvihol sa hore, vyššie. Ovládal najprv pracovisko miestneho významu a dostal sa do okresného a vyššieho vedenia. Všeobecne povedané, zmyslom človeka je bojovať, aby mohol viesť a ovládať. Táto odpoveď zdá sa mi analógiou odpovede kresťanského katechizmu, ktorá rovnako dodatočne zdôvodňuje hierarchickú organizáciu štátnej moci. Poslúchaj a bojuj, bojuj a poslúchaj, aby si ovládal.

Cirkevno-vojenská organizácia štátnej moci splodila svoj ideál pozitívneho hrdinu, filozofiu svojho režimu. Zmyslom tých ostatných, teda neorganizovaných, nepozitívnych, neambiciózných je byť masou, vedenou a ovládanou. Zmysel ovce z hľadiska vlastníka je úžitkový. Takisto z hľadiska vedúceho zmysel masy ovládaných a vedených jednotlivcov.

Obec božia je mi obec človečia. Človek podľa svedectva celého svojho vývinu a napokon podľa posledného svedectva Charty národov je tvorom, ktorý sa vyznačuje, na rozdiel od ostatných živých tvorov, svedomím, vedomím a pamäťou ľudského spoločenstva a osudu. Nie Boh a či bohovia stvorili človeka k svojmu obrazu, ale ľudia stvorili si Boha na svoj obraz. Obec božia dnes bola by organizmom spoločenských buniek slobodných občanov, bola by výrazom ich historického vedomia, ich humanizmu, ich humanistických, národných a všeludských ambícií.

Francúzsky národ podľa slov svojho prezidenta generála de Gaulla nemôže sa vzdať ambícií byť najinteligentnejším národom. Každý národ má právo cítiť sa vyvolený, zo svojho osobitého dôvodu vyvolený, starozákonný židovský národ práve tak ako národ český alebo národ slovenský. Cítiť sa vyvolený znamená definovať svoje osobitné poslanie, znamená rozhodnutie plniť ho, pokračovať v svojom osobitnom historickom poslaní. Kto sa môže cítiť tým ohrozený alebo

ponížený, že národ znova sa definuje ako najdemokratickejší národ na svete? Nás Slovákov, aspoň mňa osobne, to naplňuje hrdosťou (hlbokými sympatiami a láskou). Český národ takáto definícia — ako národa so starými demokratickými tradíciami, ako národa so starou západnou kultúrou, i keď začleneného do východného bloku národov — v prítomných dňoch mobilizuje k nebyvalej aktivite.

A my Slováci — akú svoju definíciu máme si pripomenúť, aby sme sa v plnej sile prebudili, rozhybali? Sme národ citlivý a spravodlivý? Národ, ktorý neutláča nijaký iný národ? Sme národ poddaný? Sme národ večne oslobodzovaný?

Áno. Navrhujem — so všetkou skromnosťou — takúto sebanárodnú definíciu: Sme národ večne oslobodzovaný. Prisahajme si, že si už od nikoho nedáme nahovoriť, že nás pre naše modré oči, pre našu slovanskú dušu ktosi oslobodzuje. A konečne trvajme na svojom vlastnom demokratickom národnom oslobodzovaní.

Obec božia nie je pre mňa kresťanský či utopistický ideál, ktorý je kdesi pred nami, ktorý nám večne uniká do budúcnosti. Nie, obec božia je večná ako ľudská kultúra, lenže sa večne rozpadá a večne vzniká ako všetky spoločenské formácie, ako telo človeka. Organizmus živých buniek narastá, pretvára sa, preskupuje, podľa čoho takpovediac jeho duch, národné povedomie sa raz stráca, raz nachodí. Národy a kultúry si môžu uctievať v slobode a pravde iba pravých bohov. I praví bohovia strácajú ducha, zomierajú, stávajú sa z nich modly. Rozumie sa, že nie bohovia ľudí, ale ľudia bohov si tvoria na svoj obraz. Každý vek, ba každý národ má svojich pravých bohov.

Nešťastné národy v posledných desaťročiach tohto storočia tvorili si všemohúce, všadeprítomné, vševedúce božstvo štátu s jedným a výlučným kultom moci. Občan pred týmto božstvom je čím ďalej tým bezmocnejší. Jeho jedinou obranou pred týmto vševládny, pomstivým, vrtošivým Jehovom je mimikry súhlasu, súhlasu za každú cenu, i za cenu neľudskosti, i za cenu masových vrážd. Občania, národy odvádzali mŕ nepredstaviteľné obete. Čím viac mu obetovali, aby ich nechal aspoň vnútorne, iluzívne na pokoji, tým neznesiteľnejšie ich utláčal, zvnútra ešte trýznivejšie ako zvonku, vlastných príslušníkov ešte viac ako odporcov a nepriateľov.

Ťažko veru rozhodnúť, kto sa cítil viac ohrozený zvonka a zvnútra, či praveký lovec mamutov a či poddaný súčasného všemohúceho štátu. Praveký šaman si nasadil na tvár masku prírodných živlov alebo divej zveri, tančil a zaklínal, iluzívne riešil či uzmieroval konflikt. Práve tak ako súčasný politik vyzývajúci občanov: Verte strane. Tento váš stav absolútnej závislosti, chudoby a bezmoci nezapríčinila strana, ale žaba na prameni. Praveký šaman si nasadil na tvár masku. Slovanský predok niesol morenu a topil ju. Súčasný slovenský mládenec nesie podobu nenávideného štátnika, iluzívne ju prečiarke alebo zamrežuje. Mládenec u protinožcov sa poleje benzínom a zapáli.

Akýže tu rozdiel v položení súčasného človeka a lovca mamutov, keď dva také extrémne konce dejín sú nútené uchyľovať sa k rovnako bezmocným či iluzívnym prostriedkom boja proti všemocnému?

Z toho vyplýva iba toľko, že všemohúci štát je neznesiteľný. Omnoho znesiteľnejší je, keď sa jeho moc rozdelí na svetskú a duchovnú, v našom prípade na svetskú a ideologickú moc. Vrchnosť je vrchnosť. Moc je moc, ideologická či

policajná, rozumná alebo diletantská, národná alebo odnáródňujúca, zvolená alebo nanútená. Keď sú rozdelené, tlačia nás iba zvonka. Keď sú spojené, utláčajú nás zároveň, jedna zvnútra, druhá zvonku. Vlk si môže myslieť, že ovce sú tu na trhanie. Nuž ale ovce museli by zošalieť, keby sa dali vnútorne spracovať takémuto presvedčeniu, že existujú iba ako potrava.

Republika ako obec božia, ako zväzok obcí božích, mala by vrchnosť skutočne volenú, moc čo najviac podelenú, aby tlačila čo najmenej, všetkých rovnako. Namietate, že takáto republika stala by sa ľahko korisťou? Áno. Ale nie ľahšie ako doteraz sa stávala, keď sme svoju bezpečnosť zakladali skôr na vonkajších ako na vnútorných činiteľoch. Nie je vrchnosť ako vrchnosť. To iba katolícka vrchnosť sľubuje za svojich veriacich lojalitu dokonca i komunistickej vrchnosti, ako by sľúbila každej vrchnosti podľa vlastnej tradície. Kiež by to nebola pravda. Slovenskí katolíci, ako ich poznáme, sú sotva takí pasívni, že by každú vrchnosť uznávali rovnako lojálne. Istotne chcú mať vrchnosť aspoň rozumnú a slovenskú, ak nie aj katolícku, istotne aspoň takú, ktorá im dá akúsi záruku a možnosť uplatniť sa, vytvárať socializmus podľa mravných noriem kresťanských ideí a predstáv. Hrozí nám renesancia náboženského kresťanského cítenia? A bola by to hrozba socializmu v republike?

V prejavoch štátnikov zdôrazňuje sa menovite peňažná zainteresovanosť občana, jeho výrobná iniciatíva, aktivita s cieľom vyššieho životného štandardu. V danom stave krajnej hospodárskej tiesne, v akom sa ocitla republika, zdôrazňuje sa to vcelku právom, momentálne ako nevyhnutnosť. Tečie nám voda do topánok.

Tu si však musíme uvedomiť, že východiskovým cieľom každého obrodného procesu v spoločnosti je kultúra. Kultúra vo svojom nesmiernom bohatstve foriem a prejavov je široká ako život, je totožná s osudom národov a ľudstva, jeho zmyslom a naplnením, jeho 30-40tisícročnou večnosťou. Kultúra zostáva zvrchovaná ako človek-boh, ako bohočlovek. Pre politika schopného väčších a trvalejších koncepcií, načrtávajúceho program národnej a štátnej aktivity, pre politika práve tak ako pre filozofa východiskom a inšpiráciou musí byť kultúra. Z nerešpektovania zvrchovanosti kultúry ako zmyslu a totožnosti života, z jej nepochopenia, z jej zneužívania, z jej racionalistického či utilitaristického výkladu vyprodukoval sa odludštený derivát amerikanizmu, odludštené božstvo všemohúceho štátu. Z utilitaristického poňatia kultúry, z jej mocenského využívania a zneužívania sa definoval zmysel a cieľ človeka. Zmyslom človeka v socializme je mocenská kariéra, ovládať a vládnuť, pokorovať jednotlivcov a národy. Zmyslom človeka a národov je slúžiť štátu, zdokonaľovať centrálnu moc. Zo spoločenských organizácií stali sa prevodové kolieska a prevodové páky mechanizmu centralizovanej štátnej moci. Z kultúry sa stala propaganda štátnej moci. Oficiálna, usmerňovaná kultúra sa zúžila na jediný kult, na kult osobnosti, na kult moci, v našom národnom prípade v posledných rokoch na kult osloboditeľa.

Keď budeme rešpektovať zvrchovanosť kultúry ako zvrchovanosť človeka, zvrchovanosť občana, podarí sa nám uvoľniť nevídanú energiu národa. Hierarchický ideál Šejnov alebo Novotného je pochybný a prázdny, okrem toho podľa všetkej pravdepodobnosti nedostupný. Obrovská väčšina nechce vládnuť, nechce ani proti svojmu presvedčeniu a zdravému rozumu podriaďovať sa pokynom, ktoré na ňu nanáša vedúca kasta. Väčšina občanov a najmä mládež

ako celok s nechúťou či posmechom odmieta, aby jej ktosi definoval a nanucoval akýsi svoj a jediný zmysel života, jej súkromnej a spoločenskej aktivity. Aktivita možno nemá spoločný a trvalý cieľ. Aktivita pre aktivitu. Jej zmysel je každodenný a momentálny, nie ani vo výsledku, ale v tom, čo pritom poznávam a prežívam. Náš krajan v Amerike roky túži, aby sa raz vrátil domov do kraja, ukázal sa, alebo si posedel s kamarátmi v krčme. Ktorýže občan demokraticky zmysľajúci a cítiaci neprichodil by si smiešny a násilný, keby chcel koho, dokonca obec či národ, spasť samospasiteľnosťou svojho názoru alebo výrobného receptu. Hoci sú aj takí ľudia, také cirkvi a organizácie. Väčšina ľudí chce proste žiť: v sláve, nesmrteľnosti, ani v moci nevidí svoj cieľ.

Obrovská väčšina ľudí, väčšina vôbec nie zdrvivajúca, lebo nikoho nedrví, mocensky neprehlasúva jednotlivca ani menšinu, chce patriť do slušnej spoločnosti. Každý človek má svoju „slušnú spoločnosť“, obyčajne niekoľko „slušných spoločností“, napr. svoju základnú organizáciu strany, svoj miestny spolok rybárov alebo poľovníkov, svoju cirkev, sektu, svoj klub milovníkov poézie, svoj diskusný klub mladej inteligencie, svoje okresné či národné slávnosti. Prichádzať do slušnej spoločnosti je večnou potrebou človeka. Je pravidelnou satisfakciou pre človeka, ktorej sa mu dostáva akýmsi tajomným, vše nevysloveným spôsobom. Vše sa vyslovujeme: dobre sme si spolu posedeli. Vo vyhranenejšom prípade si myslíme: To sa mi teda rávalo. Alebo: No, uctili si ma, to teda musím povedať, že si ma uctili.

Tieto malé či najmenšie, alebo veľké organizované či spontánne spoločenské organizmy sa schádzajú, rozchádzajú, rozpadajú na princípe uznávania, na potrebe a princípe uctievania. Fyzickou prítomnosťou, uznávaním spoločných hodnôt dostáva sa jednotlivcovi a celej zhromaždenej spoločnosti satisfakcia ustáleným, obradným alebo improvizovaným spôsobom. Keď prestanete uznávať, prestanú vás uznávať aj tí ostatní, prestanete tam chodiť (alebo dajú vám znať, že ste nevítaní).

Tieto najbežnejšie organizmy a spoločenstvá sú mi východiskom úvah o kultúre, ktorá je mi šírkou historicky totožná so životom. Chápeme sa iba v širokých, ba večných súvislostiach. Alebo takto: aby sme sa hlbšie chápali, treba nám v povedomí obnoviť hĺbku našej národnej a všeludskej pamäti, hľbokej a tisíc ráz hlbšej ako kresťanská kultúra. V týchto šírkach a hĺbkach malé či veľké spoločenské jednotky tvoriace sa a rozpadávajúce sa spoločenstvá sú mi základnými prejavmi ľudskej kultúry.

Ľudská kultúra v týchto šírkach nazýva sa spolčovaním, uvedomenou či pocitovanou potrebou prežívať ľudský osud. Právo voľne sa spolčovať musíme považovať za základné a sväté právo človeka, za najstarobylejší a najobecnejší prejav kultúry, za prejav uctievania slobodného ľudského vedomia a svedomia. Niet demokracie buržoáznej ani socialistickej, politickej ani výrobnej, niet vývinu ani pohybu bez plného rešpektovania tohto práva.

Pretože spoločenské organizmy vznikajú, žijú, alebo ustrnúvajú a rozpadávajú sa podľa ťažko postihnuteľného zákona slobody a stotožnenia individuálnej osobnosti a spoločnosti, nazývam ich, malé či väčšie, obcou božou, vrcholnou formou ľudskej túžby aspoň chvíľu spočinúť v slobode, voľnosti, ochrane, bezpečnosti, blahu, v stotožnení sa s osudom tých ostatných, vyvolených, odhodlaných, trpiacich.

Obec božia nie je pre mňa neuskutočiteľná kresťanská utópia, ktorá je stále kdesi ďaleko pred nami, ktorá nám neustále uniká. Obec božia sa tvorila a rozpadala i pred kresťanstvom. Obec božia sa stále tvorí. Flat ubi vult. A stráca sa. Obec božia má svoje trvanie, má svoje veľkolepé slávnosti, obrady, obcovanie. A naraz len: niet jej. Presne tak ako tvorba. Prejavom smrti umenia je konvencia. Takisto z obce božej sa naraz len stane mocenská organizácia. Len vinou toho, že si nasadíme raz estetické, inokedy pragmatické či utilitaristické okuliare, nevidíme, neuvedomujeme si, že zhromaždenia spoločností sú kultúrnymi (alebo nekultúrnymi) aktmi.

Najnejasnejšou, ak nie aj najpochybnejšou kategóriou, ktorou nazeráme na kultúru, je kategória estetická, kým spolčovacie a dorozumievacie funkcie kultúry zostávajú neporovnateľne jasnejšie, ba evidentné. Áno, do kultúry ako systému dorozumievacích znakov okrem kultúry výtvarnej a slovesnej patrí i kultúra spolčovacia či kultúra obcovania, do ktorej patrí vykonávanie náboženských a štátnych kultov, ľudové a národné slávnosti, kultúra sprievodov, vojenských prehliadok, kultúra vedenia schôdzí, zasadaní a procesov. (Nehovorím o umení, umenie je čosi, čo sa z kultúry vydělilo a zautonómnelo. Kultúrne organizujúce funkcie kmeňového náčelníka, šamana, kňaza, staršieho náboženských sietí, ceremoniára, predsedu zjazdov, spoločností, schôdzí vidím v jednom rade.)

Keď hovoríme o odludštenom mechanickom božstve štátu, musíme si uvedomiť, že prvý úder v čase represií kultúra dostala práve v oblasti spolčovacej. Spoločenské organizmy, občianske či náboženské, boli umŕtvené, rozohnané, rozdrvené, redukované na mocenské mechanizmy, na mechanizmy násilia, súhlasu, na ozdobu či kulisu ľubovôle.

Dnes zas zavial duch v našej republike. V týchto súvislostiach nebudem uvažovať, či ho kto vypustil z flaše, čím sme si ho zaslúžili ako oslobodenie a požehnanie, chcem povedať len, aby sme ho neprepásli. Ten duch, ktorý zavial, to je moment, vnútorný impulz, znova získané sebedovomie, že konečne zas môžeme myslieť, konať v súhlase sami so sebou. Budeme sa brániť a utvrdzovať medzi sebou. Každá malá či väčšia spoločenská bunka má právo sa cítiť obcou božou, prekonávať umŕtvujúcu konvenciu, oživovať spoločenský organizmus, vnášať doň napätie. Človek žije, a teda sa prejavuje. Súhrn toho bude raz malá vrstvička kultúry.

Kultúra sa delila a zužovala konvenčne, všelijako, na hmotnú a duchovnú, slovesnú a výtvarnú, vysokú a poklesnutú, mestskú a ľudovú, pre nás Slovákov kultúra sa zúžila neraz iba na kultúru slovesnú a tá zas ďalej už iba na písanú literatúru.

Ale tu, aspoň v historických chvíľach ako sú tieto, vo chvíľach rozhodovania a naberania síl obrodného procesu, je dôležité pochopiť kultúru v jej celej šírke, v jej celej historickej hĺbke, ktorá sa, vyjadrená v tisícročiach, rovná ľudskej večnosti.

Kultúra sa stotožňuje so šírkou ľudského spoločenstva, nazýva sa spolčovacou kultúrou.

Spolčovacia kultúra je prapôvodná, základná kultúra. Z nej vyrastajú, vydeľujú sa, ustalujú, autonómnejú, ako zo živnej — i tajomnej — pôdy vyrastajú všetky formy spoločenského vedomia, dorozumievania, obcovania.

Spoločovacia kultúra slovenského či českého národa a všetkých národov v prítomnosti bez rozdielu môže byť iba demokratická (individuálna, osobnostná, nie teda hierarchická, mocenská, vojenská, mocensky subordinovaná, diktovaná).

Bol by som šťastný, keby sme v úvahách o obrodnom procese našej spoločnosti vychádzali z takého ponímania, že kultúra nie je ozdobou nejakého mocenského zriadenia, ale že je formou života ľudskej existencie, jej obranou, jej zmyslom a náplňou. Tu aktivita každého občana je hľadaním východiska. Aktivita združuje, ľudia sa dorozumievajú nie ani tak slovami, znakmi, ako činmi a činnosťou. Každá aktivita vytvára energetickú, myšlienkovú bázu spoločovania malých či väčších spoločenských organizmov v rámci starých organizácií. Vytvára malé či väčšie spoločenské bunky, organizmy, zoskupenia.

Jednotlivec svojou aktivitou, svojou schopnosťou rozumieť sebe a seberovným jednotlivcom v rovnakom položení plní a podujíma sa plniť určitú úlohu, pateticky povedané určitú historickú úlohu. Utvrzuje sa tým a do tej miery, koľko buniek okolo seba združuje. Nakoľko ho tí druhí uznávajú, je volený a vyvolený. Volebný či hlasovací akt je tu iba výrazom a zavŕšením uznania schopností, činov, porozumenia a záväzkov. Každý spoločenský (čiže ľudský) organizmus má svojich vyvolencov, len sám sa vyvolil, sám sa cíti z vnútorných, jemu prirodzených a jasných príčin vyvoleným. Má právo sa cítiť vyvoleným.

Smena, 7.5.1968